

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLÂHIYAT ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

130664

AHMET HAMDİ AKSEKİ
VE
FIKHÎ GÖRÜŞLERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Türkân KEŞKEK

Danışman:
Prof. Dr. Celâl YENİÇERİ

İstanbul 2003

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Ahmet Hamdi Akseki, Cumhuriyet Hükümetinin Rıfat Börekçi ve Şerâfeddin Yaltkaya'dan sonra üçüncü Diyânet İşleri Başkanı olup. dinî, ilmî ve ahlâkî eserleriyle tanınmıştır.

Gerek eserleri ve gerekse icra ettiği görevleri sebebiyle, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden ve Cumhuriyet dönemi dinî hayatı ve din eğitimi konusunda millete önderlik ve örneklik etmiş seçkin ilim ve din adamlarından biridir. Hayatı boyunca din ilimleriyle meşgul olmuş, sadece bir alanda değil, dönemde ihtiyaç duyulan pek çok alanda eserler vererek insanları aydınlatmıştır.

Osmanlı Devleti Tanzimat'ın ilânıyla birçok alanda yeni düzenlemelere girişmiştir. Sosyal, siyasî, kültürel alanlarda düzenlemeler yapmayı öngören bu yenilik hareketlerinde Doğu ile Batı'nın sentezi esas alınmıştır. Meşrutiyet ve Cumhuriyet, bu faaliyetlerin en yoğun yaşandığı dönemlerdir. Bu dönemde ülkemizde birçok ilim, fikir ve siyaset adamı yetişmiştir. Bunlar, devleti canlandırmak, eski ihtişamlı günlerine kavuşturmak için büyük gayret göstermişlerdir. Bu çalışmalarda bazıları Doğu'yu örnek alırken bazıları da yönünü Batı'ya çevirmiştir.

Ahmet Hamdi Akseki, Doğu'dan vazgeçmemek şartıyla ve onun geleneğine bağlı kalarak Batı'nın bilim ve tekniğinin alınmasını savunan ilim adamlarımızdandır. Osmanlı'nın Batı'ya açılmaya, eğitim-öğretim, hukuk, iktisat ve kültür müesseselerini Batılılaştırmaya başladığı ve toplumda da Batılı düşünce ve hayat tarzını hakim kılmaya çalıştığı Meşrutiyet ve Cumhuriyet olmak üzere iki farklı dönemde yaşayan Akseki'nin fikhî görüşlerinin ortaya konmasının, dönemin bir yönünü aydınlatması açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İki bölümden meydana gelen araştırmamızın Birinci Bölümü'nde Akseki'nin hayatı ve eserlerine yer verilmiş, fıkıh ile ilgili eserleri ayrıntılı olarak tanıtılmıştır. İkinci Bölüm ise araştırmanın ana konusu olan Akseki'nin fikhî görüşlerine ayrılmıştır.

Usûl ve fîrû ile ilgili görüşlerine yer verdiğimiz İkinci Bölüm'de bütün usûl ve fîrû konularına değinilmemiş, Akseki'nin gündeme getirdiği, tartışmaya katıldığı konular üzerinde durularak onun bu alandaki düşünce yapısı tanıtılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmamda gerek konu belirlenmesinde, gerekse sonraki aşamalarda desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, samimi eleştirileriyle beni yönlendiren ilk danışmanım Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU'na, konumu bitirmede bana çok yardımcı olan, her konuda kendisinden istifade ettiğim danışman hocam Prof. Dr. Celâl YENİÇERİ'ye ve şimdiye kadar yetişmemde emeği geçen bütün hocalarıma ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, 2003

Türkân KEŞKEK

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VII

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I- AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN HAYATI.....	1
A- DOĞUMU, AİLESİ ve YETİŞMESİ.....	1
B- EĞİTİMİ.....	4
C- ALDIĞI VAZİFELER.....	5
1- Tedris Faaliyetleri.....	5
2- Memuriyetleri.....	6
II. AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN ESERLERİ.....	7
A- FIKIH İLE İLGİLİ ESERLERİ.....	7
1- Kitapları.....	7
a- Askere Din Kitabı.....	7
b- Dinî Dersler.....	8
c- İslam Lernen Islam Leben.....	9
d- İslâm Dini: İtikat, İbadet, Ahlâk.....	10
e- İslâm'da Resim ve Sûretin Mahiyeti.....	10
f- Köylüye Din Dersleri.....	11

g- Kur'ân-ı Kerîm, Radyo ve Gramofon.....	12
h- Mezâhib'in Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i.....	12
ı- Yavrularımıza Din Dersleri.....	16
i- Yeni Hutbelerim.....	17
2- Makaleleri.....	18
a- Aile.....	18
b- İbâdetler	19
c- İslâm ve Demokrasi.....	18
d- Radyoda Kur'ân Okuma.....	20
e- Kur'ân'ın Başka Alfabe İle Yazılması.....	20
B- ÇEŞİTLİ SAHALARDA KALEME ALDIĞI ESER ve MAKALELERİ.....	21
C- ESERLERİNDE KULLANDIĞI ÜSLÛP VE USÛL.....	32

İKİNCİ BÖLÛM

AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN FIKHİ AÇIKLAMA VE GÖRÜŞLERİ

I- GÖRÜŞLERİNİN OLUŞMASINDA ETKİN OLAN AMİLLER.....	33
II- AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN USÛL-İ FIKIH İLE İLGİLİ AÇIKLAMA VE GÖRÜŞLERİ.....	39
A- ŞER'İ HÛKÛMLERİN DELİLLERİ.....	39
1- Kitap	39
2- Sünnet.....	39
3- İcma.....	42
4- Kıyas ve İctihad.....	42

III- AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN FÜRÛ-I FIKİH İLE İLGİLİ AÇIKLAMA VE GÖRÜŞLERİ.....	51
A- İBADETLER.....	51
1- Namaz.....	52
2- Zekât.....	53
3- Oruç.....	54
4- Hac.....	55
B- AİLE.....	55
1-. Taaddüd-i Zevcât.....	56
2- Tesettür.....	65
C- KUR'ÂN'I BAŞKA ALFABE İLE YAZMA, RADYODA KUR'ÂN OKUMA VE TÜRKÇE İBÂDET İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	
1- Kur'ân-ı Kerim'in Başka Alfabeyle Yazılması.....	67
2- Gramofon ve Radyo İle Kur'ân.....	70
3- Türkçe İbâdet.....	74
D- İSLÂM ve DEMOKRASİ KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLARI.....	75
E- İKTİSAT.....	78
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA.....	86

KISALTMALAR

age	:	Adı geçen eser
agm	:	Adı geçen makale
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
ev.	:	Çeviren
DİA	:	Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	:	Hicrî
H.z.	:	Hazreti
İM	:	İslâm Mecmuası
nşr.	:	Neşreden
s.	:	Sayfa
sdl.	:	Sadeleştiren
SR	:	Sebîlürreşâd
sy.	:	Sayı
Terc.	:	Tercüme eden
t.y.	:	Tarih yok
v.	:	Vefat

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I- AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN HAYATI¹

A- DOĞUMU, AİLESİ VE YETİŞMESİ

Ahmet Hamdi Akseki 1302/1887'de Antalya'nın Akseki ilçesi Güzelsu nahiyesinde doğmuştur. Babası nahiye Câmîinin imam ve hatîbi *Mahmud Efendi*, annesi *Hatice Hanım*'dır. Ahmet Hamdi Akseki henüz 12 yaşında bulunduğu sırada annesi vefat etmiş, kendisinden küçük kız kardeşi ile öksüz kalmıştır.

İlk tahsilini memleketi olan Güzelsu'da tamamladıktan sonra 11 yaşında babasıyla Ödemiş'e gitmiş ve üç sene orada kalmıştır. Bu esnada hem tahsiline devam etmiş hem de pamuk tarlalarında çalışarak ve mühür kazıyarak geçimini temin etmiştir.

Babasının isteği üzerine 1905 yılında yüksek tahsil yapmak üzere İstanbul'a gitmiş, başarılı bir tahsil hayatından sonra 1918'de ruûs imtihanını kazanarak otuz iki yaşında bulunduğu sırada dersiâmlığa yükselmiştir.

Ahmet Hamdi Akseki, daha yirmi bir yaşında iken (1908) basın hayatına girmiş, genç yaşından itibaren, bilhassa *Sebîlürreşâd* dergisinin en önemli yazarları arasında adını duyurmuştur. Bazı dinî, içtimâî, ahlâkî ve felsefî yazıları Beyrut ve Mısır

¹ Ahmet Hamdi Akseki'nin hayatı için bkz. Veli Ertan, *Ahmed Hamdi Akseki*, İstanbul 1988; Veli Ertan, "*Ahmet Hamdi Akseki (1877-1951)*", *Yeni Defne*, sy. 28, s. 26-29, İstanbul 1983; "*Vefatının 17. Yılı Münasebetiyle Diyânet İşleri Reisi Merhum Ahmet Hamdi Akseki, (1887-1951)*", *İslâm Medeniyeti*, c. 1, sy. 6, s. 29-32, İstanbul 1968; H. Hüsnü Erdem, "*Ahmet Hamdi Akseki*", *İslâm*, c. 4, sy. 4, s. 103-104, Ankara 1961; Hayreddin Karaman, *İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri (M.Reşid Rızâ, trc. A. Hamdi Akseki)*, s. 9-12, Ankara 1974; İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi II*, s. 187-259, İstanbul 1997; Vehbi Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İslâm Âlimleri*, s. 179-206, İstanbul 1987; Kâmil Miras, "*Yeni Diyânet İşleri Reisi Prof. Ahmed Hamdi Akseki*", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, c. 2, sy. 70, s. 6-9; "*Ahmet Hamdi Akseki'nin Hayatı*", *Asrın Dini Müslümanlık*, sy. 21, s. 17-20, Ankara 1963; Hikmet Bayur, "*İbâdet Dili*", *Necati Lugal Armağanı*, s. 151-158, Ankara 1968; İrfan Yücel, "*Ölümünün 33. Yıldönümünde Kendi Kaleminden Ahmet Hamdi Akseki*", *Diyânet Gazetesi*, sy. 299, s. 14-16,27, Ankara 1984; "*Ahmet Hamdi Akseki*", *Diyânet Gazetesi*, sy. 336, s. 14-16, Ankara 1987; Hasan Aksoy, "*Ahmet Hamdi Akseki*", *TDEA*, c. I, s. 95-96; Süleyman Hayri Bolay, "*Akseki, Ahmet Hamdi*", *DİA*, c. 2, s. 293-295.

gazeteleri tarafından iktibas edilmiştir. İstanbul'daki tahsil hayatının büyük bir bölümü, yazı ve makalelerinden kazandığı maddi imkânla devam edebilmiştir.

Balkan Savaşı'ndan önce, Sebülürreşâd dergisinin Bulgaristan ve Romanya muhâbirliğini yapmıştır. Bulgarların bütün şiddet ve baskılarına rağmen her türlü tehlikeyi göze alarak Bulgaristan'ı dolaşan Akseki, buradaki Müslümanlar'ı irşâda çalışmış ve intibalarını *Bulgaristan Mektupları* adı altında bir mecmuada neşretmiştir. Bu yazılarında, oradaki Müslümanlar'ın yaşayış tarzlarını ve Bulgarların Müslümanlar'a yapmış oldukları zulüm ve cefaları etraflıca izah etmiştir. Bilhassa son mektubunda Bulgarların muhakkak harbe gireceklerine dâir verdiği malûmat ileriye görebildiğini ifade etmektedir.

Millî mücadele sırasındaki hizmeti de oldukça büyüktür. Anadolu'daki millî mücadele hareketine katılmak üzere bütün vazifelerinden istifa ederek Ankara'ya geçmiş, bir yandan yazı, vaaz ve irşadlarıyla halkı; diğer yandan yaptığı dinî konuşmalarıyla gençleri aydınlatmaya çalışmıştır.²

Ahmet Hamdi Akseki, 1920'de kurulan Tarîkat-ı Salahiye Cemiyeti'ne üye olduğu ve faaliyetlerine katıldığı gerekçesiyle 1925'te tutuklanmış, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmış, mahkeme neticesinde Cemiyet'le ilgisi olan 11 kişi idama mahkum edilirken birçok kişi de ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır. Mahkeme'de Cemiyet'le ilgisi olmadığını savunan Akseki beraat edenler arasındadır.

Akseki'nin beraatı üzerine mahkeme reisinin, O'na söylediği şu cümleler önemlidir: “Mahkeme kurulu sizden yararlanacağına inanıyor. Şu şartla ki, inkılabın bugünkü esaslarına en ufak bir uygunsuzluk yapmamalısınız. Durumunuz ve gençliğiniz bakımından bilhassa Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu'nun kabulünden sonra daha vatanî hizmetlerde bulunabilirdiniz ve bulunabilirsiniz. Bu bakımdan beraatınıza karar verildi.”³

Memleketlisi Fethiye Hanımla evlenen Akseki'nin bu izdivaçtan Naciye, Cevat ve Necla isimlerinde üç çocuğu olmuştur.

² V. Vakkasoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyete İslâm Âlimleri*, s. 183

³ İ. Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, s. 272

1939'da Diyânet İşleri reis muavinliğine ve *Şerâfeddin Yaltkaya*'nın vefatı üzerine 1947'de Diyânet İşleri Reisliği'ne getirilmiştir.⁴

10 Aralık 1950'de İstanbul Süleymâniye Cami'nde Kore Şehitleri için okutulan tarihi mevlitte, çok heyecanlı bir konuşma yapmış, bu konuşması çeşitli dillere çevrilerek bütün dünyaya nakledilmiştir.

Bu konuşmasından bir ay kadar sonra makamında hastalanmış, üç gün hasta yattıktan sonra, vazife başındayken, 9 Ocak 1951 tarihinde Ankara'da vefat etmiş,⁵ ve Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Bekir Sıtkı Sencer, Akseki'nin vefatına şu tarihi düşürmüştür:

İrcîî fermânı geldikte Diyânet Başkan

Azm-i Ukbâ eyledi mağfûr ola, mesrûr ola

Kutsiyan cevherle tanzîm ettiler tarihini

Akseki Hamdi Efendi'nin durağı nûr ola.⁶ (1370 h.)

⁴ Akseki'nin Diyânet reisi olması o dönemde büyük bir sevinç yaratmış, bazıları sevincini şiirlerle dile getirmiştir. Başkanlığa getiriliş tarihini anlatan Tahir Olgun'un şiiri pek meşhurdur. V. Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Alimleri*, s. 196.

Sevinsin Müslümanlar kim Diyânet
Makâmı buldu hakkıyla reisin
O Cay-i Mûtenâ fahreyle elbet
Henüz gördü liyakatli reisin.

Edip tevfikini, Yâ Rab zahîri
O'nun sa'yiyle kıl İslâm'ı ilâ
Resûl-i Ekrem olsun destgîri
Şereflensin Onunla Şer'i garrâ.

Dese pek doğrudur, Hamdi-i Fâzıl:
Riyâset mevkiî çoktan yerimdi.
Gelip bir vahy-i dil, tarihi oldu:
Verildi müstehikka hakkı şimdi (1366).

⁵ Cenaze namazı Fatih başıamamı Hafız Ömer Aköz tarafından kıldırılmıştır.

⁶ S. H. Bolay, "*Ahmet Hamdi Akseki*" *DİA*, c. 2, s. 294.

B- EĞİTİMİ

İlk bilgilerini babası *Mahmut Efendi*'den alan Ahmet Hamdi Akseki, beş yaşında Kur'ân-ı Kerîm okumaya başlamış ve hafızlığını ikmal etmiştir. İlk Arapça derslerini nahiyedeki iki medreseden biri olan *Mecidiye Medresesi*'nde Abdurrahman Efendi'den almıştır.

On dört yaşına geldiğinde babası onu Ödemiş'e götürerek *Karamanlı Süleyman Efendi Medresesi*'ne vermiştir. Burada *Gerçekli İsmâil Efendi*'nin derslerini takip etmiş sarf ve nahvi yeniden okumuş, fıkihtan **Halebî** ve **Merâkı'l-Felâh**'ı bitirmiştir. Medrese Hocası Süleyman Efendi'nin oğlu *Hasîb Efendi*'den **Kâfiye** metnini okumuş ve ezberlemiştir. Bu arada, Müftü Hacı Ahmet Efendi'nin damadı *Hacı Hüseyin Efendi*'den ta'lik yazısını iletmiş, Aksekili *Hacı Mustafa Efendi*'den akaiden **Emâli** ve **Nûniye** metinleri ile **İshak Efendi** manzûmesini ezberlemiştir. Hadisten bir risâle ile bazı kasîdeleri de yine Hacı Mustafa Efendi'den okumuş, ayrıca Farsça öğrenmiştir.

1905'te İstanbul'a giderek Fatih dersiâmlarından Bayındırlı *Mehmet Şükrü Efendi*'nin derslerine devam etmiş ve 1914'te ondan icâzet almıştır. Bu arada o dönemin ünlü dersiâmlarından olan Tokatlı *Hacı Şâkir Efendi* ile Aksekili *Hacı Mustafa Hakkı Efendi*'den özel dersler almıştır. Ayrıca *Mehmet Âkif*'ten **Mu'allakât**'ı- **Seb**'a başta olmak üzere Arap edebiyatı ile ilgili bazı metinler okumuştur. Bir taraftan medrese tahsilini sürdürürken, diğer taraftan da Dârülfünûn'un Ulûm-i Âliyye-i Diniyye Şubesi'ne girmiştir. Dördüncü sınıfa geçtiğinde bu fakültenin lağvedilmesi üzerine Dârü'l-Hilâfeti'l Âliyye Medresesi'nin yüksek kısmına nakledilmiş ve son sınıfı burada okuyarak icâzet almıştır. Daha sonra Medresetü'l-Mütehassısîn'in⁷ Felsefe, Kelâm ve Hikmet-i İlâhiyye Şubesi'ne girmiş ve buradan birincilikle mezun olmuştur. Ruûs imtihanını kazanarak dersiâm olduğu sırada otuz iki yaşında bulunmaktaydı.⁸

⁷ Uzman Din Adamları Yüksek Medresesi, Süleymâniye Medresesi.

⁸ Bolay, "Akseki" s. 294.

C- ALDIĞI VAZİFELER

Resmî vazifesi ne olursa olsun bir ilim adamı hayatın her safhasında eğitim-öğretim faaliyetlerinden müstağni kalmaz. Velûd bir kaleme sahip olan Ahmet Hamdi Akseki de gerek yazdığı eserlerle, gerekse vermiş olduğu derslerle ilim dünyasına pek çok hizmetlerde bulunmuştur. 1908'den itibaren yazı hayatına atılarak yüzlerce makale ve çok sayıda kitap kaleme alırken, diğer taraftan eğitim-öğretimin hemen her kademesinde bir nefer gibi görev almış, resmî vazifeleri yanında ilmî mesâisini asla ihmal etmemiştir.

Ahmet Hamdi Akseki'nin resmî hayatını *tedris faaliyetleri ve memuriyetleri* olarak ikiye ayırmak mümkündür:

1- Tedris Faaliyetleri

Ahmet Hamdi Akseki, Medresetü'l-Mütehassısın'ın son sınıfında iken 17 Mart 1332'de (1916) hocası İsmail Hakkı Bey'in delâleti ile Heybeliada Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne Akâid-i Dîniyye muallimliğine tayin edilmiştir. Burada takrir ettiği dersler "Dini Dersler" adı ile 3 cild olarak 1336'da (1920) Sebîlürreşâd Kütüphanesi tarafından bastırıldığı gibi, mekteplerde okutulmak üzere Afganistan hükümetince tercüme de ettirilmiştir.

Bahriye Mektebi'ndeki vazifesi uhdesinde kalmak üzere 1 Aralık 1332'de (1916) Aksaray *Pertevniyal Valide Sultan Câmii Şerifi* kürsü şeyhliğine tayin edilmiş; 1 Nisân 1333'te (1917) Dolmabahçe; 2 Temmuz 1333'te (1917) Üsküdar *Mihrimah Sultan Câmii* ve 1 Mart 1334'te ise *Hırka-i Saâdet Câmii* kürsü şeyhliklerine nakledilmiştir. Süleymâniye Medresesi'nden mezuniyeti dolayısıyla 15 Temmuz 1918'de dersiâmlık maaşı bağlanması üzerine, teâmül gereğince kürsü şeyhliği vazifesi son bulmuştur.⁹

25 Ağustos 1919'da Medresetü'l-İrşâd'ın Vâizîn Şubesi Tarih felsefesi müderrisliğine; 8 Şubat 1921'de İbtidâ-i Dâhil Medresesi İlmü'n-Nefis müderrisliğine

⁹ İ. Yücel "Ölümünün 33. Yıldönümünde Kendi Kaleminden Ahmet Hamdi Akseki", s. 14-16, 27.

tayin edilmiş; 1 Eylül 1921 tarihinde İlmü'n-Nefis müderrisliği görevi, içtimâiyat müderrisliğine çevrilmiştir.

2 Şubat 1922'de izinsiz görevinden ayrılıp Anadolu'ya gittiğinden müstafi sayılmıştır. 1922-1923 tarihleri arasında Ankara Lisesi Ulûm-ı Dîniyye muallimliğinde bulunmuştur.

2- Memuriyetleri

Ankara Lisesi Ulûm-ı Diniyye muallimliği devam ederken Umûr-ı Şer'îyye ve Evkaf Vekâleti Tedrîsat Umum Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir (Mart 1922). Bu sırada medreselerin müfredat programlarını ıslah etmiş, hazırladığı rapor ve lâyhalar ile Dârü'l-Hilâfe medreselerinin sayısı on üçten otuz sekize çıkarılmıştır.¹⁰

Şer'îyye Vekâleti'nin ilgası üzerine Dârü'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesi hadis ve hadis tarihi müderrisliğine getirildiyse de (Nisân 1924), aynı tarihte Diyânet İşleri Reisi *Rıfat Börekçi*'nin isteği üzerine Diyânet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere âzalığına tayin edilmiştir. Bu görevi sırasında *Elmalılı Hamdi Yazır*'ın *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsiri ile *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*'nin yayıma hazırlanmasında büyük hizmet görmüştür.¹¹

21 Temmuz 1939'da Diyânet İşleri reis muâvinliğine ve Şerâfeddin Yaltkaya'nın ölümü üzerine 29 Nisân 1947 tarih ve 21047 sayılı kararnâme ile Diyânet İşleri reisliğine getirilmiştir. Bu görevde iken 9 Ocak 1951'de vefat etmiştir.

¹⁰ Atatürk 5 Şubat 1923'te Konya'yı teşrif ettiklerinde Darü'l-Hilâfe medreselerini teftiş etmiş, Fransızca, Fıkıh ve Coğrafya derslerinde bulunmuştur. Sınıfın birinde Akseki'nin "Dini Dersler" isimli eserinden Kur'ân'a göre devletin üzerine kurulduğu esaslar konusu okutulurken dinlemiş, son derece memnun kalmış, oradan ayrılırken, ihtisas ve intibalarını şöyle belirtmiştir. "...Memnuniyetle görüyorum ki, tedris ve tederrüs cidden hakikat-i diniye dairesindedir. İnşallah memleketimizi ve milletimizi ihya edecek asrî ve hakikî ulemâ, faziletkâr müderrislerimiz sayesinde, siz olacaksınız. Kıymetli ve hakikî ulemâmızın mevkii yüksektir. Ulemâmızın ve erbâb-ı ilim ve irfânımızın hizmeti ve irşadları ile inşallah İbn Rüşdler, İbn Sinalar, Fârâbiler, milletimizin içinden çıkacak ve bu asrın tekâmülâtı ile mücehhez olarak ihyây-ı hakikati diniyye eyleyeceklerdir. Aksekili Ahmet Hamdi Efendi'yi tebrik eder, kendisine teşekkür ederim. Müşahade ettiğim şeylerden dolayı, gelecekte memleket için memnunum." (*Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 6 Şubat 1341, No:771; V. Ertan, "Ahmet Hamdi Akseki", s. 16; V. Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Âlimleri*, s. 185-187)

¹¹ S: H. Bolay, "Akseki" *DİA*, c. 2, s. 294.

II- AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN ESERLERİ

İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eserler veren Ahmet Hamdi Akseki, velûd müelliflerimizden biridir. Çocuklardan yaşlılara, köylülerden askerlere kadar toplumun her kesimi için yazdığı eserlerde, onların anlayış seviyelerine göre hitap etmeyi başarmıştır. Böylece halkın uzun süre ihmal edilen dinî bilgi ihtiyacının karşılanmasında büyük hizmet görmüştür. Kuvvetli bir kalem ve gâyet sade bir üslûba sahip olan müellifimizin şimdiye kadar basılmış ve basılmamış yetmişten fazla eseri vardır. Kitaplarının bir kısmı Osmanlıca olmakla birlikte Latince olarak da basılmıştır. Makaleleri ise genellikle *Sebilürreşâd*¹² ve *Türk-İslâm Mecmuası* 'nda¹³ yayımlanmıştır.

Burada fıkıh ile ilgili eserlerinin ayrıntılı tanıtımına yer vermeyi uygun görüyor, diğer alanlardaki eserlerinin ise isimlerini zikretmeyi yeterli buluyoruz.

A- FIKIH İLE İLGİLİ ESERLERİ

1- Kitapları

a- Askere Din Kitabı

1341/1925 yılında Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyâseti¹⁴ Diyânet İşleri Başkanlığı'na bir tezkere göndermiştir. Burada; ordunun mâneviyat dersleri içinde en mühim bölümünün diyânete bağlı dersler olduğu, fakat asker ilmi halleri dahil olmak üzere yazılmış eserlerin ya çok ayrıntılı olarak yahut da ağır bir üslûpla kaleme alındığı için yeterli olmadığı, bu sebeple sade ve kısa bir ilmihal kitabına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.¹⁵

¹² Bu dergi, 27 Aralık 1908 tarihinde İstanbul'da Sırât-ı Müstakîm adıyla haftalık dergi olarak yayın hayatına başladı. Sahibi Eşref Edip, başyazarı Mehmet Akif idi. Dini konulara ağırlık veren dergi 182. sayıya kadar aynı adla, 182. sayıdan itibaren Sebilürreşâd adını alarak yayın hayatına devam etti. Dergi dini konuların yanı sıra siyasî, ilmi, edebî, ahlâkî konulara da yer veriyordu. Harf devriminden sonra yeni harflerle çıkan dergi 1963 yılına kadar yayınına devam etti. Geniş bilgi için bkz. "*Sebilürreşâd*", TA, c. 28, s. 251.

¹³ Bu dergi, İstanbul'da 1940-1948 yılları arasında çıkarılmıştır. Eşref Edip, İsmail Hakkı İzmirli, Kâmil Miras, Ömer Rızâ Doğrul'dan oluşan bir yazı heyetinin idaresi altında Asâr-ı İlmîyye Kütüphanesi'nin yayını olarak neşre başlamıştır. Ayhan Aykut, "*Türk-İslâm Ansiklopedisi*", DIA, c. 23, s. 57-58.

¹⁴ Genel Kurmay Başkanlığı.

¹⁵ Askere Din Kitabı, s. 5.

Bunun üzerine istenilen muhtasar bir ilmihalin hazırlanması Ahmet Hamdi Akseki'ye havale olunmuştur. O da bu vesileyle **Askere Din Dersleri** adlı eserini kaleme alarak orduya göndermiştir.

Ordunun mâneviyatı üzerinde çok iyi tesir yaptığı görülen bu eserin Türk harfleriyle yeniden bastırılması üzerine Akseki, eseri yeni baştan gözden geçirerek sadeleştirmiş, **Askere Din Kitabı** adı ile çıkan bu yeni baskıya askerin yurt sevgisi, vazife aşkı, kahramanlık menkıbeleri hakkında yeni bahisler eklemiştir.

Askerlerin mâneviyatını takviye maksadı ile hazırlanan eserin önsözünde Ahmet Hamdi Akseki: “Bu eser okuyuculara dünyadan el etek çektirecek ve yalnız kabrin ötesini düşündürecek değil, belki onları Mevlâ'sına olduğu kadar, dünyasına, yurduna ve yuvasına da sımsıkı bağlayacaktır” diyerek İslâm Dini'nin bir çalışma dini olduğunu, bilgisizlik, uyuşukluk ve ahlâksızlığın da karşısında durduğunu belirtmiştir.¹⁶

Kitap derslere ayrılmış ve bazı derslerin önce bir özeti yapılmıştır. Üç bölüm ve 66 dersten oluşan eserin sonunda ayrıntılı bir fihristi bulunmaktadır. İlk bölümde *iman esaslarına* (I-24. derse kadar), II. bölümde, *ibâdetlere* (24-40. derse kadar), III. bölümde ise *ahlâk* konularına (40-66. derse kadar) yer verilmiştir. Oldukça sade bir üslûpla kaleme alınan eserde genellikle soru-cevap usûlü kullanılmış, işlenen konularla ilgili âyet, hadis ve Hz. Peygamber'in (s.a.) menkıbelerine yer verilmiş, kahramanlık hikâyeleri, dinî ve millî şiirlerle de eser zinetlendirilmiştir.

b- Dinî Dersler¹⁷

Bu eser, Ahmet Hamdi Akseki'nin Heybeliada'da Mekteb-i Bahriyye-i Şâhâne'de takrir etmiş olduğu derslerini ihtiva etmektedir. **Dini Dersler** adıyla basılan bu üç kitap Sebîlürreşâd kütüphanesi tarafından iki defa tabedilmiş, o zamanın bütün mekteplerinde ve medreselerinde okutulması Maârif ve Şer'îyye Vekâletleri'nce kabul edilmiştir.

¹⁶ **Askere Din Kitabı**, s. 6.

¹⁷ **Dinî Dersler**, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1339-1341.

I. Kitabın mukaddimesinde Akseki, İslâm Dini'nin ehemmiyetinden ve onun hem fert hem de toplumun hâl ve istikbaldeki saâdetini gerçekleştirmek isteyen yüce hedeflerinden bahsettikten sonra, uzun zamandır Müslümanlar arasında dinî duyguların ihmal edildiğini, önlem alınmadığı takdirde de bu durumun İslâm toplumuna vereceği zararları anlatmıştır.

Bu sorunun çözümünün ise öğretmen, yazar ve hatiplere ait olduğunu, mevcut eserlerinde bu amaca hizmet edecek nitelikte olmadığını, zaman ve mekânın değişmesi ile değişen ihtiyaçları göz önünde bulunduracak yeni eserler ortaya koymanın gerekliliğini ve bu eserin de böyle bir amaca hizmet etmek için yazıldığını ifade etmiştir.¹⁸

Dinî Dersler iki kitaptan oluşmaktadır. *Zarûriyyât-ı Dinîyye* adını alan I. Kitap üç bölüme ayrılmıştır: I. Bölüm; *itikad* esaslarına yer vermiştir. Dinin tarifi, İslâm Dini, İslâm hükümlerinin menbâ konuları anlatıldıktan sonra imân esasları ayrı ayrı bölümlerde ele alınmıştır. II. Bölüm ise, "*İbâdetler, Hikmet-i Şerîyye ve Mesâlih-i İçtimâiye*" başlığı altında 21 dersten müteşekkildir. İslâm'ın temeli, kelime-i şehâdet ve mânası gibi konularla başlayan bu bölüm, teklîfât-ı ilâhiyye, ibâdetler, abdest, teyemmüm, namaz, zekât, oruç, hac vb. konular içermektedir. III. Bölüm *ahlâk* konularına ayrılmıştır. II. Kitap ise "*Din Hakkında Genel Bir Mütalâa*" başlığı altında dinin aslî hükümleri, insanların dine olan ihtiyacı, beşerin ilk dini, dinlerin tekâmülü vb. konuları ihtiva etmektedir.

Akseki'nin diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de sade bir üslup göze çarpmaktadır. Okuyuculara kolaylık amacıyla her dersin mutlaka bir özeti yapılmıştır. Her bölüm alt konularına göre derslere ayrılmıştır. I. Bölüm: İtikad, I. Ders: Din gibi.

c- **Islam Lernen Islam Leben**¹⁹

Ahmet Hamdi Akseki'nin, **Yavrularımıza Din Dersleri** adlı eserinin Achmed Schmiede tarafından yapılan Almanca tercümesidir.

¹⁸ **Dinî Dersler**, s. 2

¹⁹ Türkiye Diyânet Vakfı, Ankara 1989

d-. İslâm Dini: İtikad, İbâdet, Ahlâk²⁰

Kitap, Evkaf Umum Müdürlüğü'nün imam ve hatipler için gereken bilgileri haiz bir kitap yazılması görüş ve isteğinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. İmam ve hatiplerin dini meseleleri halka anlatabilmeleri için öncelikle kendilerinin çok iyi öğrenmesi gerektiği, fakat bu hususta Arapça kaynaklar dışında Türkçe yazılmış, onlara rehber olacak bir eserin olmaması sebebiyle Evkaf Umum Müdürlüğü eserin yazılma işini Ahmet Hamdi Akseki'ye havale ederek eseri yazması halinde kendileri tarafından basılarak, imam ve hatiplere meccânen dağılacağını da ilave etmişlerdir.²¹

Kitap dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde *dinler ve mezhepler* hakkında umûmi bilgiler verilmiş, ikinci bölümde *itikad* meseleleri, üçüncü bölümde *ibâdet ahkâmı* ve dördüncü bölümde de kısaca *İslâm ahlâkına* yer verilmiştir.

Ahmet Hamdi Akseki önsözde kitabın hazırlanışında yararlandığı kaynakları açıklamıştır. İkinci bölüm için şu kitapları esas tutmuştur: İmâm-ı A'zam'ın *el-Fıkhü'l-Ekber*'i ve *Vasiyetnâme*'si; Neseî'nin, Tahâvî'nin ve Senûsî'nin akâid kitapları; *Emâlî*, *Nûniye*, *Cevhere*, *Bâcûrî*, *Şeybâniye*, *Harîde*, *Vesîletü'l-Âbid*; Birgivî'nin *Ravzatü'l-Cennât* isimli metinleriyle Mâtürîdî'nin ve Aliyyü'l-Kârî'nin *Fıkhü'l-Ekber* Şerhleri; İbnü'l-Kayyim'in *Şifâü'l-Alîl*'i yararlandığı eserler arasındadır. İbâdet bölümünü oluşturan ikinci kısımda ise *Nûru'l-İzâh*, *Tenvîrü'l-Ebsâr*, *Kenz* metinleri ile *Nûru'l-İzâh* şerhi ve *Tahtâvî* esas tutulmuştur²²

Hacmi küçük olmasına rağmen kitap, itikad, ibâdet ve ahlâkla ilgili bilinmesi gerekli bilgileri haizdir. Anlaşılması ve akılda tutulması daha kolay olması açısından meseleler genellikle delillerine yer verilmeden ele alınmıştır. Başta imam ve hatipler için düşünülmüş olan bu kitap, bütün Müslümanlar'ın istifade edebileceği kaynak eserlerden biridir.

e- İslâm'da Resim ve Sûretin Mahiyeti

Bu esere ulaşmamız maalesef mümkün olmadı.

²⁰ Akseki, *İslâm Dini: İtikad İbâdet Ahlâk*, Nur Yayınları, Ankara 1989

²¹ *İslâm Dini*, s. 3

²² *İslâm Dini*, s. 3

g- Kur'ân-ı Kerîm, Radyo ve Gramofon

Bu esere ulaşmamız da mümkün olmadı.²⁶

h- Mezâhib'in Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i

Bu kitap müceddid İslâm âlimi Muhammed Reşîd Rızâ el-Hüseyî'nin, "Muhâverâtü'l-Muslih ve'l-Mukallid" adıyla kaleme aldığı eserin, Diyânet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki tarafından "Mezâhib'in Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i" ismiyle yapılan tercümesidir. Mezkûr tercüme 1332/1914 tarihinde İstanbul'da Âmedî matbaasında 407 sayfa olarak tabedilmiştir.

Kitap, İslâm birliği, hurâfe ve bid'atler, İslâm birliğini bozan mezhep ve zümre taassubu, ictihad, taklid gibi önemli mevzûları, karşılıklı konuşma ve tartışma üslûbu içinde incelemektedir. Konuşma ve tartışmalarda taraflardan birini "muslih", diğerini "mukallid" teşkil etmektedir. Muslih, gerçek Müslümanlığı, asrın ihtiyaçlarını kavramış geniş kültür sahibi bir İslâm âlimini, mukallid ise okumuş olmasına rağmen avam gibi düşünmek ve davranmaktan kurtulamamış kişileri temsil etmektedir.²⁷

Ahmet Hamdi Akseki'nin bu kitabı tercüme etme sebebini ayrıntılı bir şekilde anlattığı önsözüne özet olarak değinmeyi uygun görüyoruz:²⁸ "Allah insanlara hakkı açıklamak, doğru yolu göstermek ve ebedî saâdete erdirmek için en muazzam rehber olan dini göndermiştir. Gitgide tekâmül eden insan cemiyetinin, terakkî ettikçe ihtiyaçları çoğalmış, ihtilâfları artmış, bu suretle meydana gelen ihtiyaçları gidermek, aralarındaki ihtilâfları kaldırmak için bir peygamber göndermiş ve o zamanın ihtiyaçları, o zamanda bulunan insanların istidatları ölçüsünde bir kitap indirmiştir. İşte bunun içindir ki Peygamberler'in sonuncusu olan Hz. Muhammed umumî ve fitrî bir dinle insanlığa gönderildi. Semâvi kitaplar da artık Kur'ân-ı Kerîm'le son buluyordu. Peygamber döneminde iki kaynak meydana geliyordu: *Kitap* ve *Sünnet*. Asr-ı Saâdet'te inanç ve amel ile alakalı hükümlerde görüş ayrılıkları meydana gelmemişti. Bununla

²⁶ Akseki'nin bu eserine ulaşamamakla beraber O'nun bu konudaki makaleleri vefatından sonra Sebîlürreşâd'da yayınlanmıştır. Tezimizde İkinci Bölümü'nde bu konudaki görüşlerine yer verilmiştir. (s. 70-74)

²⁷ Hayreddin Karaman, *İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri*, s. 3

²⁸ *Mezâhib'in Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i*, s. 2-16.

beraber dinî hükümlerin esası Kur'ân-ı Kerîm ve hadis ile tayin edilmiş bulunduğu için Hz. Peygamber'in irtihalini takip eden günlerde gerekli hükümlerin çıkarılmasında o kadar büyük bir güçlük baş göstermiyordu; çünkü hakkında nass bulunan maddelerde icthad câiz olmadığından herkes nassın gerektirdiği gibi, nass olmayan yerlerde de kendi icthadıyla hükmediyordu. Ashabın ilmi de tabîne bu şekilde geliyordu.

Irak'ta *İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe*, Medine'de *İmam Mâlik*, *Şafî* meşhur oluyor ve bunların tuttukları yol ayrı ayrı müstakil birer mezhep oluyordu. Bu kişilerin icthadları bir noktada birleşmemekle beraber yine birbirlerinin arkasında namaz kılmaktan çekinmiyorlar, gerekince yekdiğerinin mezhebiyle amel ediyorlardı.

Birinci ve ikinci asırlarda halk muayyen bir mezhebi taklit etmiyor, belli bir imamın mezhebine girmiyorlardı. Âlimlerden olup da hüküm çıkarmaya yahut daha önce verilmiş olan fetvânın delilini tahkik ve temyize muktedir olanlar o şekilde amel ederler, halka da anladıkları gibi fetvâ verirlerdi.

Avam ise hakkında ihtilâf bulunmayan meselelerde âlimlerden başkasını taklit etmiyor, ondan başkasına uymuyorlardı. Yeni bir hadise meydana gelince de şu veya bu mezhep demeksizin hangi müftüye rastlarsalar ona sorup müşküllerini çözerlerdi.

Ne yazık ki bu hal devam edemedi. Sonradan din perdesine bürünerek ortaya çıkan siyasî çekişmeler mezheplerin asıl maksadını unutturdu. İstidâdı yokken hilâfet makamını gasp eden bazı emirler, bunlara alet olmaktan başka istidâdı bulunmadığı için iftâ makamını işgal eden bazı yetersiz fakihler, Müslümanlar için rahmetten ibaret olan mezheplere belli ölçüde zarar veriyorlar, Bunlar mezhebi, sahibinin razı olamayacağı bir kalıba sokuyorlar, her birisi kendi mezhebini temel kılarak Kur'ân ve hadisi oraya tatbik etmeye çalışıyorlardı. Kendi mezheplerinin doğru olup da muhaliflerinin mezhebinin büsbütün hata olduğuna alemleri ikna etmek için ne yapmak lâzımsa onu yapmakta tereddüt göstermezlerdi.

Bugün Müslümanlar'a düşen vazife; kötü idare ve dini yanlış anlama yüzünden acı felâketlerden kurtulmanın yolunu tutmak, uğradıkları maddî ve manevî zararları telâfi etmeye koşturaktır.

İslâm Dini'nin tek maksadının birleme ve birlik olduğunu, dinin ise beşeriyetin saâdeti için gönderildiğini bütün Müslümanlar'ın anlayarak o yolda davranmaları gereklidir.

Bugün en basit bir düşünceye sahip olan kimse bile anlıyor ki, İslâm dünyasının kurtuluş çaresi: Asırlardan beri ümmetin zihninde yerleşmiş olan hurâfeleri gerçeklerle değiştirip, dini, aslındaki berraklık ve saflığına döndürecek İslâmî düşünceleri, sağlıklı bir istikâmete yönlendirmekle mümkün olabilecektir.

Bunun için iki çare mevcuttur: Biri inanç itibariyle birbirine muhâlif bulunan fırka ve mezhepler –ki fenalık en çok buradan çıkmaktadır- bilhassa Ehl-i sünnet ve Şîa âlimleri arasında tam bir anlaşma vücuda gelmelidir. İkincisi de fıkıh mezheplerini birleştirerek İslâm fıkı çerçevesinde hareket etmektir. Merhum *Şeyh Muhammed Abduh*'un dediği gibi “Zamanımız bir mezhebe bağlı kalarak diğerlerini nazar-ı itibara almayacak zaman değildir.” Madem ki mezhep imamları hakkında hepsi de Resûlullah'dan almış diyoruz, o halde ümmetin iyilik ve menfaati nerede ise onu almamız lâzımdır.

Şu bir gerçek ki, her şeyi vücuda getiren ihtiyaçtır. İslahat, maslahat ve menfaat her şeyden önce gelir. Bu sebeple günümüzde hiç olmazsa dört mezhep imam ve fakihlerinin kitap ve görüşlerinden, halka ve zamâna uygun olanlar alınarak boş söz ve münakaşadan uzak, herkesin kolayca anlayabileceği bir şekilde son derece süzölmüş bir kitap telif edilmeli, idarede de mûcibiyle amel olunmasına bir karar çıkarılmalıdır. Bu şekilde hem müslümanların maslahatına riâyet edilmiş, hem de mezhepler arasında uzaklaşma kalkarak İslâm düşüncesi bir nokta etrafında toplanmış olur. Bu şekilde bütün sorunlar ortadan kalkacak ve İslâm Dini'nin gerçekten kıyamete kadar meydana gelecek olan hadiselerin hükümlerini ihata ettiği ağıâr nazarında da ortaya çıkacaktır. Zaten hakkında nas bulunmayan ictihada bırakılmış meselelerde Müslümanlar'ın başı hangi müctehidin rey'i ile amel olunmak üzere emrederse o şekilde amel olunmak gerekli değil mi?

İşte **Mezâhib'in Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i** adıyla düşünürlerin önüne sunduğumuz bu eserin takip ettiği gaye budur.”

Eser bir ıslahatçı ile taklitçi arasında geçen on üç konuşma ile icthad hakkında Paris'ten sorulan dokuz sorunun cevabını içine almaktadır. Daha sonra da icthad bahislerinin tafsilatına dair Ahmet Hamdi Akseki'nin koyduğu bir ek vardır.²⁹ Kitabın sonunda ayrıntılı bir de fihrist bulunmaktadır. Burada mukaddimede bahsedilen konular ve kitabın bölümlerini oluşturan konuşmalarda sorulan, tartışılan başlıklar ana hatlarıyla yazılmıştır.

Kitabın neşrinden zamanımıza kadar geçen sürede hem lisanı eskimiş hem de nüshaları azalmıştır. Bu defa Diyânet İşleri Başkanlığı kitabın yeniden neşrine karar verip tercümenin sadeleştirilmesi ve gerekli notların eklenmesini Hayreddin Karaman'dan istemiştir. Böylece kitap “İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri” adıyla sadeleştirilerek tekrar basılmıştır.³⁰

Bilindiği gibi din, kolaylık demektir. Yüce Allah “Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez”³¹ buyurmuştur. Akseki'nin yukarıdaki izahlarına bakıldığında fıkıh mezheplerini birleştirme konusundaki yaklaşımları İslâm'ın kolaylık ilkesine mutabık durmamaktadır. Görüş ayrılıklarının rahmet sayıldığı bir dinde böyle bir uygulama insanları sıkıntı ve zahmete sokar. Fakihlerin görüşlerinin bir kitap etrafında birleştirilmesi ve insanların buna göre davranma zorunluluğu getirilmesi de hukukun sınırlarını son derece daraltmak demektir. Oysa ki hukuk teke indirilemez, aksi takdirde çözümsüzlüklere yol açar. Görüşlerin birleştirilmesi yerine yeri geldikçe hepsinden istifade edilmesi yolu tercih edilmelidir.

Bu yüzdendir ki İmam Mâlik b. Enes *Muvattâ* isimli eserini beğenen Abbasi Halifesi'nin, bu eseri şehirlere dağıtıp herkesi onu uygulamaya ve ona aykırı fetvâları terketmeye zorlama teklifini kabul etmemiş, şöyle diyerek Halife'yi bu işten alıkoymuştur. “Sahâbe değişik yerlere dağılmışlardır. Onlar benim delil saydığım Hicaz hadislerinden başka hadisler rivâyet etmişler ve insanlar da bunları uygulamışlardır. Onları bu uygulamalarında rahat bırak. Şüphesiz Allah bu ümmetin ihtilâfını rahmet saymıştır.”

²⁹ *Mezahib'in Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i*, s. 369- 396

³⁰ Hayreddin Karaman, *İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974.

³¹ Bakara, 2/185.

İnsanları zorluğa itmek yerine, zaman ve çevre şartlarına uygun düşecek çözümler bulma yolu tercih edilmeli, belirli bir fıkıh kitabına bağımlı tutma zorunluluğu getirilmemelidir. Zira dinler ancak insanların hayrına olan sonuçları gerçekleştirmek ve onlardan zorluk ve sıkıntıyı gidermek için gelmiştir. Akseki'nin henüz talebe iken yazdığı bu önsözünü de şöyle değerlendirmek gerekir. İnsanların, zamanın değişmesiyle bilgi birikimlerinin artmasıyla değiştirdikleri, geliştirdikleri görüşleri olabilir. Nitekim O'da yukarıda beyan ettiği görüşleri hayatı boyunca aynı şekilde savunmamış hatta yeri geldikçe de eleştirmiştir.

1- Yavrularımıza Din Dersleri³²

Çocuklara din eğitimi vermek amacıyla hazırlanan bu kitap, bu amaca sonuna kadar hizmet için sade bir dille yazılmış ve bütün konular konuşma üslûbuyla kaleme alınmıştır. Çocukların dikkatini çekmek ve böylece onlara İslâm'ın en mühim esaslarını usandırmadan öğretmek için bu usûlü kullanan Akseki, çocukların bir yandan eğlenirken bir yandan da öğrenmesine çalışmıştır.

Yavrularımıza Din Dersleri başlangıçta dört kitap olarak tabedilmiş, daha sonraki baskılarda bu dört kitap bir kitapta toplanmıştır. İslâm itikadı, ibâdet ve ahlâk konularına yer veren bu kitabın ayrıca birinci ve ikinci bölümlerinin sonunda 99 öğüt zikredilmiştir. 56 ders ve dört kitaptan oluşan eserin dördüncü bölümünün sonunda namazın nasıl kılındığı, namaz süreleri ve anlamları açıklanmıştır.

Ahmet Hamdi Akseki'nin her seviyedeki insanlara hitap ettiği eserleri arasında bulunan bu kitapla ilgili olarak şöyle söylemektedir: "Bu kitapların ilk kısımlarında en çok çocuklarımızın anlayış seviyesine yaklaştırmaya, onların kelimeleriyle söylemeye, onların diliyle konuşmaya çalıştım. Bu bakımdan yeni eserlerimiz o körpe zekâlara İslâm itikadını, ibâdetini, ahlâkını ve bir kelimeyle Müslümanlığı hiç yormadan öğretecektir. Şunu da söyleyelim ki, aynı sadelik içinde derece derece yükselecek olan bu kitaplarda, yavrularımız gibi gençlerimiz ve hatta her Müslüman dinimizin hayata, insanlığa verdiği yüksek kıymet hakkında esaslı malûmat bulacaktır."³³

³² Ahmet Hamdi Akseki, *Yavrularımıza Din Dersleri*, Ali Toygar Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul 1947

³³ *Yavrularımıza Din Dersleri*, s. 6

i- Yeni Hutbelerim I-II ³⁴

1927 senesinde hatiplerin ihtiyaclarına binaen yazılmış olan bu hutbeler iki defa tabedilmesine rağmen mevcudu kalmadığından, 1936 senesinde yeniden kaleme alınmış ve yeni baskıda toplumun ve zamanın ihtiyaclarına göre gerekli değişiklikler ve ilâveler yapılmıştır. Diyânet İşleri Başkanlığınca tabedilen eser iki cilt ve 151 hutbeden oluşmaktadır.

Rıfat Börekçi kitaba yazdığı mukaddimede cuma namazının farzıyeti ve öneminden, cuma hutbesinin erkân ve âdâbından bahsettikten sonra, böyle bir eserin vücûda getirilme sebebini şu şekilde izah etmiştir: “Hutbenin tamamen Arapça okunması, hutbelerdeki mev’izalardan istifade etmek isteyen ve Arapça’ya vakıf olmayan Müslümanlar’ın bu dindar emeline imkân vermemektedir. Binaenaleyh hem İslâm’ın yüce mezhebine ve Müslümanlar arasında kıyamete kadar geçerli olan amel-i icmâya muhalefet etmemek, hem de temenni edilen gayeyi elde edebilmek için hutbelerin “zikrullah, salât-ü selam” gibi erkânı müstemil olan kısmı, Arapça eda edilerek erkân-ı hutbe tamam olduktan sonra mev’iza kısmının memleketimizde Türkçe okunması, daha doğrusu okunan âyât-ı kerîme ve ehâdis-i şerîfe meâlleri Türkçe izah edilmesi muvafık görülmüş ve fakat her hatip bu yolda hutbe tertibine muktedir olamayacağına binaen, hatiplerimize bir rehber olmak üzere meşrû şartları câmi hutbeler tertip olunmuştur.”³⁵

Ahmet Hamdi Akseki, kitabın girişinde “hatipler için bilinmesi gerekli bazı meseleler hakkında izahat” başlığı altında hutbenin ehemmiyeti, hutbe okunurken cemaatin dikkat edeceği noktalar, cuma namazı ve şartları, hutbenin rûknü, hutbenin sünnetleri konularını açıklamıştır.³⁶

Hutbelerin her biri konuyla ilgili âyet ve hadislerle anlatılmış, hadisler **Kütüb-i Sitte**’den alınmış, sahâbî râvisinin adıyla beraber zikredilmiştir. Hutbe konularında ise Müslümanlık esaslarından, itikad ve ibâdetlerden ve onların amelî ve hayatî kıymetlerinden bahsolunduğu gibi amelî ahlâka ve bilhassa Müslümanlığın ruhuna

³⁴ Akseki, **Yeni Hutbelerim**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1355/1936

³⁵ **Yeni Hutbelerim**, s. 3-5.

³⁶ **Yeni Hutbelerim**, s. 6-16.

temas edilmiştir. Allah ve Peygamber sevgisi ile birlikte millet ve yurt aşkı, vazife ve insanlık duyguları, hatta bazı hastalıklar hakkında da uzunca malûmat verilerek bunlardan korunma çareleri gösterilmiş;³⁷ temizliğin doğruluğun, hakseverliğin, çalışkanlığın, birlik ruhunun İslâm'da haiz olduğu yüksek değerler yeri geldikçe anlatılmıştır.

Eserin tashihi **Tecrîd-i Sarîh** mütercimi Kâmil Miras tarafından gerçekleştirilmiş, kitabın sonunda onun eserle ilgili düşüncelerini ve takdirlerini anlattığı "*Yeni Hutbelerim Hakkında Duyduklarım*" adlı makalesine yer verilmiştir.³⁸

Başta da zikrettiğimiz gibi eser, hutbelerin Arapça okunması ve halkın bunlardan istifade edememesi ve neticede cuma ibâdetinin yüce hedeflerinin gerçekleşmemesi gerekçesiyle yazılmıştır. İlk defa 1927 yılında ana dille elli kadar hutbenin basımını üstlenen Diyânet İşleri Başkanlığı, bu birinci baskının mevcudunun kalmaması sebebiyle "**Yeni Hutbelerim**" adıyla daha sade bir üslûp ile eserin ikinci basımını da üstlenmiştir.

Başlangıçta sadece hatipler için muhtasar bir hutbe mecmuası olarak görülse de eser, pek çok insanın istifade edeceği bilgileri ihtiva eden değerli bir eserdir.

2- Makaleleri

a- Aile

İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-1- Sebîlürreşâd, c. 11, sy. 275, s.226-228, İstanbul 1914.

İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-2- SR, c. 11, sy. 276, s. 243-244, İstanbul 1914.

İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-3- SR, c. 11, sy. 277, s. 258-260, İstanbul 1914.

İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-4- SR, c. 11, sy. 280, s.309-312, İstanbul 1913.

İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-5- SR, c. 11, sy. 284, s. 379-381, İstanbul 1913.

³⁷ *Yeni Hutbelerim II*, s. 394-452.

³⁸ *Yeni Hutbelerim II*, s. 551-556.

İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-6- SR, c. 11, sy. 285, s.392-394, İstanbul 1913.

b- İbâdetler

Allah'a İbâdetin Felsefesi, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 71, s. 2-4, İstanbul 1947.

Allah'a İbâdetin Felsefesi, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 72, s. 2-4, İstanbul 1947.

Allah'a İbâdetin Felsefesi, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2 sy. 73, s. 2-4, İstanbul 1947.

Allah'a İbâdetin Felsefesi, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 74, s. 2-4, İstanbul 1947.

Diyânet Reisi'nin Beyanâtı: Kur'ân Latin Harfleriyle Yazılamaz, SR, c. 12, sy. 279, s. 50-51, İstanbul 1958.

Makalât: Zekâtınızı Asker Ailelerine Veriniz, SR, c. 14, sy. 343, s. 36-37, İstanbul 1915.

Savm ve Fıtrda Telefon ve Telgrafla Amel, SR, c. 12, sy. 295, s. 154-156, İstanbul 1914.

Orucun Hikmet-i Şer'îyesi, SR, c. 20, sy. 499, s. 51-53, Ankara 1922.

Oruca Mütereddib Fevâid-i İçtimâiyye, SR, c. 20, sy. 500, s. 63-65, Ankara 1922.

c-- İslâm ve Demokrasi

İçtimâiyat: Din, Devlet yahut Hilâfet ve Saltanat, SR, c. 14, sy. 350, s. 93-94, İstanbul 1915.

Müslümanlıkta Demokrasi Esasları, SR, c. 2, sy. 48, s. 354-356, İstanbul 1949.

d- Radyoda Kur'ân Okuma

Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat, SR, c.5, sy.107, s. 103-104, İstanbul 1951.

Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat, SR, c.5, sy. 105, s. 79-80, İstanbul 1951.

Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat, SR, c.13, sy. 324, s. 375-376, İstanbul 1961.

Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat, SR, c.13, sy. 325, s. 387-388, İstanbul 1961.

Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat, SR, c.14, sy. 328, s. 37, İstanbul 1961.

Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat, SR, c.14, sy. 329, s. 53-54, İstanbul 1961.

Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat, SR, c.14, sy. 326, s. 5-6, İstanbul 1961.

e- Kur'ân'ın Başka Alfabe İle Yazılması

Kur'ân'ın Latin Harfleriyle Yazılması, SR, c.12, sy. 279, s. 50-51, İstanbul 1958.

**B- ÇEŞİTLİ SAHALARDA KALEME ALDIĞI ESER VE
MAKALELERİ**

a. Eserleri

- 1. Ahlâki Umdeler**
- 2. Akaid-i İslâmiyye**
- 3. Âlem-i İslâm'ın Esbâb-ı İnkırazı**
- 4. Bilinmesi Elzem Hakikatlar**
- 5. Bir Misyonerle Musâhabe**
- 6. Bulgaristan Mektupları**
- 7. Çocuklara Armağan**
- 8. Fâtîha Tefsiri**
- 9. Filibe'de Bir Mev'ize**
- 10. Gazâlî'nin Ruh Nazariyesi**
- 11. Hadis ve Sünnet**
- 12. Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnâdın Reddiyesi**
- 13. Hızır Hakkında (Sağ mıdır, Ölmüş müdür?)**
- 14. İbn Sînâ Felsefesi**
- 15. İhlâs Sûresi Tefsiri**
- 16. İman ve İrade Kuvveti**
- 17. İslâm Dini Tabîî ve Umûmî Bir Dindir.**
- 18. İslâm'da Resmin Hükümü**

19. İslâm'da Talakın Mahiyeti
20. Köy İlmihali
21. Kudret-i İlahiyye ve İrade-i Cüz'iyeye
22. Kurban Nisâbı Hakkında
23. Kuvvet Tayyare
24. Maddiyûn ve Meslekler
25. Millîet Olarak Yaşamamanın Şartları
26. Namaz Sûrelerinin Türkçe Tercüme ve Tefsiri
27. Namaz ve Kur'ân
28. Nasrâniyet Nüfuzuna Karşı İslâm'ın Mukavemeti
29. Ondört Asır Evvel Doğan Güneş Peygamber Hz. Muhammed
30. Ölüm Nedir?
31. Peygamber Hz. Muhammed
32. Peygamber Hz. Muhammed ve Müslümanlık
33. Peygamberin Vecizeleri
34. Ruh ve Ruhun Mahiyeti
35. Tâcü'l Arûs Tercümesi
36. Terâvih Namazı
37. Vaizlere
38. Ve'l-Asr Tefsiri

39. Vicdan ve Bülbül

b. Makaleleri

Ahlâk:³⁹

Ahlâkiyat-1- SR, c. 18, sy. 450, s. 90-93, İstanbul 1919.

Ahlâkiyat-2- SR, c. 18, sy. 451, s. 103-107, İstanbul 1919.

Ahlâkiyat-3- SR, c. 18, sy. 452, s. 115-118, İstanbul 1919.

Ahlâkiyat-4- SR, c. 18, sy. 454, s. 139-142, İstanbul 1920.

Ahlâkiyat-5- SR, c. 18, sy. 455, s. 149-151, İstanbul 1920.

Ahlâk Dersleri, SR, c. 25, sy. 641, s. 270-271, İstanbul 1918.

Ahlâkın Kuvve-i Müeyyidesi, SR, c. 20, sy. 497, s. 26-30, Ankara 1922.

Ahlâkın Menşei, SR, c. 24, sy. 601, s. 37-38, İstanbul 1924.

Din-İslâm Dini:

Allah ve Din Fikri-1- SR, c. 2, sy. 27, s. 19-21, İstanbul 1949

Allah ve Din Fikri-2- SR, c.2, sy. 28, s. 35, İstanbul 1949.

Allah ve Din Fikri-3- SR, c. 2 sy. 29, s. 51-52, İstanbul 1949.

Beşeriyet İçin Dinin Lüzumu, Milli Eğitim, c. 2, sy. 27-28, s. 19-22, Ankara 1975.

Beşeriyetin Fitrî Dine Dönüşü, SR, c. 2, sy. 35, s. 146-147, İstanbul 1949.

Beşerî ve Âlemşümul Din, SR, c. 2, sy. 36, s. 162-163, İstanbul 1949.

³⁹ Bu makaleler ana konuları itibariyle sınıflandırılmıştır.

Din/Abdurrahman Azzam Paşa, Çeviren, Ahmet Hamdi Akseki, SR, c. 13, sy. 309, s. 135-136, İstanbul 1960.

Dinin Fevâid-i Medeniyye ve İçtimâiyyesi, SR, c. 18, sy. 449, s. 78-80, İstanbul 1919.

Din-i İslâm Medeniyet-i Hakikiyenin Ruhudur, SR, c. 1-8, sy. 10-192, s.182-184, İstanbul 1912.

Dîn-i Tabîî, Dîn-i Umûmî, SR, c. 15, sy. 377, s. 239-242, İstanbul 1918.

Dîn-i Tabîî, Dîn-i Umûmî, SR, c. 15, sy. 378, s. 257-260, İstanbul 1918.

İslâm, Beşeriyetin Dinidir. SR, c. 2, sy. 34, s. 130-134, İstanbul 1949

İslâm Gerçekten Barış Dinidir, SR, c. 2, sy. 44, s. 392-393, İstanbul,1949.

İslâm'da Hayır ile Menfaat ve Ahlâk, SR, c. 2, sy. 50, s. 387-388, İstanbul 1949.

İslâm'ın Mümtaz ve Üstün Bazı Vasıfları, SR, c. 3, sy. 51, s. 3, İstanbul 1949.

Medenî Dünyanın Dine Dönüşü, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 68, s. 2-7, İstanbul 1947.

Medenî Dünyanın Dine Dönüşü, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 69, s. 11-14, İstanbul 1947.

Medenî Dünyanın Dine Dönüşü,İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 81, s. 3-4, 13, İstanbul, 1947

Medenî Dünyanın Dine Dönüşü, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 83, s. 6-7, İstanbul 1947.

Medenî Dünyanın Dine Dönüşü, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 84, s. 5-6, İstanbul 1947.

Medenî Dünyanın Dine Dönüşü, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 85, s.6-7, İstanbul 1947.

Medenî Dünyanın Dine Dönüşü, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 86, s. 6-8, İstanbul 1947.

Medenî Dünyanın Dine Dönüşü, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 87, s. 2-4, İstanbul 1947.

Medeni Dünyanın Dine Dönüşü İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 99, s. 12-13, İstanbul 1947.

Müslümanlık Beşeriyetin Tekâmülünü İstihdaf eder, SR, c. 20, sy. 495, s. 9-11, Ankara 1922.

Müslümanlık Fitri Bir Dindir, SR, c. 14, sy. 342, s. 30-32, İstanbul 1915.

Vicdan Hürriyeti ve Din, SR, c. 2, sy. 49, s. 369, İstanbul 1949.

Vicdan Hürriyeti ve Din, SR, c. 13, sy. 309, s. 135-136, İstanbul 1960.

Din Tadrîsâtı:

Dini Dersler Başlıyor, SR, c. 17, sy. 433-434, s. 134-136, İstanbul 1919.

Din Tadrîsâtı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor-1- SR, c. 4, sy. 100, s. 387-388, İstanbul 1951.

Din Tadrîsâtı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor-2- SR, c. 5, sy. 101, s. 4-5, İstanbul 1951.

Din Tadrîsâtı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor -3- SR, c. 5, sy. 102, s. 19-20, İstanbul 1951.

Din Tadrîsâtı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor -4- SR, c. 5, sy. 103, s. 36-38, İstanbul 1951.

Din Tadrîsâtı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor -5- SR, c. 5, sy. 104 s. 52-53, İstanbul 1951.

Din Tadrîsâtı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor -6- SR, c. 5, sy. 105, s. 67-68, İstanbul 1951.

Dini Müesseselerimiz Hakkında Bir Rapor, İslâm, c. 3, sy. 34, s. 295-300, İstanbul 1960.

İslâm İlähiyat Fakültesi Hakkında Diyânet Reisi Ahmet Hamdi Akseki'nin Beyanatı, SR, c. 1 s. 9, s. 133-135, İstanbul 1948.

Medresetü'l-İrşâd, SR, c. 21, sy. 538-539, s. 142-144, İstanbul 1923.

Mekteplerde Din Tadrîsâtı, Muallime Pakize Hanımefendiye, SR, c. 1 8, sy. 447, s. 55-57, İstanbul 1919.

Mekteplerde Dini Tadrîsâtı, SR, c. 22, sy. 553-554, s. 53-55, İstanbul 1923.

Mekteplerde Tadrîsat ve Terbiye-i Diniye Meselesi Hakkında, SR, c. 19 sy. 488, s. 215-217, Ankara 1921.

Yeni İslâm Medreseleri Hakkında Mühim Bir Rapor, SR, c. 21, sy. 522, s. 11-16, Ankara 1923.

Hadis:

Hadis ve Sünnet Hakkında, SR, c. 4, sy. 79, s. 67-75, İstanbul 1950.

Hadis ve Sünnet, Hakka Doğru, c. 1, sy. 2-6, İstanbul 1959.

Hadis-i Şerif(Yüsekü En Yütebeâ...) SR, c. 2-9, sy. 35-217, s. 163-165, İstanbul 1912.

Felsefe:

Maddiyûn ve Meslekleri-1- SR, c. 1-8, sy. 19-201, s. 357-359, İstanbul 1912.

Maddiyyûn ve Meslekleri-2- SR, c. 1-8, sy. 20-202, s. 376-379, İstanbul 1912.

Maddiyyûn ve Meslekleri-3- SR, c. 1-8, sy. 21-203, s. 396-397, İstanbul 1912.

Mühim Bir Sual/ Avrupa Ulemâsının Sualine Cevap, SR, c. 2-9, sy. 39-221, s. 235-237, İstanbul 1913

Mühim Bir Sual/Avrupa Ulemâsının Sualine Cevap, SR, c. 2-9, sy. 41-223, s. 264-265, İstanbul 1913.

Mühim Bir Sual/ Avrupa Ulemâsının Sualine Cevap, SR, c. 2-9 sy. 42-224, s. 280-281, İstanbul 1913.

Mühim Bir Sual/ Avrupa Ulemâsının Sualine Cevap, SR, c. 2-9, sy. 43-225, s. 297-299, İstanbul 1913

Mezhepler:

Gizli Tarikatler Nasıl Başladı, (Batınîler ve Karamita'nın İç Yüzü) –I- SR, c. 1, sy. 24, s. 380-382, İstanbul 1948.

Gizli Tarikatler Nasıl Başladı, (Batınîler ve Karamita'nın İç Yüzü) –II- SR, c. 1, sy. 25, s. 386-388, İstanbul 1948.

Şeyh Muhyiddîn-i Arabî Tefsirinde ve Yazılarında Bâtınlık Var mı, SR, c. 10, sy. 226, s. 9-10, İstanbul 1956.

Muhtelif Konularla İlgili Makaleleri:

Cevap mı İtiraz mı, Şeyh Muhsin Fânî Hazretlerine, SR, c. 24, sy. 600, s. 23-26, İstanbul 1924.

Diyânet Reisi Mühim Beyanâtı, SR, c. 4, sy. 86, s. 163-167, İstanbul 1950.

Dördüncü Muhasebe, SR, c. 20, sy. 504, s. 111-116, İstanbul 1922.

Her Fenâliğin Başı Hiyânettir, SR, c. 13, sy. 329, s. 129-131, İstanbul 1914.

Her Kavmin Kendi Başına Hareketi İslâm İçin Felâkettir, SR, c. 12, sy. 290, s. 65-66, İstanbul 1914.

Musâhabe: Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan Misyoneri İle -1- SR, c. 11, sy. 263, s. 43-44, İstanbul 1913.

Musâhabe: Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan Misyoneri İle -2- SR, c. 11, sy. 264, s.54-56, İstanbul 1913.

Musâhabe: Müslüman Kıyafetinde Gezen Bir Protestan Misyoneri İle -4- SR, c. 11, sy. 266, s. 83-85, İstanbul 1913.

Müslümanların Uğradığı Felaketler Kendi Nefislerindedir, SR, c. 11, sy. 282, s. 338-340, İstanbul, 1913.

Ramazan Muhasebeleri: İslâm İtikadından Biri de Âhirete İmandır, SR, c. 20, sy. 503, s. 99- 103, Ankara 1922.

Ramazan Muhasebeleri, SR, c. 20, sy. 501, s. 77-81, Ankara 1922.

Ümmet-i İslâmiyye Nasıl Salâh Bulabilir, SR, c. 12, sy. 29, s. 202-203, İstanbul 1914.

Ümmet-i İslâmiyye Nasıl Salâh Bulabilir, SR, c. 12, sy. 298, s. 221-223, İstanbul 1914.

Siyer:

Garânîk Meselesi Hakkında-1- SR, c. 18, sy. 455, s. 151-154, İstanbul 1920.

Garânîk Meselesi Hakkında-2- SR, c. 18, sy. 456, s. 160-163, İstanbul 1920.

Garânîk Meselesi Hakkında-3- SR, c. 18, sy. 457, s. 171-174, İstanbul 1920.

Garânîk Meselesi Hakkında-4- SR, c. 18, sy. 458, s. 187-189, İstanbul 1920.

Garânîk Meselesi Hakkında-5- SR, c. 18, sy. 462, s. 232-235, İstanbul 1920.

Garânîk Meselesi Hakkında-6- SR, c. 18, sy. 463, s. 245-248, İstanbul 1920.

Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi, Çeviren: Hayri Kırbasoğlu, İslâmî Araştırmalar, c. 6, sy. 2, s. 125-141, Ankara 1992.

Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi, Çeviren: Hayri Kırbasoğlu, İslâmî Araştırmalar, c. 6, sy. 3, s. 199-207, Ankara 1992.

Hz.Âmine, SR, c. 10, sy. 230, s. 68-70, İstanbul 1956.

Ondört Asır Evvel Doğan Güneş, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 70, s. 4-6, İstanbul 1947.

Ondört Asır Evvel Doğan Güneş, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 71, s. 7-9, İstanbul 1947.

Peygamber'in Doğduğu Mübarek Gece, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 92, s. 2-12, İstanbul 1948.

Peygamber Muhammed Mustafa, İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 93, s. 2-5, İstanbul 1948.

Seyahat:

Anadolu Mektupları: Birgi, SR, c. 11, sy. 268, s. 124-125, İstanbul 1913.

Birgi Medreseleri, SR, c. 11, sy. 274, s. 220-221, İstanbul 1914.

Bulgaristan Muhâbir-i Mahsusamızdan -1- SR, c. 1-8, sy. 22-204, s. 424-426, İstanbul 1912.

Bulgaristan Muhâbir-i Mahsusamızdan -2- SR, c. 1-8, sy. 23-205, s. 447-450, İstanbul 1912.

Bulgaristan Muhâbir-i Mahsusamızdan -3- SR, c. 1-8, sy. 24-206, s. 466-469, İstanbul 1912.

Bulgaristan Muhâbir-i Mahsusamızdan -4- SR, c. 1-8, sy. 25-207, s. 490-491, İstanbul 1912.

Bulgaristan Muhâbir-i Mahsusamızdan -5- SR, c. 1-8, sy. 26-208, s. 507-509, İstanbul 1912.

Bulgaristan Muhâbir-i Mahsusamızdan -6- SR, c. 2-9, sy. 27-209, s. 16-17, İstanbul 1912.

Bulgaristan Muhâbir-i Mahsusamızdan -7- SR, c. 2-9, sy. 28-210, s. 37-39, İstanbul 1912.

Bulgaristan Muhâbir-i Mahsusamızdan -8- SR, c. 2-9, sy. 29-211, s. 55-57, İstanbul 1912.

Bulgaristan Muhâbir-i Mahsusamızdan -9- SR, c. 2-9, sy. 30-212, s. 71-73, İstanbul 1912.

Bulgaristan Muhâbir-i Mahsusamızdan -10- SR, c. 2-9, sy. 31-213, s. 95-96, İstanbul 1912.

Bulgaristan Mektupları, Bulgaristan İmparatorluğu'nun Tesisini İçin Bulgarlar Memalik-i Osmaniye'de Ne Roller Oynadılar -12- SR, c. 2-9, sy. 32-214, s. 113-116, İstanbul 1912.

Filibe'de Murâdiye Câmî-i Şerîf'inde Hutbe ve Mevâiz, SR, c. 1-8, sy. 23-205, s. 439-441, İstanbul 1912.

Kırkkilise, SR, c. 1-8, sy. 22-204, s. 424-426, İstanbul 1912.

Sofya Mektubunun Nevasıkını İkmal, SR, c. 2-9, sy. 29-211, s. 57-58, İstanbul 1912.

Tefsir:

Â'l-i İmrân Sûresi, Âyet: 118, SR, c. 2-9, sy. 46-228, s. 341-344, İstanbul 1912.

Â'l-i İmrân Sûresi Âyet: 142-143, SR, c. 2-9, sy. 37-219, s.197-199, İstanbul
1913.

Bakara Sûresi, Âyet: 143-144, SR, c. 2-9, sy. 35-217, s. 161-162, İstanbul
1912.

Bakara Sûresi, Âyet: 214, SR, c. 2-9, sy.38-220, s. 214-215, İstanbul, 1913.

Bakara Sûresi,Âyet:245, SR, c. 2-9, sy. 49-231, s. 395-396, İstanbul,1912.

Enfâl Sûresi, Âyet: 46, Rad, Âyet: 11, SR, c.20 sy.510 s.182-183, Ankara 1922

Enfâl Sûresi, Âyet:15-16, SR, c.2-9, sy. 34-216, s. 141-143, İstanbul, 1912.

Nisâ Sûresi, Âyet:71, SR,c.14, sy.346 s. 60-62, İstanbul, 1915.

Nisâ Sûresi, Âyet: 58, SR, c. 20, sy. 511, s. 194-197, Ankara 1922.

*Nisâ Sûresi, Âyet: 58, Nahl Sûresi, Âyet: 90, Kasas Sûresi, Âyet: 77, SR, c. 20,
sy. 508, s. 158-159, Ankara 1922.*

Tevbe Sûresi, Âyet:24, SR, c. 2-9, sy. 33-215, s. 122-123, İstanbul 1912.

Tevbe Sûresi, Âyet:41, SR, c. 2-9, sy. 37-219, s. 203-208, İstanbul 1913.

C- ESERLERİNDE KULLANDIĞI ÜSLÛP VE USÛL

Gerek kitaplarında gerekse makalelerinde yalın ve anlaşılır bir dil kullanmaya çalışan Ahmet Hamdi Akseki, kavramları yerinde kullanmaya dikkat ederken tutarlı ve mantıklı delillerle görüşlerini teyit etmeye de özen göstermiştir. Yaşadığı dönemin ve o dönemde tartışılan konuların yansımalarını eserlerinde görmek mümkündür. Reddiye şeklinde kaleme aldığı makalelerinde bile muhatabını rencide edecek bir dil kullanmaktan şiddetle kaçınmış, münazaralarını edep dairesinden dışarı çıkmayacak bir üslûpla sürdürmüştür.

Eserlerinde zümre ve grup taassubuna, bid'at ve hurafelere karşı çıkmış, dinin işlevini yitirdiğine dair geliştirilen cereyanlara karşı din ve maneviyatın önemini İslâm'ın insan tabiat ve yaratılışına uygunluğunu akıl ve ilimle çelişen bir tarafının bulunmadığını ispat eden eserler kaleme almıştır. Eserlerinde sade, açık, mantıklı ve tutarlı bir üslûp kullanmıştır. Doğu'dan alıntılar yaptığı gibi Batı'yı da ihmal etmemiş yeri geldikçe farklı kültürlerin eserlerinden de istifade etmiştir.

Görüş ve düşüncelerinde her türlü grup ve zümre taassubundan uzak durmaya çalışan Akseki, çocuklardan yaşlılara, köylülerden askerlere kadar, toplumun her kesimi için yazdığı eserlerde, onların anlayış seviyelerine göre hitap etmeyi de başarmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN FIKHÎ AÇIKLAMA ve YAKLAŞIMLARI

I- GÖRÜŞLERİNİN OLUŞMASINDA ETKİN OLAN AMİLLER

Osmanlı Devleti Tanzimat'ın ilânıyla birçok alanda yeni düzenlemelere başlamıştır. içtimâî, siyasî, kültürel alanlarda düzenlemeler yapılan bu dönemde Doğu ile Batı'nın mezcedilmesi esas alınmıştır. *Meşrutiyet* ve *Cumhuriyet* bu etkileşimin yol açtığı süreçlerdir.

Bu dönemde ülkemizde birçok ilim, fikir, sanat ve siyaset adamı yetişmiştir. Bunlar, devleti güçlendirmek, eski günlerine kavuşturmak için büyük gayret göstermişlerdir. Bu gayretlerde kimileri *Doğu*'yu, kimileri de *Batı*'yı örnek almışlardır.

Osmanlı'da en kapsamlı yenilik faaliyeti Tanzimat ile başlamıştır. Tanzimat, adından da anlaşılacağı gibi birçok alanda düzenleme yapmayı öngören bir harekettir. Bu dönemin devlet adamları ve aydınları kendi dışlarında Batıda bir medeniyetin oluştuğunu görmüş, bunun siyasî, askerî, iktisâdî etkilerinin Osmanlı'da hissedildiğini ve bazı sorunların buradan kaynaklandığını fark etmiş, bu sebeple bu dünya ile ilgilenmenin, orada ortaya çıkan güzelliklerin vakit geçirilmeden alınmasının gerektiğini savunmuşlardır. Onlar, kendilerine *Bu devlet nasıl kurtulur?* sorusunu soruyorlar, Osmanlı'nın yerli değerler ile Batı'nın güzelliklerinin kaynaştırarak devletin yeniden canlandırılabilirliğini söylüyorlardı.⁴⁰

Meşrutiyet döneminde de aydınlar bu sorunlara cevap aramışlar, bu cevaplar da bazı fikir akımlarının oluşmasına sebep olmuştur. Meşrutiyet'in fikir adamları Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun geriliğini büyük bir açıklıkla itiraf etmişler, Batı'nın üstünlüğünü saklamamışlardır. Bu üstünlüğün sebeplerini araştırmışlardır. Meşrutiyet düşünürleri, buhrandan kurtulmak, kalkınmak, taze bir hayata kavuşabilmek için geniş bir iktibas faaliyetine, Batı'dan bir hayli malzeme almaya ihtiyaç olduğuna kani

⁴⁰ İlyas Çelebi, "*Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Geçişte Üç İsim*", *İslâm Düşüncesi'nde Yeni Arayışlar* III, s. 307-308, İstanbul 2000.

olmuşlardır. Batı ile Doğu kıyaslamasından çıkardıkları sonuç bu olmuştur. Batılı yada ileri bir devlet olmanın şartları nelerdir? Ne dereceye kadar garplılaşmak gerekir? Bu değişme köklü bir devrim mi, ıslahat mı, İslâmcı bir Rönesans mı olacaktır? Bu zor işi Meşrutiyet düşünürleri üzerlerine almışlardır. Onlar, yirminci yüzyılın başında değişmekte olan bir dünya içinde bulduklarını anlamışlardır. Değişmenin sadece teknik değil, aynı zamanda manevî cephelere sahip olduğunu da idrâk etmişlerdir.⁴¹

Görüldüğü gibi Tanzîmât'tan Cumhuriyet'e gelinceye kadar devletin nasıl kurtarılacağı noktasında dört tür siyasî yol belirlenmiştir. Bunlar ortaya atılış sırasıyla *Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük* ve *Batıcılıktır*. İslâmcılık cereyanını savunan aydınlar, Müslüman unsurları bir arada tutarak ve Müslümanlar arasında birliği sağlayarak devletin yaşatılabileceğini savunmaya başlamışlardır. Bu siyasetin fikrî alanda savunucuları Said Hâlim Paşa, Cevdet Paşa, Filibeli Ahmet Hilmi ve başlangıçta Osmanlıcılık iddia eden fakat hayal kırıklığına uğrayan Genç Osmanlılardır. Ayrıca Cemâleddîn-i Efgânî, Muhammed Abduh, Hüseyin el-Cisr, Mûsâ Cârullah Bigiyev gibi dönemin ileri gelen aydınları da bu görüşü benimsemişlerdir.⁴²

İslâmcılık İslâm'ı inanç, düşünce, ahlâk, siyaset, idare ve hukuk bakımından hayata hâkim kılmak, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı tesis ederek İslâm ülkelerini Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtarmak amacına yönelik bir çözüm arayışı olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları tarafından dile getirilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır. İlk defa Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelen bu ülkü, II. Abdülhamit döneminde faydacı bir siyaset unsuru olarak değerlendirilmiş, II. Meşrutiyet'ten sonra ihya ve ıslah çizgisinde bir İslâm düşüncesi şeklinde takdim edilmesinin yanında çağcıl bir toplum ve devlet yönetimi projesi olarak Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet döneminde bu hareketin giderek ilmî ve kültürel bir ilgi alanı haline dönüştüğü, 1960'lardan itibaren de adlandırma aynı kalsa bile mahiyet değişimine uğrayarak yeni bir nitelik ve gündelik

⁴¹ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet'in İlanı, II. Meşrutiyet'in Siyasî Hayatına Bakışlar*, s. 83-85, İstanbul 1959. Tunaya II. Meşrutiyet'i tarihimizin en fazla dikkati çeken devrelerinden biri olarak görür. *Bantsız* demokrasi olarak nitelendirdiği bu denemeyi ulaştığı sonuçlar bakımından tarihî olmaktan çok bu güne bağlar ve ibret alınmaya layık bir tablo olarak değerlendirir.

⁴² İlyas Çelebi - Ziya Yılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Düşüncesinde Arayışlar*, s. 14, İstanbul 1999.

halkçı bir kimlik kazandığı görülür. Yeni Osmanlılar'dan itibaren İslâmcılık hareketi içerisinde yer alan aydınların ilmî ve fikrî faaliyetleri hukuktan sanat ve edebiyata kadar birçok alanda farklı bir çizgi dil ve edebiyatın oluşmasına yol açmıştır.⁴³

İslâmcılığı, çöküş sürecine girmiş ülke ve tüm Müslümanlar'ın kurtuluşu için bir çare olarak gören İslâmcılar aslında kendi aralarında tek düze değillerdir. Onları birkaç sınıfa ayırmak mümkün gözükmemektedir.

a) Gelenekçiler; Ahmed Naim gibi,

b) Çağcıl diye adlandırılan ve medrese ile mektebi birleştirme eğiliminde olup, asrın icaplarıyla dinî inançlar arasında bir âhenk ve uyum tesis etmek amacıyla olanlar; İzmirli, Şemseddin Günaltay, Ferid Vecdi, Mûsâ Cârullah, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, İsmail Fenni Ertuğrul, Mehmet Ali Aynî gibileri,

c) İki akım arasında orta yolu tutanlar; Şeyhülislâm Musa Kazım gibi

d) Çağcıl karşısında yer alan ve ictihada karşı olanlar; Mustafa Sabri Efendi gibi.⁴⁴

İslâmcılar zaman zaman aralarında önemli fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir. Onlar İslâm hukukunun ve kurumlarının asrın ihtiyaçlarına cevap vereceği düşüncesinde müttefiktir. Bu sebeple de Batı'dan kanun ve kurum alınmasına karşı çıkmışlardır. Ancak İslâm toplumlarının kendilerine uygun bir hukuk düzeni ve hayat biçimi kurmak için İslâmcılar'ın önerdiği yollarda farklılıklar vardır. İzmirli İsmail Hakkı, Elmalılı Muhammed Hamdi, Seyyid Bey, *Ahmet Hamdi Akseki* gibi İslâmcılar bunun için yeni ictihadlarla İslâm Hukuku'nun zenginleştirilmesini, ayrıca diğer mezheplerden yararlanılmasını savunmuşlardır.⁴⁵

Akseki gençliğinde Osmanlılar'ın son döneminde yaşanan yenilgi ve çöküşten kurtulabilmek için İttihat ve Terakki Cemiyetinin çalışmalarını desteklemiş ise de onun hayatı boyunca savunduğu ve içerisinde yer aldığı temel siyaset İslâmcılık olmuştur.

⁴³ Mümtez'er Türküne, "İslâmcılık" DİA, c. 23, s. 60.

⁴⁴ İslâm Düşüncesinde Yeni Arayışlar III, s. 325-326.

⁴⁵ M. Akif Aydın, "İslâmcılık" DİA, c. 23, s. 69.

Ankara'da Tedrîsat Umum Müdürlüğü sırasında, eğitimin çeşitli sorunlarıyla uğraşan Ahmet Hamdi Akseki mevcut medreselerin yönetmeliklerinde çağın gereklerine göre değişiklikler yapmak üzere bir heyet kurulmasını sağlamış, *Dârü'l-Hilâfe* medreselerinin ders cetvelleri ve müfredât programlarının yeniden gözden geçirilmesi konusunda da çeşitli layihalar hazırlamıştır.⁴⁶

Onun fikrî şahsiyetini teşkil eden unsurlar arasında içinde yaşadığı ve yetiştiği çağın büyük bir önemi vardır. O, *Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet* devirlerini idrâk etmiş, arka arkaya gelen ihtilâl ve harplerin Müslüman Türk toplumunda bıraktığı izleri, sebep olduğu kültür değişmelerini görmüştür. Bu âmiller ve hadiseler karşısında onun nesli içinde üç tip insan bulmak mümkündür:

1. Çözülen, eriyen, başka bir kalıba dökülerek değişenler.

2. Katılığını muhafaza eden, tamamen veya fikren, içinde yaşadığı cemiyetten uzaklaşan, tecerrüd edenler.

3. Yeni hadiseler ve cereyanlar karşısında, bağlı buldukları değerleri muhafaza eden, bunun için yeni usûller deneyen, zarûri ve meşrû değişmeleri benimseyen... kültür mücahitleri.

Akseki'yi bu üçüncü tip içinde görüyoruz. O, cemiyetten, fikrî ve içtimâî cereyanlardan soyutlanmıyor, onlar karşısında gözünü yumuyor ve kulaklarını tıkamıyordu. Aksine Türkiye ve İslâm dünyasındaki benzeri âlimlerle elele, kafa kafaya vererek, yeni usûller ile ebedî değerleri korumaya çalışıyordu.⁴⁷

Akseki Doğu'dan vazgeçmemek şartıyla ve onun geleneğine bağlı kalarak Batı'nın bilim ve tekniğinin alınmasını savunmuştur. Tanzimat ve Meşrutiyet'ten itibaren bütün Osmanlı aydınlarında görülen kendi örf ve âdetlerimizden (dinimizden) kopmadan çağdaş medeniyeti yakalama arzusu, onun yazılarında da açık bir şekilde görülmektedir. Akranları gibi o da medeniyet tahlilleri yapmakta ve İslâm dininin doğru anlaşılması üzerine fikirler ortaya koymaktadır.

⁴⁶ Veli Ertan, *Akseki*, s. 13 -14.

⁴⁷ Hayreddin Karaman, *İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri*, s. 10-11.

Zümre ve grup taassubuna, bid'at ve hurâfelere karşı **Mezâhib'in Telfiki** vb. eserleri ile "Dinin modası geçmiştir, o ibtidâî bir müessesedir, ilim ve felsefe dinin devrini sona erdirmiştir..." diyen cereyana karşı; din ve mâneviyatın değerini, gerçekliğini, İslâm'ın insan tabiat ve yaratılışına uygunluğunu, akıl ve ilimle çelişen bir tarafının bulunmadığını isbat eden –**İslâm, İslâm Dini, Dini Dersler, Ahlâk** gibi – eserleriyle mukabele ve mücadele ediyordu. Eserlerinde açık, sade, mantıklı ve tutarlı bir üslûp kullanıyor, Doğu'dan olduğu gibi Batı'dan da nakiller yapıyordu.⁴⁸

Ahmet Hamdi Akseki'nin eserleri ve fikrî şahsiyeti üzerinde derin izler bırakan şahısların başında *Cemâleddîn-i Efgânî, Muhammed Abduh, Ferid Vecdî ve İzmirli İsmâil Hakkı* gelmektedir. İzmirli hakkındaki takdir ve düşüncelerini **Mezâhib'in Telfiki** kitabında görmek mümkündür.

Diğer zatlar hakkındaki kanaat ve inancına ise şu satırlar ışık tutuyor:

"Eserin tahririnde Merhum Şeyh Cemâleddîn-i Efgânî , Mısır Müftüsü merhum Şeyh Muhammed Abduh gibi eâzım-ı mütefekkirîn-i islâmiyyenin isrine ittibâ eylemiş, bunların eserleriyle beraber fudalây-ı asırdan Ferid Vecdi'nin muhtelif âsârından da istifade olunmuştur."⁴⁹

"...Bilhassa son asrın büyük İslâm mütefekkirlerinden Mısır müftüsü Muhammed Abduh merhumun tesiri mühimdir."⁵⁰

Akseki'nin en fazla şahit olduğu dönem ise Cumhuriyet olmuştur. O, eski devletin yıkılışını, yeni devletin kuruluşunu, laik devlete geçiş aşamalarını görmüş, aynı dönemde diyanet reisliği görevini îfâ etmiştir. Diyanet'in kuruluşundan itibaren bu müessese içerisinde etkin rol oynayan Akseki, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek başına iktidar olduğu dönemlerde bu çetin hizmeti yürütmeye çalışmıştır. 1932 yılındaki Türkçe ezan uygulamasına, 1935-1947 yıllarında din eğitiminin kaldırıldığı yasaklı döneme şahit olmuş, bununla birlikte halka dinî hizmet verilmesi konusunda son derece

⁴⁸ H. Karaman, *İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri*, s. 11

⁴⁹ Akseki, *Dinî Dersler*, s. 4.

⁵⁰ Akseki, *Ve'l-Asr Tefsiri*, s. 2-3, İstanbul 1928.

titizlik göstermiştir. O'nun Cumhuriyet sonrası dönemde görüş beyanında bu dönemin etkisi görülmektedir.

Necip Fazıl ile aralarında geçen şu konuşma kendisinin nasıl bir ortamda görev yaptığını yansıtmaya bakımından son derece mânalıdır. Bir gün *Necip Fazıl Kısakürek*, Diyanet İşleri Reis Muavini bulunduğu sıralarda Akseki'ye,

-Bu makamda bu şartlarla bulunmaktansa, kanalizasyon ameleliği yapıp sırtınızda necaset taşımayı tercih etmez miydiniz? demiştir.

O vakit Akseki, sapsarı olmuş ve Necip Fazıl'a şu cevabı vermiştir.

-Hakkın var! Ama ben daha fazla fenalığa mâni olmak için bu makamda oturuyorum!⁵¹

⁵¹ V. Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Alimleri*, s. 205-206.

II- AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN USÛL-İ FIKİH İLE İLGİLİ AÇIKLAMA ve YAKLAŞIMLARI

A- ŞER-İ HÜKÜMLERİN DELİLLERİ

Burada, Ahmet Hamdi Akseki'nin şer'î hükümlerin delilleriyle ilgili verdiği tanımları zikretmeyi yeterli görmekle birlikte sünnet delili ve ichtihadla ilgili görüşlerine ayrıntılı değineceğiz.

1- Kitap: Peygamber Muhammed'e Allah tarafından vahiy sûretiyle inzal olunan ve bize kadar tevâtüren gelen Nazm-ı Celîl'dir; Allah sözüdür. Allah'tan nasıl gelmiş ise öylece muhafaza olunmuştur; hiçbir harfi değişmemiş ve kıyamete kadar da değişmeyecektir.⁵²

2- Sünnet: Akseki sünnetin İslâm'daki yerine diğer delillere oranla daha fazla yer vermiştir. O, şer'î mânada sünneti şu şekilde açıklar: *Sünnet: Hz. Peygamber'in yaptığı işlerin, peygamberlik vazifesini insanlara tebliğ edişinin fiilî ve amelî tevâtür ile rivayet ve nakledilmiş olan keyfiyetidir. Peygamber'in yaptığı bir işi ashabin Peygamberden, tabiûnun ashaptan ve sonra gelenlerinde evvelkilerden gördükleri gibi yapıp gelmeleri, Peygamber'in o işi o sûretle yaptığına fiilî ve amelî bir tevâtürdür. Peygamber'in bir işi nasıl yaptığı söz ile de naklolunur. Fakat bu şekilde gelen bir iş için lafzî rivayetin de mütevâtir olması şart değildir. Bir şey amel ve tatbikat cihetinden mütevâtir olduğu halde lafzî rivayet olmayabilir.*

Bunun gibi, herhangi bir vâkıyanın ne sûretle olduğunu beyanda lafızlar başka başka olur da bundan ötürü o vâkıya, senedi bakımından mütevâtir denilmez. Bununla beraber umumun amelî olarak devam ettirmesiyle yine tevâtürün en yüksek mertebesinde sayılır. İşte sünnette böyle bir tevâtürle Peygamber'in bize kadar gelen işleridir.⁵³

⁵² Akseki, *İslâm Dini*, s. 23.

⁵³ Akseki, "*Hadis ve Sünnet Hakkında*", SR, c. 4, sy. 79, s. 57.

Size iki şey bıraktım, onlara sımsıkı yapıştıkça asla yolunuzu şaşırılmazsınız: Allah'ın kitabı, bir de Peygamber'in sünneti ⁵⁴ mealindeki hadisten maksat da Peygamber'in amelî tevâtürle bize naklolunan ve herkesçe belli olan işleridir. *Benim sünnetimden ve benden sonra Hülefa-i Râşidin'in sünnetinden ayrılmayın.*⁵⁵ *Kim ki benim sünnetimden uzak durursa benden, benim ümmetimden değildir.*⁵⁶ Hz. Peygamber'in hadislerinde geçen sünnet de bu mânadadır.⁵⁷

Bilindiği gibi Peygamber'in peygamber olmak bakımından başlıca iki vazifesi vardı. Kur'ân-ı Kerîm'i kendisine vahiy edildiği şekli ile tebliğ ve Kur'ân'ı beyan ve tefsir etmek, aldığı vahiy ve ilham ile nassın delâlet ettiği hükümleri açıklamak.

Kur'ân'ın hükümlerinin çoğu küllidir. Cüz'iyata ait tafsilat yoktur. İşte Kur'ân'da mücmel yahut müşterek veya müşkil⁵⁸ olan bu âyetleri Peygamber, sözleri ve işleri ile beyan eder, tefsir ve izah ederek bu suretle onlardan ne gibi mânalar kastedilmiş olduğunu anlatır, Kur'ân'daki nassların hükümlerini bildirir. Bu cihet Kur'ân'da çok güzel açıklanmıştır.⁵⁹

Oruç âyeti nâzil olunca ashap bununla ramazan orucunun farz olduğunu anladılar. Fakat bir kişi oruçlu olduğunu unutarak bir şey yer veya içerse orucunun bozulup bozulmayacağı hakkında oruçla ilgili âyetlerde açık bir hüküm yoktu. Ashaptan biri oruçlu olduğunu unutarak bir şey yemiş ve orucunun bozulup bozulmadığını Hz. Peygamber'e sormuştu. O'da şöyle cevap verdi: "Bir adam oruçlu olduğunu unuttur da yer veya içerse orucu bozulmaz."⁶⁰ İşte Peygamber'in bu cevabı bir hadistir ve bununla "Yanlışlıkla veya unutarak yaptıklarınızda günah yoktur"⁶¹ âyetini tefsir etmiştir.⁶²

⁵⁴ Mâlik, *Muvatta'*, "Kader", 3.

⁵⁵ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6.

⁵⁶ Buhârî, "Nikâh", 1; Müslim, "Nikâh", 5.

⁵⁷ Akseki, "*Hadis ve Sünnet Hakkında*", SR, c. 4, sy. 79, s. 56-58.

⁵⁸ **Mücmel:**Sözün sahibi tarafından –soru üzerine yahut re'sen- bir açıklama yapılmadan kendisi ile kastedilen mânanın anlaşılacağı lafızdır. **Müşterek:** Her biri ayrı vaz' ile olmak üzere birden fazla mânaya sahip olan lafızdır. **Müşkil:** Kendisi ile kastedilen mânanın ancak onu kuşatan karîne ve emâreler üzerinde incelemede bulunma ve derinlemesine düşünme yoluyla anlaşılabilirdiği lafızdır. (Zekiyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkh*, Mütercim: İbrahim Kâfi Dönmez, s. 385, 360, 387, Ankara 1996.

⁵⁹ Ayetler: Nisâ Sûresi 4/79; Nahl Sûresi 16/44; Nûr Sûresi 24/63; Ahzâb Sûresi 33/36; Şurâ Sûresi 42/53; Haşr Sûresi 9/7; *Peygamberin Vecizeleri: Kuvvetli İman, Kuvvetli İrade*, s. 9-10, İstanbul 1945.

⁶⁰ Buhârî, "Savm", 26; Müslim, "Sıyâm", 17.

⁶¹ Ahzâb, 33/5

⁶² Akseki, *Peygamberin Vecizeleri: Kuvvetli İman, Kuvvetli İrade*, s. 10-11.

Meselâ her Müslüman'a günde beş vakit namaz farz olduğunu Yüce Allah Kur'ân'da bildirdi. Peygamber bu namazların vakitlerini, rekâtlarını ve ne suretle kılınacaklarını ashabına hem izah ve beyan etti, hem de kendisi onların gözleri önünde kıldı ve sonra da: “*sallû kema raeytümûnî usallî*” buyurdu.⁶³ Bütün ömürleri boyunca bugün bildiğimiz muayyen vakitlerde yine bildiğimiz şekilde o namazları nasıl kılmışlarsa ashabı da öylece kıldılar. Böylece namazı kendilerinden sonrakilere hem sözleri hem de işleri ile nakil ve rivayet ettiler, bugüne kadar bütün Müslümanlar da aynı şekilde namaza devam ettiler. Demek ki namazın ne demek olduğunu ve ne suretle kılındığını bize bildiren, Peygamber'in hem sözleridir, hem de tevâtür yolu ile naklolunan sünnetidir, namaz kılarken tuttuğu yoldur.⁶⁴

Aynı şekilde zekât miktarı, haram olan yiyecek ve içeceklerin ne kadarının haram olduğu gibi hususları da hadisler açıklamıştır. Görülüyor ki, Peygamber bir taraftan kendisine vahyolunan âyetleri aldığı gibi tebliğ ederken, diğer taraftan da sözleri ve işleri ile onların mücmelini tefsir etmiş, âm olanların şâmil oldukları hükümleri beyan etmiştir. İşte bunun neticesi olarak Kur'ân ile beraber hadis ve sünnet denilen ikinci bir kaynak ta çıkmıştır.⁶⁵

Kur'ân ve hadisin derecesi ve aralarındaki farklara gelince: Kur'ân vahy-i metlûvdür, lafzı ve mânası birlikte vahyolunmuştur. Hadis ve sünnette bir vahiydir. Ama metlûv değildir. Bu, lafız olmayıp sadece mânadan ibarettir. Allah'ın muradını bildirmektedir. Bunu *Cebrâil* istediği lafız ile ifade edebileceği gibi *Peygamber* de *Cebrâil*'den anladığını istediği gibi lafızlarla ifade ederdi. Hadisi mâna ile rivayetin câiz olması bu sebeptir. Kur'ân'ın hem lafzı, hem de mânası Allah'tan olduğu için Kur'ân birinci derecede, hadis ve sünnet ikinci derecededir. Bununla beraber Kur'ân'ın anlaşılmasında sünnete kesin bir ihtiyaç vardır. Hadis ve sünnet olmadıkça Kur'ân üzerindeki ihtiyaçlarımız eksiktir ve çok kere yanlış hükümler çıkarmamıza da sebeptir. Usûlcülerin: “Kur'ân'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'ân'a olan ihtiyacından çoktur.” demeleri bundandır.⁶⁶

⁶³ “Beni namaz kılarken nasıl görmüşseniz siz de öylece kılınız.” Buhari, “Ezân”, 18.

⁶⁴ Akseki, “*Hadis ve Sünnet Hakkında*”, s. 59.

⁶⁵ Akseki, *Peygamberin Vecizeleri*, s. 12.

⁶⁶ *Peygamberin Vecizeleri*, s. 13-14.

Bundan başka Kur'ân'ın söylemediği, vacip veya haram kılmadığı, birçok hükümler hadis ve sünnette teşrî olunmuş, Kur'ân'ın etraflıca izah etmediği birtakım hükümleri de hadis ve sünnet beyan etmiştir.⁶⁷

Hadis ve sünnet ile anlaşılmuş olan hükümler, ister Kur'ân'ı beyan ve tefsir mahiyetinde olsun, ister görünüşte Kur'ân'da olmayan bir hükmü teşrî etmek şeklinde olsun hakikatte yine Kur'ân'dandır ve hepsinin esası da yine Kur'ân'dır. Çünkü Allah'a itâat vacip olduğu gibi Peygamber'e itâatte vaciptir.⁶⁸ Bu bakımdan sünnet ve hadis ile tespit edilen hükümler Kur'ân'dan ayrı bir şey değildir.⁶⁹ Peygamber'in teşrî hususunda ve risalet vazifesini ifa ederken kendisine vahyolunandan başka bir şey söylemeyeceği düşünülürse sünnet ve hadis ile sâbit olan bu hükümlerinde esas bakımından Kur'ân'da mevcut olduğuna hükmetmek gerekir.⁷⁰

3- İcmâ-ı Ümmet: Bir asırda bulunan İslâm müctehidlerinin şer'î bir mesele hakkında ittifak etmelerine icmâ-ı ümmet denilir. Hakkında Kitap ve Sünnet'te bir nas bulunmayan meselelerde müctehidler tarafından ictehad suretiyle verilen hükümlerde ittifak ortaya çıkınca ona icmâ denilmiş ve bu da şer'î delillerin birini teşkil etmiştir. Hakkında icmâ olan mesele, şüphe yok ki en kuvvetli bir meseledir. İslâm Dini, kıyas ile icmâ-ı ümmet'i delîl-i şer'î olarak kabul etmekle, cermiyete teşrî hakkı vermiş oluyor ki bu beşeriyet için bir vüsat ve rahmettir.⁷¹

4- Kıyas ve İctihad: *Kıyas*, bir hadise hakkındaki şer'î ve dinî delildir. Kıyas başka bir hadisede evvelce Kitap veya Sünnet ile sâbit olmuş şer'î bir hükmün mislini,

⁶⁷ Bu cihet bilhassa şu hadislerde çok açıktır. "İyi biliniz ki bana kitap ve onunla birlikte bir o kadar daha verildi. Biliniz ki bana Kur'ân ve onun bir misli daha vahyolundu..."Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5.

⁶⁸ Â'l-i İmrân, 3/32, 132; Nisâ, 4/59,65; Mâide, 5/92; Enfâl, 8/1,20, 24, 46; Nûr, 24/47, 51, 52, 54, 56, 63; Mücâdele, 58/13.

⁶⁹ Şâtıbî, İ'lâmü'l- Muvakkı'în'de şöyle der: Peygamberin hadisi şu üç kısımdan hariç değildir. 1. Her yönden Kur'ân'a uygun olur, bu sûrette Kur'ân ile hadis bir hüküm üzerinde birleşmiştir. 2. Hadis, Kur'ân ile murat olunan mânâyı beyan ve tefsir eder. 3. Hadis, Kur'ân'ın sukut eylediği bir hükmü vacip, yahut haram kılar. Bunun her üç kısmıyla amel vaciptir. Kur'ân üzerine zaid olan üçüncü kısım, peygamber tarafından teşrî kılınmıştır. Bununla amel etmek, hadisi Allah'ın kitabı üzerine takdim etmek olmayıp Allah'ın, Resûlüne itâat hakkındaki emrine uymaktır. Bu kısım hadisi tanımamak, Allah'ın emrine asi olmak ve dinin birçok hükümlerini kabul etmemektir. İ'lâmü'l-Muvakkı'în, c. 2, s. 379-380.

⁷⁰ Akseki, Peygamberin Vecizeleri, s. 15-23.

⁷¹ İslâm Dini, s. 24

müşterek bir illet ve sebebe mebnî (yani o hükme sebep olan illetin mislini haiz olan) diğer bir hadisede izhar etmektir. Kıyas ancak icthad sûretiyle olabilir.⁷²

İctihad:⁷³ Reşîd Rızâ'nın "*Muhâveretü'l-Muslih ve'l-Mukallid*" isimli eserini Akseki, *Mezâhib'in Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i* adıyla tercüme etmiş, tercümenin sonuna da icthad konularını içeren bir bölüm ilave etmiştir.⁷⁴ İctihad bahislerinin daha iyi anlaşılması için yazdığı bu bölümde Akseki'nin başvurduğu en önemli kaynaklar Sıddık Hasan Han'ın (v. 1307/1889) "*Husûlü'l-Me'mûl min İlmi'l-Usûl*" ve "*el-İklîd li-Edilleti'il-İctihad ve't-Taklîd*" kitaplarıdır. Bu eserler de Muhammed eş-Şevkânî'nin (v. 1250/1834) "*İrşâdü'l-Fuhûl*" adlı eserinden özetlenmiştir.⁷⁵

Söz konusu bölümde icthad hakkında bilinmesi gereken meseleler şu şekilde sıralanmıştır:

1. İctihadın Tarifi ve Şartları
2. Bir Asırda Müctehidin Bulunmaması Câiz midir?
3. İctihad Tecezzî Kabul Eder mi?
4. İctihadın Usûlü
5. İctihadda İsabet ve Hata
6. Müctehidin Birbirine Aykırı İki Görüşü

1. İctihadın Tarifi ve Şartları

⁷² Akseki, *İslâm Dini*, s. 24.

⁷³ İctihad: Nassın lafız ve mânasından hareketle nassın bulunmadığında da çeşitli istinbat metotları kullanılarak şer'î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşma çabasına denir. (Yunus Apaydın, "*İctihad*" *DİA*, c. 21, s. 432-445, İstanbul 2000.)

⁷⁴ *Mezâhib'in Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i*, s. 369-396; H. Karaman, *İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri*, s. 204-216.

⁷⁵ *İrşâdü'l-Fuhûl*, Muhamed b. Ali eş-Şevkânî'nin fıkıh usûlüne dair eseridir. 6 Aralık 1815 tarihinde tamamlanmıştır. Taklit karşıtı ve icthad yanlısı görüşleriyle tanınan Şevkânî'nin en önemli eserlerinden biri kabul edilen *İrşâdü'l-Fuhûl*, bir giriş, yedi bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmektedir. Bu bölümler fasıl, bahis ve mesele gibi adlarla alt başlıklara ayrılmıştır. Sıddık Hasan Han, *İrşâdü'l-Fuhûl*'ü özetlemiş ve eserine *Husûlü'l-Me'mûl min İlmi'l-Usûl* adını vermiştir. İstanbul 1296.

İctihadın tarifini Akseki şöyle vermektedir: “Zannî ve fer’î hükümleri, dinî delillerden çıkarmak için olanca gücün, ehli tarafından sarf edilmesine *ictihad*; bunu yapan fıkıh bilginine de *müctehid* denir.”⁷⁶

Akseki’ye göre müctehidde aranan şartları şöyle sıralamak mümkündür:⁷⁷

1. Kitap ve Sünneti bilmesi gerekir. Yani dil ve din bakımından Kur’ân-ı Kerîm’in mânasını, metin ve sened bakımından sünneti bilmelidir. Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı kelimelerin bir lügat bir de dinî mânası vardır. Meselâ “*Namaz müminlere muayyen vakitlerde farz kılınmıştır.*” (Nisâ, 4/103) âyetini ele alalım; müctehid buradaki “*salât*” kelimesinin lügatte dua, dinde mâlum şekliyle husûsî bir ibâdet mânasına geldiğini ve burada hangi mânada kullanıldığını bilecektir.

Akseki, “Kitabı bütün kısımlarıyla bilmelidir” derken, “hâss, âm, mücmel, nâsîh, mensûh”⁷⁸ gibi kısımlarını; “metin ve senediyle beraber sünneti bilmelidir” derken de: “Sünnetin şer’î ve lügat mânasını, hâss, âm gibi kısımlarını, rivayet edenleri –bir iki kişi mi, daha çok mu? yoksa kalabalık râviler tarafından mı rivayet edildiğini- bilmesi kastedilmiştir” der.

2. Eğer icmânın hüccet olduğunu kabul ediyorsa, verdiği fetvânın icmâyâ aykırı olmaması için, üzerinde ittifak edilmiş meseleleri de bilmelidir.

3. Kitap ve Sünnet’te bulunan nâdir kelimelerin mânasını anlayacak kadar Arapça bilmesi şarttır. Yani sarf, nahiv, meânî ve beyânı bilmelidir ki bunlar sayesinde Kitap ve Sünnet’in inceliklerini anlayabilsin.

⁷⁶ *Mezâhib*, s. 370.

⁷⁷ Hepsini için bkz. *Mezâhib*, s. 370-376

⁷⁸ **Hâss:** Tek bir mânayı (bu mânanın kendisinde gerçekleştiği fertleri) teker teker göstermek üzere konmuş lafızdır. **Âm:** Tek vaz’ ile tek bir mânayı göstermek üzere konmuş bulunan ve muayyen bir miktarda sınırlı olmaksızın bu mânanın kendisinde gerçekleştiği bütün fertleri kapsayan lafızdır. **Nâsîh:** Nesh; şer’î bir hükmün, o hükmün delilinden sonra gelen şer’î bir delil ile kaldırılması demektir. Bir nass gelip uygulamaya konulduktan sonra, o nassın kapsamına giren hükmü tamamen veya kısmen kaldıran başka bir nass gelirse bu kaldırmaya nesih, ikinci nassa **nâsîh**, birinci nassa **mensûh** denir.⁴²⁴ (Zeküyyiddîn Şa’bân, *Usûlü’l-Fıkıh*, Mütercim İbrahim Kâfi Dönmez, s. 311, 345, 424)

4. Fıkıh usûlü ilmini bilmelidir.⁷⁹ Bu ilim, ictihadın usûlünü, esaslarını anlatır. Bu sebeple müctehid olan kimsenin, bu konuda yazılmış başlıca eserlere muttali olması gerekir.

5. Kitap ve Sünnet'in nâsîh ve mensûhunu bilmesi lâzımdır.

Akseki burada müctehidin aklî deliller ile ilm-i kelâm meselelerini bilmesinin gerekliliği konusunu gündeme getirir. Her ne kadar *Râzî* (v. 370 h. /980) ve *Gazzâlî* (v. 505 h. /1111) bu ilimleri bilmenin müctehide gerekli olduğunu savunsalar da âlimlerin çoğunluğu elzem olmadığı kanaatindedir. Akseki bu konuda âlimlerin görüşünü tercih eder.

2. Bir asırda müctehidin bulunmaması câiz midir?

Bu mesele de, âlimler arasında tartışılan meselelerden olmakla beraber onların ekserisi zamanın müctehidsiz kalmasını câiz görmemektedirler. Onlar Hz. Peygamber'in şu hadisini buna delil getirmektedirler. "Kıyamet kopuncaya kadar ümmetimden bir zümre hakkı ayakta tutacaktır."⁸⁰

Âlimlerin asrın müctehidsiz kalmasını câiz görenler ile aksi görüşe sahip olanların tartışmalarına yer veren *Akseki* bu tartışmalara şu şekilde katılır:

"Eğer bu zatlar, yaşadıkları asır itibariyle değil de ilim bakımından böyle söylüyorlar; yani Allah, önceki imamlara lütfettiği fazilet, anlayış, zekâ ve ilim kabiliyetini kaldırmıştır, bunun için de artık ictihad mümkün değildir demek istiyorlarsa bu söz batıl ve cahilcedir.

Eğer, geçmiştekiler ilmi kolay tahsil ediyorlardı, bugün ise güçlük vardı diyorlarsa bu da batıldır. Çünkü ictihad geçmişler ve öncekiler için değil, sonrakiler için daha kolaydır. Sayısız tefsirler yazılmıştır. Sünnet kitaplarda toplanmıştır. Müctehidler ve âlimler, bunların açıklanması, kaynakları, tercihi... konularında, bir müctehide lâzım olandan çok bilgi vermişlerdir. Eskiler bir hadisin sahih olup olmadığını anlamak için

⁷⁹ Hükümleri, kısımlarını, muteber olanı ve olmayanı da bilinmesi gereken ilimler arasında gören Akseki, kıyası da bu bölüm içinde zikretmiştir (*Mezâhib*, s. 276.).

⁸⁰ Buhârî, "İ'tisâm", 11; Müslim, "İmâre", 170-174; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 4.

şehir şehir gezmek mecburiyetinde iken biz bugün yerimizden kalkmadan binlerce hadisin sahih veya mevzû olduğunu öğreniyoruz; bunda şüphe edilemez”.⁸¹

Son olarak hocası *İzmirli İsmail Hakkı*’nın **İlm-i Hilâf**⁸² adlı eserinde icthad kapısının kapalı olması hakkındaki görüşleri özetleyen Akseki, bu eseri, bütün ulemâ ve müftü efendilere tavsiye ediyoruz diyerek takdirini ifade etmiştir.

3. İctihad tecezzî kabul eder mi?

Bu mesele tartışmalı meselelerden olmakla beraber Akseki, icthadın tecezzî kabul edeceği görüşünün herhangi bir mahzuru olmadığını hatta bunda kolaylık olduğunu savunmuştur.⁸³

ÜÇÜNCÜ KURULUŞUN KURULU
LİC

4. İctihadın Usûlü

Akseki bu konuda şunları zikreder: “Müctehid önce Kitap ve Sünnet’in naslarına bakar. Aradığını bunlarda bulursa başkalarına tercih eder. Nas bulamazsa zâhir, mefhûm gibi diğer delâletlerden istifade eder. Bunu da bulamazsa Resûlullâh’ın fiiline bakar, sonra Resûlullâh’ın takrir ve tasvibine daha sonra da- eğer delil olarak kabul ediyorsa – *icmâya* bakar. Sonra sıra *kıyasa*, bununla da neticeye varamazsa *aslı berâte* gelir. Eğer iki delil çelişirse bakar: Uzlaştırmak ve ikisini de yürütmek mümkün ise önce bunu yapar. Bu mümkün değilse tercih sebeplerine göre iki delilden birini diğerine tercih eder.”⁸⁴

5. İctihadda İsabet ve Hata

⁸¹ *Mezâhib* s.378-379.

⁸² İzmirli, eserinde öncelikle icthad kapısının kapandığına inanan ve beşinci asırdan itibaren müctehid yetişmediğini savunan görüşleri açıkladıktan sonra İbnü'l-Kayyim’in bu görüşe sahip olanlara karşı söylediği sözleri nakletmiştir. İbnü'l-Kayyim onlara şöyle cevap verir: “Beşinci asırdan itibaren icthad kapısı kapanmıştır, sözünde, fesat, butlân ve tenâkuz vardır. Bu, Allah hakkında, bilmediğini söylemek demektir. Allah’ın hüccetini iptal, Kitap ve Sünnet’ten yüz çevirmektir. Dünya müctehidsiz kalmaz, Muhammed ümmetinden bir grup daima hakkı ayakta tutacaktır, bu ümmet için her yüzyılda bir din müceddidi vardır: “Şüphesiz Allah Tealâ bu ümmet için , her yüzyıl başında, onlar için dinî hayatlarını ıslâh edecek birisini gönderecektir.”(Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 1.) Ayrıca bölümün sonuna Akseki, bu hadisin kapsamında düşünülen din müceddidi vasıflı kişileri on birinci asrın müceddidlerinden başlayarak on üçüncü asrın müceddidlerine kadar sıralamıştır. *Mezâhib*, s. 380-386)

⁸³ *Mezâhib*, s. 387.

⁸⁴ *Mezâhib*, s. 388.

Her müctehidin isabetli olduğu mesele ile diğerinin hatalı olduğu meselelerde de ihtilâf edilmiştir. Bu münakaşaların üzerinde cereyan ettiği meseleler iki gruptur. Aklî ve şer'î meseleler diye iki şekilde zikredilen bu konular kendi aralarında da birkaç kısma ayrılır:

1. Aklî meselelerde gerçeğin tek olduğu, hata edildiğinde kâfir olunabilen konular: Allah'ın birliği gibi. Bunu böyle bilenler isabet etmiş, bilmeyenler hata etmiş ve kâfir olmuştur.

2. Allah'ın görülmesi, Kur'ân-ı Kerîm'in yaratılması, Allah'ın birliğine iman edenlerin ateşten kurtulacağı, vb... bunlarda da gerçek tektir; isabet eden isabetli, edemeyen hatalıdır. Ancak hata edenlerin kâfir olacağına ittifak edilmemiştir.

3. Dinî olmayan meseleler: Bu konularda isabet eden sevap, hata eden günah kazanmaz.⁸⁵

Dinî meseleler de ulemânın çoğunluğuna göre iki kısımdır.

a. Dinî olduğu kesin olan mesele ve hükümler: Beş vakit namaz, ramazan ayında oruç, zinanın ve şarabın haram olması gibi. Bu konularda da gerçek tektir, isabet edemeyenlerin mazeretleri bile kabul edilmez.

b. Hakkında kesin delil bulunmayan meseleler: Bu konuda ihtilâf çoktur. Bazı âlimlere göre bu nevi meselelerde her müctehid isabet etmiş sayılır, hepsi haklıdır. Aralarında Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî'nin de bulunduğu bir kısım fıkıhçılar ise şöyle diyorlar: "Burada da hak, görüşlerin birisindedir, ama hangisinde olduğu kesin olarak belli değildir. Fakat Allah nezdinde bellidir. Çünkü bir zaman içinde, bir kişi için, bir şeyin hem helâl, hem de haram olması muhaldir."⁸⁶

Bu konudaki ihtilâflara, Hz. Peygamber'in ilgili hadisini cevap olarak nakleden Akseki, tartışmaları bitirir. Hadis: "*Hâkim icihad edipte isabet ettiği zaman iki ecir, yine icihad edipte hata ettiği zaman ise bir ecir alır.*"⁸⁷ Akseki, "bu hadisten de

⁸⁵ Mezâhib, s.389-390.

⁸⁶ Mezâhib, s. 391-392.

⁸⁷ Buhâri, "İ'tisâm", 21; Müslim, "Akdiye", 15; Ebû-Dâvûd, "Akdiye", 2; Nesâî, " Ahkâm", 2.

anlaşıldığına göre hak ve gerçek birdir, bazı müctehidler onu bulur, bazıları da bulamaz; bulan iki ecir, bulamayan bir ecir alır. Durum böyle olunca “Her müctehid isabet etmiştir, çeşitli neticelere varan müctehidler birden fazla olunca hak da birden fazla olur” diyenlerde açıkça hata etmiştir. Çünkü Peygamber, müctehidleri isabet eden ve hata eden diye ikiye ayırmıştır. Eğer her müctehid isabetli olsaydı, bu ayırmanın bir mânası olmazdı”⁸⁸ diyerek sözlerini noktalar.

6. Müctehidin Birbirine Aykırı İki Görüşü

Bir şahıs ve mesele hakkında, aynı zaman dilimi içinde bir müctehidin, birbiriyle çelişen iki görüşü olamaz. Çünkü deliller bu durumda birbiriyle karşılaşmış bile olsa ya birini tercih etmesi, ya telif edip uzlaştırması, yahut da tercih edemiyorsa hükme varamaması icap eder. Bir zaman içinde durum böyle olmakla beraber iki ayrı zamanda birbiriyle çelişen iki icthadı olabilir. Çünkü daha doğrusunu bulunca birincisini terk etmesi câizdir. İki ayrı kişinin verdiği iki farklı icthad konusunda ise şu tutum sergilenebilir: Eğer deliller birbiriyle çelişiyor ve birini tercih mümkün olmuyorsa bazılarında göre müctehid iki ayrı hüküm verebilir, bazılarında göre veremez, birini tercih edinceye kadar bekler.⁸⁹

Müctehid bir mesele hakkında fetvâ verir, sonra aynı mesele kendisinden tekrar sorulursa, birinci icthadını hatırladığı takdirde bununla fetvâ verebilir. Eğer birinci icthadını unutmuş ise yeniden icthad eder. İkinci icthadı birinciye aykırı netice verirse ikincisi ile fetvâ vermesi gerekir. İşte bundan dolayı, eğer bir müctehidin çelişik iki icthadına rastlanırsa birincisini terk ettiğine hükmedilir.⁹⁰

Akseki'nin icthad bahisleriyle ilgili zikrettikleri burada bitiyor. O icthad kapısının kapalı olduğunu iddia edenlere karşı çok mücadele vermiştir. Bu görüşün doğru olmadığını, icthad kapısının hiçbir zaman kapanmayacağını savunmuştur.⁹¹

Akıl- Nakil Teâruzu konusunda ise Akseki'nin yaklaşımları şöyledir:

⁸⁸ Mezâhib, s.392-393.

⁸⁹ Mezâhib, s.394-395.

⁹⁰ Mezâhib, s.395.

⁹¹ İctihad kapısının kapanması ile ilgili olarak şöyle der: “İctihad kapısı kapatılmıştır (mesdûd) sözü doğru değildir. Çünkü icthad kapısı âlimler tarafından kapanmamış, ehliyetli kişi bulunmadığı için kendi kendine kapanmıştır; şu halde doğru tabir , kapanmıştır (münsed) demektir. (Mezâhib, s. 305, dipnot: 2)

Akseki, akıl ile nakil arasında hakikatte teâruz olmadığı, şâyet akıl ile naklin zâhiri arasında bir teâruz görülürse, o zaman aklın hükmü kabul olunarak nakil için iki yoldan birinin tercih edileceği görüşündedir:

1. Lisan kaideleri dikkate alınarak nakil ve nas tevil edilip akıl yolu ile sâbit olan hakikatle birleştirilir ve görünüşteki teâruz bu suretle kaldırılır.

2. Nassı olduğu gibi kabul ederek kendisine mahsus olan hakikî mânanın ilmini Allah'a havale eylemek. Nakil doğru ve sahihtir, mânası bizce anlaşılmamış ise de onun mânası Yüce Allah'a malumdur demek. Yani aslına iman, vasfında tevakkuf ve teslimiyet göstermek.⁹²

Birincisi halef mezhebi olup daha muhkem, ikincisi ise selef mezhebidir ve daha sâlimdir. Halk tabakası ile sanat, ticaret vs. şeylerle iştiğal etmelerinden dolayı bu gibi meseleleri, incelemeye ve mânasını bulmaya hayatları ve zamanları müsait olmayanlar için Allah'a havale cihetini tercih etmek uygundur. İlim ehli ve bu gibi meseleleri incelemek ve bunların mânasını anlayabilmek kudretinde olanlar için ise görünüşte akl-ı selîme aykırı gibi olan bu meseleler de birinci mezhep ihtiyar olunur. Aynı şekilde selefin, âdeti veçhile, meselenin hakikatini Allah'a havale etmekte kendileri için mümkündür.⁹³

Şer'in zâhirinden birisi akıl ile teâruz ettiği zaman aklın hükmüyle hareket olunmasının sebebi ikidir:

1. İslâm nazarında Hak taaddüd etmez. (Hak ve doğru olan birden fazla değildir)

2. İmkânsız olan bir akîdenin, yahut hilâfî delil ve burhan ile sâbit bir hükmün kabulüne aklı ilzâm etmek imkânsızdır.

⁹² İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, II, s. 305.

⁹³ İ. Kara, s. 305.

Kur'ân ve hadiste akla muâriz gibi görülen bazı konular hakkında bu surette hareket edilir. Kur'ân ve hadiste hükmü cârî olan bu esas sayesinde, aklın önünde yollar açılmış, ilerlemek yolunda engeller kaldırılmış ve aklın hudutları genişletilmiştir.⁹⁴

⁹⁴ age. s. 305-306.

III-AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN FÜRÛ-I FIKİH İLE İLGİLİ AÇIKLAMA VE YAKLAŞIMLARI

A- İBÂDETLER⁹⁵

İbâdetler konusunda, Ahmet Hamdi Akseki'nin bütün görüşlerini burada zikretmek elbette bir konu çalışmasının sınırlarını fazlasıyla aşacaktır. Biz bu alanla ilgili olarak özellikle üzerinde ittifak edilmemiş meselelere bakışını yansıtmaya çalışacağız.

Akseki ibâdetin tanımını şu şekilde yapar: İbâdet ve ubûdiyet; varlığın ve hayatın mebdei, ilmi ile bütün kainatı kuşatmış, bununla beraber künhünü ve mahiyetini beşerin idrak edemediği, mutlak ve küllî kudret sahibi, yaratıcı ve terbiye edici olan Allah Teâlâ'ya en yüksek ihlâs, en yüksek tâzim, sevgi ve saygı maksadıyla yapılan ve ona yakınlık ifade eden bir vazifedir; husûsî hareketlerdir, bir itâattir.⁹⁶

İşte ibâdetin gerçek mânası bu olduğu için ibâdet ancak Allah'a yapılır. Allah'tan başkasına ibâdet ve ubûdiyet ne aklen ne de şer'an câiz değildir. Allah'tan başkasına secde haramdır. Demek ki ibâdet, Allah'a yapılacak ve onu yapan Allah için yaptığını bilecek ve buna niyet edecektir. Niyetsiz ibâdet olmaz. Namaz, oruç, hac ve cihâd gibi niyet şart olan işler, hem ibâdet, hem Allah'a yakınlık, hem tâattirler. Şu halde şer'î ve dinî mânasıyla ibâdet: İnsanın ruh ve cisim, dış ve iç bakımından bütün varlığıyla yalnız Allah'a yaptığı şuurlu bir tâattir, bir yakınlıktır. Bunun için ibâdetle niyet şarttır. Niyetsiz olarak yapılan işler ne olursa olsun ibâdet sayılmaz. Meselâ niyetsiz yatıp kalkmak namaz değil, niyetsiz aç durmak oruç değil, niyetsiz sadaka vermek zekât değil, niyetsiz Kâbe'ye ve Arafat'a seyahat edip dolaşmak hac değildir.⁹⁷

⁹⁵ Akseki, *İslâm-Türk Mecmuası'nda "İslâm'da İbâdetin Felsefesi"* başlığıyla dört makale kaleme almış, burada ibâdetin fikhi boyutundan ziyade kulluk içindeki mahiyeti ve öneminden bahsetmiştir. Akseki'nin ibâdet konularına bir giriş olması açısından ibâdetin tanımını ve önemini anlattığı görüşlerini özet olarak vermeyi uygun buluyoruz. İbâdetlerle ilgili daha fazla bilgi için bkz. *İslâm Dini*, s. 100-222; *Dini Dersler*, 1. Kitap, II. Kısım, s. 3-221.

⁹⁶ Akseki "*İslâm'da İbâdetin Felsefesi II*", *İslâm-Türk Mecmuası*, c. 2, sy. 72, s. 3, İstanbul 1947.

⁹⁷ "*İslâm'da İbâdetin Felsefesi I*" s. 3.

1- Namaz⁹⁸

Namazı bile bile ve hiçbir meşru sebep yokken vaktinden sonraya bırakmak büyük bir günahdır. Kişi yapmış olduğu bu günahı hem tevbe ve istiğfar etmeli, hem de geçirmiş olduğu namazları yeni baştan kılmalıdır. Çünkü bu günah yalnız kaza etmekle onun üzerinden kalkmaz.

Beş vaktin edası nasıl farz ise, kazası da farzdır. Vitr namazının kazası vaciptir. Vakit çıktıktan sonra sünnet kaza olunmaz. Yalnız o günün sabah namazını vaktinde kılmamış ise öğleye kadar hem farzı, hem de sünneti kaza edilir. Bununla beraber uyku veyahut unutmak ile vaktinde kılınmamış olan namazlar ne zaman hatıra gelir veya uyanırsa onlar o zaman eda olarak kılınır diyenler de vardır. Bu bâb da vârid olan hadîs-i şerif de⁹⁹ bu cihetten buna delâlet eder.¹⁰⁰

Kaza namazları için muayyen bir vakit yoktur. Fakat tertip lâzımdır. Bir namazı geçirincede ondan sonra vakit namazını kılmadan evvel geçirdiği namazı kaza etmesi lâzımdır. Bir insanın üzerindeki kaza namazı altıdan az ise hem kaza ile vakit namazları arasında hem de kaza namazları arasında tertip lâzımdır. Beş vakit namaz ile vitir namazının hem edası, hem de kazası tertip üzere kılınır. Tertip üç şeyin biriyle bozulur ve lüzumsuz kalır:

1. Geçirdiği namazı hatırlamayıp vakit namazı kılmak.
2. Vakit daralmış olup hem kazayı, hem de vakit namazı kılmaya kâfi gelmemek. Böyle bir zamanda tertibe riâyet etmeyerek vakit namazını kılar.
3. Geçmiş namazları altıdan ziyade olmak. Geçmiş namazların altıdan ziyade olması, isterse hükmen, yani kazaya kalmış bir namazı hatırlayarak, beş vakit olmak suretiyle olsun ikisi de birdir. Geçmiş namazları altı veya daha ziyade olan adam kaza

⁹⁸ Akseki'nin namaz konusunda beyanatları oldukça fazladır. Fakat biz başta da belirttiğimiz gibi bu konuda sadece tartışılan, farklı görüşler savunulan meselelere yer vereceğiz. Bu sebeple namaz konusunda kaza namazı hakkındaki düşüncelerini açıklayacağız. Daha fazla bilgi için bkz. *Dini Dersler*, s. 50-145; *İslâm Dini*, s. 132-198; *Askere Din Kitabı*, s. 118-137; *Köylüye Din Dersleri*, s. 210-264.

⁹⁹ İlgili bir hadisine bkz. "Biriniz uyuya kalır veya unuttur da bir namazı vaktinde kılamaz ise, hatırladığı vakit o namazı kılsın; o vakit kaçırdığı namazın vaktidir." Buhârî, "Mevâkit", 37; Müslim, "Mesâcid", 314-316

¹⁰⁰ Akseki, *İslâm Dini*, s. 181.

namazlarla vakit namazları arasında tertibe riâyet lâzım olmadığı gibi, kaza namazları arasında da tertip lâzım değildir. Sahih olan budur.¹⁰¹

2- Zekât¹⁰²

Akseki zekât müessesesinin sağlıklı işleyişi neticesinde toplumun daha huzurlu ve müreffeh bir hayata kavuşması noktasından yola çıkarak bu konuyu açıklamaya çalışır. Nitekim İslâm Dini, toplumun maslahatlarını her zaman göz önünde bulundurmuş ve onların refahını sağlayacak birtakım emirler vazetmiştir. İşte zekât emri de bunlardan biridir. Akseki bu münasebetle zekâtın toplumdaki yerini şöyle dile getirir:

...Zekâtın toplumsal hikmeti; içtimaî âhengin ihlâl edilmekten korunması, memleketin tedbiri ve cemiyetin saâdetidir. Çünkü zekâta hem âciz müminlerin hayatını ve hem de Müslümanlar'ın durumlarını düzene koymak gibi gâyet yüce bir maslahat vardır. Bir kere zekât vicdanlardan, gönüllerden cimrilik ve hasislik kir ve paslarını giderir. İkinci olarak, herhangi bir sebepten dolayı fakir ve yardıma muhtaç çaresizlerin zenginlere karşı duyacakları kıskanma, buğz ve düşmanlığı giderir. Biz katiyetle iddia edebiliriz ki, toplumdaki huzursuzlukları, bedbahtlığı giderme ve cemiyetin ıslahı için İslâm'ın zorunlu bir yardım olmak üzere servet sahiplerine farz kıldığı zekât kadar esaslı bir kanun yoktur.¹⁰³

Günümüzde dünyada işlenen suçların, hırsızlıkların aslı incelendiğinde büyük bölümünün ihtiyaç ve zarûretlerden ileri geldiği görülür. Eğer İslâm Dini'nin emirleri düstûr-ı hareket ittihaz edilecek olsa hem fakirlerin, muhtaçların ihtiyacı karşılanmış olur hem de onların hali ıslah, nefisleri tezhip, evlatları terbiye ile cemiyet onların şerrinden kurtulmuş olur. Aynı zamanda birçok hırsızlık olaylarının da önüne geçilmiş olur.

Bugün en ziyade yardıma muhtaç olanlar ise hudut boylarında din ve vatan düşmanları ile göğüs göğse çarpışan, kendi vücûdunu kurşunlarına kalkan yapan cesaretli ve bahadır askerlerimizin memleketlerinde millete emanet olarak bırakıp

¹⁰¹ İslâm Dini, s. 182.

¹⁰² Daha fazla bilgi için bkz. İslâm Dini, s. 211-215; Dini Dersler, s. 146-176; Askere Din Kitabı, s. 154-159; Köylüye Din Dersleri, s. 300-308.

¹⁰³ Akseki, "Müslümanlık Beşeriyetin Tekâmülünü Hedefler", SR, c. 20, sy. 495, s. 10-11.

gittikleri aileleridir. Bunlara verilecek olan bir kuruş başka yere verilmiş bin kuruştan daha iyidir, Allah katında da daha makbuldür.¹⁰⁴

Zekâtın asker ailelerine verilmesi konusunda son derece titiz davranan Akseki, imam ve hatipleri zekâtın sarf yeri konusunu anlatırlarken asker ailelerine öncelikle zikretmeleri konusunda da uyarmıştır.

3- Oruç¹⁰⁵

Akseki, “*Savm ve Fıtrda Telefon ve Telgraf ile Amel*”¹⁰⁶ başlığıyla bir makale kaleme almıştır. Makalede orucun bu şekilde ilânının Fetvâhâne tarafından yapılması gerektiğini dile getirmiştir. Çünkü başlangıç zamanıyla ilgili olarak insanların ihtilâfa düştüklerini, orucun farz olduğu günde oruca başlamadıklarını, buna rağmen yasak olan bayram günlerinde de oruç tuttuklarını belirtmiştir.¹⁰⁷

Mısır’da çıkan el-Menâr dergisinde de bu konuda bir makale yazılmış, burada da insanların *rü’yet-i hilâl* konusunda şüpheye düştükleri, farklı vakitlerde oruca niyetlendikleri söylenmiş, bu yüzden resmî bir telgraf ile (hükümet tarafından çıkarılması şartıyla) oruca başlama zamanının ilân edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bunları anlattıktan sonra Akseki, bütün bu taleplerin oruçta telefon ve telgraf ile amel edilmesinin cevâzına hükmedilmesi için yeterli olduğunu savunur. Devletin bütün resmî muamelelerinde harp ilânı ve sulh anlaşması gibi en mühim meselelerde bile telefon ve telgraf ile amel ettiği halde bu meselede niçin amel olunmadığını, bunda ne gibi bir şer’î mahzûr bulunduğunu sorgulayarak Fetvâhâne’nin üzerine düşen görevi yapması gerektiğini zikretmiştir.¹⁰⁸

Akseki’nin iğnenin orucu bozup bozmayacağı konusundaki açıklaması ise şöyledir: “ Sıyâm, mufturât-ı selâse-i malûmenin biriyle fâsit olduğu gibi dimağa, ya cev-f-i batna, buruna, kulak ve emsâli menâfiz-i tabiiyyeden veya cerhle açılan gayr-i

¹⁰⁴ Akseki, “*Zekâtınızı Asker Ailelerine Veriniz*”, SR, c. 14, sy. 343, s. 36-37.

¹⁰⁵ Daha fazla bilgi için bkz. *Dini Dersler*, s. 177-204; *İslâm Dini*, s. 199-218; *Askere Din Kitabı*, s. 141-150; *Köylüye Din Dersleri*, s. 274-294.

¹⁰⁶ Akseki, “*Savm ve Fıtrda Telefon ve Telgraf ile Amel*”, SR, c. 12, sy. 295, s. 154-156, İstanbul, 1914.

¹⁰⁷ “*Savm ve Fıtrda Telefon ve Telgraf ile Amel*”, s. 154.

¹⁰⁸ “*Savm ve Fıtrda Telefon ve Telgraf ile Amel*”, s. 156.

tabî menfezlerden bir şeyin dühûl ve vüsûlü ile de fâsit olur. Lâkin fetvâ mektubunda zikrolunduğu vech üzere, tedâvi veya kuvvet için mücerret derinin altına veya damara âlet-i mahsûsa ile mâyi bir madde zerketmekle, aynı o maddenin cevfi batna vüsûlü malum olmadıkça, dahilde eseri hissolunsa bile, oruç fâsit olmaz.¹⁰⁹

4- Hac¹¹⁰

Haccın içtimaî faydalarını anlatırken Akseki, onun müslümanların birliğini temin eden umûmî bir etken olduğunu, farklı kültürlerdeki müslümanların aralarında fikrî inkişaflarda bulduklarını, birbirlerinin ufuklarını genişlettiklerini söylemiş, bununla birlikte ticaret konusunu da haccın üzerine tertip ettiği içtimaî faydalardan biri olarak değerlendirmiştir. Hac münasebetiyle uzak yakın dünyanın her tarafından gelerek Mekke-i Mükerrreme’de toplanan müslümanların alışveriş etmelerini de, haccın dünyevî menfaatlerinden saymaktadır. O’na göre bizzat ticaret maksadıyla olmadıkça hacda ticaret etmek câizdir. Böylece Müslümanlar ticaretin yollarını öğrenmiş, muhtelif vasıtalarla ticaret yapmış olacaklardır. Hz. Peygamber’in “*Haccediniz, zengin olursunuz*”¹¹¹ meâlindeki hadîsin sırrı burada zahir olur.¹¹²

B- AİLE

II. Meşrutiyet sonrası etkinlik kazanan fikir akımları Batıcılar, İslâmcılar ve Türkçüler, aile ve kadın hakları konularıyla yakından ilgilenmişlerdir. Bu akımlar toplumda, kadın ve aile ile ilgili bazı sorunların bulunduğunu kabul etmişler ve her akım farklı çözüm yolları geliştirmişlerdir. Taaddüd-i zevcât konusu ise bütün akımların gündemindeki en önemli toplumsal sorun olmuştur. Batıcılar taaddüd-i zevcâtı kadını aşağılayan bir uygulama olarak değerlendirerek şiddetle karşı çıkmışlardır. Türkçüler de çok eşliliğe karşı çıkmalarına rağmen Batı’nın bu alanda körü körüne taklid edilmesine

¹⁰⁹ Diyânet İşleri Başkanlığı bu paragrafa şöyle bir açıklama getirmişlerdir: “Muhtelif hastalıkların tedavisinde doktorlarca oruç halindeki hastanın vücuduna zerk olunan iğnenin içindeki madde dimağa dâhil olduğu veyâhut cevfi-i bâtna girerek karaciğer ve böbrekler ve mesâne vasıtasıyla bedenden çıktığı takdirde bu iğneyi yaptıran oruçlu şahsın orucu bozulup yalnız kazâ lâzım geldiğinin; iğne içindeki maddenin tesiri yalnız vücut derisinin altında kalıp da dimağ veyâ cevfi-i batna vâsıl olmadığı sûrette o oruçlu şahsa bir günâ zarar vermeyeceği...” (Diyânet İşleri Başkanlığı Müşâvere Heyeti kararı, Tarih: 9. 11. 1956, sayı: 630, İslâm Dini, s.205, Dipnot: 1)

¹¹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Dini Dersler, s. 205-222; İslâm Dini, s. 218-222; Askere Din Kitabı, s. 159-163; Köylüye Din Dersleri, s. 314-317.

¹¹¹ Abdürrezzak es-San’ânî, el- Musannef, nşr. Habîbürrahman el-Azamî, c. 5, s. 11 Beyrut 1403.

¹¹² Akseki, Dini Dersler, s. 319.

de tepki göstermişlerdir. İslâmcılar ise, kadının aşağı bir seviyede olmasının sebebinin İslâm Dini'nin yanlış anlaşılması ve uygulanması olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre İslâm kadına hak ettiği yeri vermiştir. Bu yüzden çok evlilik bir mecburiyet değil, belirli şartlarda verilen bir izindir.

Bu sebeple bu dönem İslâmcılar'ın faal bir biçimde katıldığı en önemli tartışma, hazırlanması düşünülen aile kanunu dolayısıyla kadın ve aile meselesi etrafında olmuştur. İslâmcılar problemlerin İslâm hukukundan değil, onun uygulanış biçiminden, kültür ve çevre etkeninden kaynaklandığını düşünmektedir.¹¹³

1- Taaddüd-i zevcât¹¹⁴

XIX. asrın ilk yarısına gelinceye kadar taaddüd-i zevcât, toplumda önemli bir mesele olarak görülmemiş, Batı dünyasıyla etkileşimin en üst düzeye eriştiği bu asrın sonlarında ise çokeşliliğe karşı uyanan tepkilerin etkisiyle konu tartışılmaya başlanmıştır.

Çokeşlilik Batı dünyasında ağır şekilde eleştirilmiş, kadın erkek eşitliğini ortadan kaldırdığı, kadın hak ve hürriyetlerini engellediği, çağdaş hayat tarzını zedelediği, geri kalmışlığın ve ilkeliliğin bir kalıntısı olduğu söylenmiş, İslâm ülkelerinde de bazı çevrelerce bu görüşler tekrarlanmıştır.¹¹⁵

Çokeşlilik hakkında yoğun tartışmaların yaşandığı bu dönemde Akseki, Sebîlürreşâd'da "*Taaddüd-i zevcât*" başlıklı 6 makale kaleme almış,¹¹⁶ bununla birlikte tartışmalara aktif olarak katılmamıştır.¹¹⁷

¹¹³ M. Akif Aydın, "*İslâmcılık*" *DİA*, c. 23, s. 69.

¹¹⁴ Taaddüd-i zevcât konusunu üç bölümde incelemeyi uygun buluyoruz. Birinci bölümde Ahmet Hamdi Akseki'nin konuyla ilgili mukaddimesine, ikinci bölümde çokeşlilik ile ilgili âyetlerin tefsirine ve adalet kavramının mahiyetine, üçüncü bölümde ise değerlendirmeye yer vereceğiz.

¹¹⁵ Kevser Kâmil Ali-Sâlim Öğüt, "*Çok Evlilik*", *DİA*, c. 8, s. 367-368.

¹¹⁶ "*Taaddüd-i zevcât I*", *SR*, c. 11, sy. 275, s. 226-228; "*Taaddüd-i zevcât II*", *SR*, c. 11, sy. 276, s.243-244, "*Taaddüd-i zevcât III*", *SR*, c.11, sy. 277, s. 258-260; "*Taaddüd-i zevcât IV*", *SR*, c.11, sy. 280, s. 309-312; "*Taaddüd-i zevcât V*", *SR*, c. 11, sy. 284, s.379-381; "*Taaddüd-i zevcât VI*", *SR*, c. 11, sy. 285, s. 392-394.

¹¹⁷ "1908 devriminin açtığı tartışma döneminin sorunlarından biri de aile müessesesi olmuştur. İlk önce Batıcılar, devrimin getirdiği söz özgürlüğü sayesinde, kadınların toplumdaki durumu, peçe ve çarşaf sorunlarını, kadınların eğitimi ve toplumsal hayatta rol almaları sorunlarını açıkça ve alabildiğine eleştirme konusu yapmışlardır (Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978, s. 435). Ancak

Akseki, gerek Avrupalıların, gerekse onları körü körüne taklit edenlerin, İslâm'ın bazı meselelerini saldırı hedefi edinerek dini baltalamak istediklerini, taaddüd-i zevcâtın da bu meseleler içinde yer aldığını, şeriatın bu konudaki hükmünü bilmeksizin sırf İslâm'a bir leke getirmek amacıyla konuya yaklaştıklarını, çokeşliliği, İslâm'ın rükünlerinden göstermek istediklerini ve onu umûmî ahlâkı ihlal eden gayr-i meşrû bir uygulama olarak değerlendirdiklerini, onların bu yanlış kanaatlerini tashih etmek ve şeriatın konuyla ilgili hükümlerini açıklamak için taaddüd-i zevcât makalelerini yazdığını belirtmiştir.¹¹⁸

Akseki'nin bu meseleyle ilgili görüşlerini kaleme almasını hızlandıran en önemli amil ise *Sebilürreşâd* dergisinin "Fıkıh ve Fetâvâ" kısmında yayınlanan "*Taaddüd-i zevcât Hakkında Açıklama*" isimli makale olmuştur.¹¹⁹

Ahmet Hamdi Akseki bu mühim mesele hakkında bir hüküm vermeden önce; erkekle kadının tabiatlarındaki farklılığa, evliliğin amacına, evliliğin mânası itibariyle kadın ile erkek arasındaki nispete, kavimler ve milletler arasında kadın ile erkekten hangisinin daha çok olduğuna, aile geçimi meselesine (yani erkekler kadınları mı himaye edecekler, yoksa kadınlar erkekleri mi himaye altına alacaklar) ve İslâm'ın ne gibi bir millet içinde zuhur ettiği hususlarına açıklık getirilmesi gerektiğini vurgulamış, daha sonra ise, Kur'ân'ın hükmüne başvurulacağını, orada taaddüd-i zevcâtın dinî bir

kadınların örtünmesi sorunundan daha ince bir sorun erkeklerin birden çok kadınla evlenmesi konusu üzerine çıktı (N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 439).

Taaddüd-i zevcât ile ilgili yapılan tartışmalar, fıkıhta cevâzın bir Şeriat kuralı olup olmadığı gibi teknik bir alana kaymış, sorun genel itibariyle câiz sayılan fiil ve hareketlerin kanun yapıcı tarafından yasaklanıp yasaklanamayacağı tartışmasına dönmüştür. Taaddüd-i zevcâtın kanun yapıcı tarafından yasaklanabileceği hususunda İslâm Mecmuası'nda bir makale yazan Mansûrîzâde Said'e karşı ("*Taaddüd-i zevcât İslâmiyet'te Men' Olunabilir*" İM, I, sy. 8, 1330-1332, s. 233-238) Sebilürreşâd yazarlarından Ahmet Naim tarafından bir cevap makale yazılmış ve fikirleri tenkit edilmiştir.(Ahmet Naim, "*Taaddüd-i zevcât İslâmiyet'te Men Olunabilirmiş*", SR, c.12, sy. 297, 1330, s. 216-221)Tartışmanın fıkıhta cevâzın şer'î hükümlerden olup olmadığı gibi teknik bir alana kaymasıyla tartışmaya İzmirli İsmail Hakkı da katılmıştır. Fakat Ahmet Hamdi Akseki, bu tartışmalardan uzak durmuştur.

¹¹⁸ Akseki, "*Taaddüd-i zevcât I*", s. 226

¹¹⁹ SR, c.11, sy. 270, s.150; " Bu makalede Zakircan Alkan taaddüd-i zevcât hususunda birçok toplumun haddi aşan uygulamalara giriştiğini, kadınlara zulmettiklerini, onların bu tutumlarını ilgili âyetin hükmüyle bağdaştıramadığını belirttikten sonra, İslâm âlimlerinin bu konudaki ahkâmı açıklamaları gerektiğini söylemiştir."

emir olarak mı yoksa zarûret anında –hem de birçok şart altında– tevessül edilecek şer’î bir ruhsat olarak mı değerlendirilmiş olduğunu açıklayacağını belirtmiştir.¹²⁰

Kur’ân’daki hükmünü açıklamadan önce Akseki’nin çokeşliliğe dair yazdığı mukaddimede yer alan konular şöyle sıralanabilir:¹²¹

1. Erkek ve kadının tabiatları arasındaki farklılık. Erkeğin kadına olan meyil ve arzusu, kadının erkeğe olan meylinden daha çoktur. Erkekten olan nesil arzusu kadından daha kuvvetlidir.

2. Erkeğin nesle olan istidadı kadından daha fazladır. Eğer erkeklerin birden ziyade kadın ile evlenmelerine ruhsat verilmeseydi, tabii ömürlerinin yarısı evlenmekte aslî maksat olan nesilden uzak olmuş olurdu.

3. Yeryüzünün pek çok yerinde kadın erkekten daha ziyade bulunmaktadır. Askerlik savaş gibi arızalarla sayıları azaldığı gibi bazen de evlenmek için gerekli nafakayı tahsilden âciz olmaları da erkeklerin evliliğine mani olmaktadır. Erkeğin birden fazla kadın almasına müsaade verilmediği takdirde pek çok kadın, tabiatındaki nesil arzusuna karşı mücahedeye mecbur olur ki, bu da onlarda pek çok bedenî ve akfî hastalıklar meydana getirir. Yahut ırzlarını haram bakışlara arz etmeyi mübâh görerek zinâyâ razı olurlar ki, bu da çok büyük musibetler doğurur. Toplumun bilhassa kadınların maslahatı ve menfaati noktasından taaddüd-i zevcâta -zarûret anında tevessül olunmak için- cevâz verilmesi lâzımdır.

4. Taaddüd-i zevcât tabiat kanununa tamamıyla uygundur. Kadının geçimi konusunu inceleyecek olursak şöyle bir sonuç ortaya çıkar. Kadın ancak erkeğin himayesinde yaşayabileceği, evin reisinin yalnız erkek olabileceği vücûb derecesindedir. Çünkü erkek bedenlen, aklen, rûhen kadından daha kuvvetli olduğu gibi, aileyi beslemek için çalışmaya, onları korumaya da daha kabiliyetlidir. İşte, “Allah’ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama

¹²⁰ “*Taaddüd-i zevcât I*”, s.226-228.

¹²¹ Mukaddime için bkz. “*Taaddüd-i zevcât I*”, SR, s. 227-226; “*Taaddüd-i zevcât II*”, SR, c. 11, sy. 270, s. 243-244; “*Taaddüd-i zevcât III*”, SR, c. 11, sy. 277, s. 258-260; “*Taaddüd-i zevcât IV*”, SR, c. 11, sy. 280, s. 309-312.

yaptıkları için erkekler, kadınların yöneticisi ve koruyucusudur”¹²² Kur’ân nassının hükmü burada tecelli etmektedir.

Dördüncü mukaddimeye makalesinde fazlaca yer veren Ahmet Hamdi Akseki, görüşlerini temellendirmek amacıyla hem Doğu’dan hem de Batı’dan alıntılar yapmıştır. *Şeyh Muhammed Abduh* (1845-1905), *Kasım Emin Bey* (1863-1908), *Ferid Vecdi* (1878-1954), *Auguste Comte* (1798-1857), *J. Simon* (1675-1755) bunlar arasındadır.

Gerek A. Comte’nin gerekse M. Abduh ve diğerlerinin birleştiği husus; kadınların ev işlerini tedbir ve idare etmek için yaratıldıkları, evinin haricinde çalışan bir kadının adî bir işçinin göreceği işi görmüş olacağı ve onun asli işlerini yapabilmesi için kadınları ev dışı işlerden el çektirmenin vâcip olduğu konularıdır. Doğulu düşünürler bunu İslâm’ın öngördüğü düzene yüklerken, Batılılar ise bu sonucu insan toplulukları arasında süregelen tabi kanunun doğurduğunu savunmuşlardır.

5. Beşeriyetin başlangıcına dönülecek olursa millet ve kavimlerin hiçbirisinde yalnız bir kadın ile yetinen erkekler bulunmamıştır.

Batılı bilginler “Beşeriyetin terakkilerinin nihâyeti, bir erkeğin bir kadın ile ihtisâsından ibarettir.” diyorlar. Bu, Müslümanlarca da kabul edilmiştir ki aslolan da budur. Fakat Batılılardan bu kanuna razı olup bir hanım ile kanaat etmiş, zinâyâ yaklaşmamış kaç kişi gösterilebilir. Acaba taaddüd-i zevcâtın fenalığından, toplumun yıkılmasına sebep olduğundan bahseden Avrupa kavimlerinin yüz bin erkeğinde bir tane zinâ etmeyen var mı?

İslâmiyet’in taaddüd-i zevcâta bir tesiri varsa o da yanlış uygulamaları ayıklamak, sınırlamak ve meşrû bir daireye oturtmaktır.

6. İslâmiyet’ten önce Araplar aile teşkilatında ancak evliliği meşrû kabul edecek dereceye yükselmişlerdi. Evin reisi, nesebin aslı yalnız erkekti. Lakin taaddüd-i zevcât belirli bir sayı ile sınırlı olmadığı gibi, bir şarta bağlı da değildi, herkes istediği kadar kadın alabilirdi. Zinâ çok olmakla birlikte hür kadınlarda nadir bulunurdu.

¹²² Nisâ, 4/34.

Zinânın erkekten sudûru ayıp ve ar değildi. Halbuki İslâm zinâyı mutlak olarak haram kılıyordu.; bunda erkek, kadın, hür, câriye herkes müsavi idi. Eğer taaddüd-i zevcâta ruhsat verilmeseydi, İslâm'ı kabul etmek ve hükümlerini benimsemek erkeklere çok güç gelecek ve zinâyı mübâh kılmak zarûret hükmünü alacaktı.

7. İslâmiyet'te taaddüd-i zevcâtın mübah kılınma sebebi zarûretlerdir ve zarûretler de kendi miktarlarınca takdir olunur. Ayrıca erkeklerin bu işe teşebbüs etmeleri çok kere maslahat ve menfaat mülâhaza etmeyerek, şehvetlerini teskin için yönelmeleri muhtemel olduğundan, aile hayatında asıl matlûp olanın ise, tek evlilik usûlü görüldüğünden, İslâmiyet'te taaddüd-i zevcât bir ruhsattan ibaret kalmıştır. Yani taaddüd-i zevcât bizatihi ne vâciptir, ne mendubdur; zarûret anında tevessül olunacak bir ruhsat, hem de pek çok kişinin hakkından gelemeyeceği kadar zor şartlar ile kayıtlanmış bir ruhsattır.

Mukaddimeye burada son veren Akseki, taaddüd-i zevcâtla ilgili âyetlerin tefsirine geçiyor.¹²³

Akseki, Kur'ân'da taaddüd-i zevcâtın emredilmiş (me'mûrun bih) değil, izin verilmiş (me'zûnun fih) olan hükümler arasında olduğunu, Kur'ân'ın mutlak olarak taaddüd-i zevcâtı emretmediğini, aksine bu tür çokevliliği mutlakmış gibi görmekten sakındırıldığını söylemektedir.

Ahmet Hamdi Akseki Nisâ Sûresi ikinci âyette¹²⁴ beyan edilen hükmün Câhiliye zamanında yetimler hakkında reva görülen zulüm ve haksızlığı tamamıyla yasaklayarak onların hukukunu korumak sadedinde açıkladığını savunmaktadır.

Nisâ sûresi üçüncü âyetini teşkil eden ve taaddüd uygulamasına temel olarak alınan âyetin¹²⁵ sebebi nüzûlü ile ilgili olarak *Urve b. Zübeyr'in Hz. Aişe'ye* bu âyetin

¹²³ "Taaddüd-i zevcât V", SR, c. 11, sy. 284, s.379- 381

¹²⁴ "Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu büyük bir günahdır."(Nisâ, 4/2)

¹²⁵ Nisâ, 4/3, Ayetin mealini ise Akseki şu şekilde vermektedir: "Eğer yetimler hakkında adâlet edememekten korkarsanız, yetim olmayıp da sizin için tayyip, helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder âdet eş edinin. Eğer bunlar arasında adâlet edememekten korkarsanız, birden ziyade almayın, yahut elinizde bulunan câriye ile iktifa edin! Bu cihet zulüm ve haksızlıkta bulunmamanıza daha yakındır."

hükümünü sorduğu hadisi ¹²⁶ nakleden Akseki, Câhiliye döneminde bir kimsenin vesâyeti altında olan yetimin malı, güzelliği hoşuna gittiğinde onu başkasına tecvîz etmeyip, kendisine nikah ederek malına, güzelliğine tama' ederek, pek çok yetimi nikahı altında bulunduran ve mehr-i mislinde adâlet yapmayan kişilerin yaptıkları bu yanlış uygulamayı kaldırmak için indirildiğini savunmaktadır.¹²⁷

Taaddüd-i zevcât meselesinde aranan adâlet şartına gelince:

İslâm'ın her hükmünde riâyet ettiği adâlet kavramının, taaddüd-i zevcât meselesindeki mevkiinin iyi bilinmesi gerektiğini savunan Ahmet Hamdi Akseki, makalelerinde bu kavram üzerinde fazlaca durmuş, ilgili âyette şart kılınan adâletin ne derece ve ne gibi yerlerde gerekli olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Muhammed Abduh'un da adâlet konusundaki görüşlerine uzunca yer vermiş, katılmadığı tarafları ve gerekçelerini de belirtmiştir.

Akseki, kavramın öncelikle toplumsal boyutuna dikkat çekmiş ve İslâm'ın erkekleri zengin, orta halli ve fakir olarak üç kısma ayırması noktasından olaya yaklaşmıştır. Fakirleri, "evlilik vazifelerini hakkıyla ifâdan âciz olanlar" şeklinde tanımlayan Akseki, geçim darlığının eşler arasında sıkıntı yaratacağını ve bu gibi sorunların çoğu zaman erkekleri hırsızlık, hıyânet gibi haram olan fiilleri işlemeye sevk edeceğini, bu yüzden İslâm'ın bu kimselere orta halli oluncaya kadar sabır ve istiğfârı emrettiğini,¹²⁸ hatta bu gibilere oruç tutmalarının tavsiye edilmesi gerektiğini belirtiyor. Bununla beraber toplumun menfaati açısından bu kısım üzerine yardımda bulunarak bunların evlenmelerini temin için Kur'ân'ın zenginleri teşvik ettiğini de¹²⁹ zikretmeyi ihmal etmiyor.

¹²⁶ Buhârî, "Şeriket", 7, "Tefsîr", 4/1; Müslim, "Tefsîr", 6.

¹²⁷ "Taaddüd-i zevcât V", s. 380.

¹²⁸ Nûr, 24/33 "Evlenme imkânını bulamayanlar ise, Allah lutfu ile kendilerini varlıklı kılincaya kadar iffetlerini korusunlar."

¹²⁹ Nûr, 24/32 "Aranızdaki bekarları, kölelerinizden ve câriyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lutfu ile onları zenginleştirir. Allah lutfu geniş olan ve her şeyi bilendir."

Orta halli kimselerin ise birden fazla kadını idareden âciz olacakları için, şeriatın bunların yalnız bir kadın ile yetinmelerini vâcip kıldığını belirttikten sonra zengin kimselerin taaddüd-i zevcât karşısındaki durumlarını açıklıyor.¹³⁰

Akseki'ye göre zenginler, birden fazla hanımın idâresini temin edecek güce sahip olanlardır. İşte ihtiyaç hissedildiğinde Şer'î Şerîf'in açıkladığı şartlara –özellikle adâlete- riâyet etmekle birden ziyade kadın almaları mübâh olanlar da onlardır. Eğer din bunları birden ziyade almaktan menetseydi, her yerde kendisine adâleti düstûr-i hareket kabul eden İslâm Dini adâlete riâyet etmemiş, neslin çoğalması, kadınlardan himayeye muhtaç olanları, içtimaî, medenî bazı meseleleri göz önünde bulundurmamış olurdu.¹³¹

Akseki'nin adâlet kavramıyla ilgili olarak üzerinde durduğu ikinci konu ise şudur: Acaba adâletin insanlarda bulunması kolay mı, yani herkes adâleti ifâya muktedir olabilir mi?¹³²

Abduh, taaddüd-i zevcât meselesinin asâleten değil, tâbî olarak zikredildiği görüşündedir. Yani asıl maksat yetimlere taalluk eden şer'î hükümleri bildirmektir. Âyet doğrudan doğruya taaddüd-i zevcâtı emretmiyor, mehr-i misil vermeksizin mallarına tama' ederek yetimleri tezevvüç etmekten, haksız yere onların malını yemek, yahut onların mallarıyla evleninceye kadar yararlanmak maksadıyla vasîsi bulunduğu yetimleri başkasına tecviz etmemek, aralarında adâleti gözetmeyerek birçok kadını nikahı altında toplamak sûretiyle onlara zulmetmek gibi Câhiliye devrinde kadınlara, yetimlere revâ görülen haksızlığın, dalâletin hepsinin kökünden sökülüp atılacak şeyler olduğuna işaret ediyor.¹³³

Abduh, adâleti ifâya güç yetireceğini bilen kimselerin, dört kadını nikâhları altında cem etmesini, şeriatın mübâh kıldığını, adâleti ifâ edebileceğine mutmain olmayanların, birden fazlasını almasının câiz olmadığını, Nisâ Sûresi 4/3 âyetini de

¹³⁰ “*Taaddüd-i zevcât VI*”, SR, c. 11, sy. 285, s. 392.

¹³¹ “*Taaddüd-i zevcât VI*”, s.392.

¹³² Akseki, konuyu Muhammed Abduh'un el-Menâr dergisinde yayımlanan “*Taaddüd-i Zevcâtta Şeriat'ın Hükümü*” adlı makalesine atıflar yaparak anlatıyor. Akseki'nin de konu hakkındaki görüşlerini yansıtması sebebiyle makalenin ilgili kısımlarına yer vermeyi faydadan hâlf bulmuyoruz.

¹³³ “*Taaddüd-i zevcât VI*”, s.392-393.

¹³⁴delil getirerek açıklamıştır. Adâlete riâyet etmeyen erkeklerin, kadınlardan her birisinin hakkını vermeye kudreti yetmediği durumlarda, evin nizam ve intizamının bozulacağı, aile fertleri arasındaki birlik ve ülfetin zedeleneceği, kadınlarının arasında tercih yapan bir erkeğin eşleri tarafından sevilmeceği, aralarına buğz ve düşmanlık gireceği, böylece evlilik maksatlarının gerçekleşemeyeceği sakıncalarının kaçınılmaz olacağını vurgulamıştır. Abduh, Hz. Peygamber'in en son vasiyet ettiği üç husustan birinin, kadınların haklarına riâyet edilmesi olduğunu zikrederek,¹³⁵ adâlete riâyet etmeyenlerin kıyamet gününde bir tarafı çarpılmış olarak geleceği hadisini de¹³⁶ konuya mesned olarak getirmiştir.

Fakihlerin müsâvâtın vücûbiyeti ile ilgili ittifak ettiklerini, hem nafaka, hem de gecelemede müsâvâtı gözetmenin erkeğe vâcip olduğunu, zarûret olmadıkça da erkeğin birinin nöbetinde iken, diğerinin yanına girmesinin câiz olmayacağını, hatta erkek nöbeti olan kadının evine girmek istediğinde kadın kapısını kapatırsa, başka birinin hüccesine girmeyerek onun hüccesi önünde yatmasının vâcip olacağı görüşlerini de nakleden *Abduh*, Hanefî âlimlerinin adâleti cinsel ilişkide değil, geceleme, giyecek-yiyecek ve sohbet konularında şart olduğunu, eğer bir erkeğin adâleti gözetmemesiyle ilgili hâkime müracaat edilirse, hâkimin erkeği zorlama ve nehyetmesinin vâcip olacağı, tutumunu düzeltmediği takdirde dayak ile tâzir olunacağı hükümlerine de yer vermiştir.¹³⁷

Akseki, Abduh'un buraya kadar zikrettiğimiz bütün görüşlerine katılmakla beraber bir hususta karşı çıkmaktadır. Abduh, dönemindeki taaddüd uygulamalarının katiyen Kur'ân'ın öngördüğü şartları taşımadığını, bu sebeple de taaddüd-i zevcâtın yasaklanabileceği¹³⁸ görüşüne karşı *Akseki*, Kur'ân'da tarif edilen daireye tecavüz

¹³⁴ Nisâ, 4/3 "Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın"

¹³⁵ Hz. Peygamber'in en son vasiyet ettiği üç husustan kadınlarla ilgili olan bölüm meâlen şöyledir: "Kadınlar hakkında Allah'tan korkunuz, onlar Allah'ın emâneti olarak aldığımız ve Allah'ın emriyle namuslarını kendinize helâl kabul ettiğiniz yardımcılarıdır." Müslim, "Hac", 147

¹³⁶ "Kimin iki karısı olur da birine diğerinden fazla meylederse (diğer bir rivayette, aralarında adâletli davranmazsa) kıyamet günü bir tarafı çarpılmış olarak gelir." Ebû Dâvûd, "Nikâh", 38; Nesâî, "Nisâ", 2; İbn Mâce, "Nikâh", 47; Darimî, "Nikâh", 24.

¹³⁷ "Taaddüd-i zevcât VI", s. 393.

¹³⁸ Abduh, çokevliliğin belli bir sisteme bağlanması için ilmî ve idârî çevrelerde çalışmalar yapan âlimlerin başında gelir. Nisâ sûresi 129. âyetinin İslâm'da çok evlilik sınırını son derece daralttığını, onu sadece gerçekten ihtiyaç duyanlar için, adaletli davranma konusunda kendine güvenmek şartıyla zarureten mübâh kıldığını ve mefsedeti önlemenin maslahatı celb etmekten daha evlâ olduğu hususlarını da göz

etmemek şartıyla taaddüd hükmünün her zaman ve mekânda bâki olduğunu savunmaktadır.¹³⁹

Yine bazılarının itiraz makamında: “Kur’ân, bu meseleyi böyle ifâsı zor birçok şartlar ile bağlı kılacağına bütünüyle yasaklasa daha iyi olmaz mıydı?” şeklindeki sorularına *Akseki*, “Hayır olmazdı! Çünkü bu fitrat kanununa uygun değildir. Başta da açıkladığımız gibi –zaruret anında- şartlarını taşıyanlar için birden fazla evliliğe kalkışmak fitrata tamamıyla uygundur. Kur’ân’da, fitrata, tabiata uygun olarak geldiği cihetle bunu tamamıyla menetmesi doğru bir şey olmazdı.” diyerek cevaplamıştır.

Akseki’nin taaddüd-i zevcât konusundaki nihaî görüşüne gelince: O, taaddüd-i zevcâtın İslâm’ın vaz eylediği bir hüküm olmadığını, eski zamanlardan beri fena şekilde uygulanan bir âdet olduğunu, İslâm’ın bu meseleye tesirinin ise, lüzumsuz kısımlarını çıkartıp düzeltilmesi ve belli durumlarla sınırlayarak meşrû bir hale getirmesi yönünde olduğunu belirtmiştir. Hâcet ve zarûret gerektirdiği zaman taaddüd-i zevcâta yönelmenin tabi bir şey olduğunu, Kur’ân’ın da fitrata uygun olarak geldiği cihette bu meseleyi kökünden kaldırıp atmadığını savunur. Âyetin hükmünün her zaman ve mekânda bâki olduğunu, zamanımızda ise birçok Müslümanda görülen taaddüd-i zevcâtın şartlarını taşımadıklarından Kur’ân’a muhalif olduğunu, bu kimseleri birden ziyade kadın almaktan menetmenin yetkili makamlar üzerine vâcip, hatta farz olduğunu düşünmektedir.¹⁴⁰

Taaddüd-i zevcât meselesini, İslâm’ın ilk muhatabı olan Araplar’ın içinde buldukları toplumun gelenek ve göreneklerinden bağımsız düşünmemek gerekir. Bilindiği gibi, Câhiliye döneminde kadınların toplumda hiçbir değeri yoktu. Erkekler belirli bir sayı ile sınırlı olmaksızın istedikleri kadar kadın alabilirlerdi.¹⁴¹ Bununla

önünde bulundurulduğunda adaletin gerçekleşmesinden endişe edilmesi durumunda çok evlilik düşüncesinin kesinlikle yasaklanmasının mümkün olduğu sonucuna varılabileceğini savunmuştur. Abduh bu görüşünü bir raporla Mısır Adalet Bakanlığı’na sunmuş ve çokevlilik konusunun yeniden bir esasa bağlanmasını teklif etmiştir. Abduh’un bu görüşleri çağdaş İslâm âlimlerinin çoğunluğu tarafından tenkid edilmiş, bunlar çok evlilik ruhsatının kötüye kullanılmasının bunun tamamen yasaklanmasını değil, kötüye kullanılmasının önlenmesini gerektirdiğini söylemişlerdir.

¹³⁹ “*Taaddüd-i zevcât V*”, s. 381.

¹⁴⁰ “*Taaddüd-i zevcât VI*”, s. 394.

¹⁴¹ Hz. Peygamber, beş hanımla evli olarak İslâmiyet’i kabul eden Nevfel b. Mugîre’ye birini bırakmasını (Beyhâki, es-Sünenü’l- Kübrâ, VII, 184) sekiz hanımlı Kays b. Hâris ile (İbn Mâce, “Nikâh”, 40) on

birlikte ne nikâhta ne de mirasta hiçbir hak tanımazlardı. İşte İslâm, kadınları böyle bir ortamda bulmuş, şartlar elverdiği ölçüde bu kötü durumu ıslah etmiş, daha iyiye doğru ilerleme yolunu da açık tutmuştur.

İslâm Dini tek evliliği teşvik etmekle birlikte ilke olarak çokevliliği yasaklamamıştır. Ancak birtakım şartlarla onu kayıtlandırdığı gibi ona bir üst sınır da getirmiş ve en çok dört kadınla evlenmeye izin vermiştir. İslâm'da çokeşlilik farz olmadığı gibi sünnet de değildir. Şartlara bağlı bir ruhsattır. Şartlar gerçekleşmediği takdirde de uygulanması câiz olmaz. Toplumda suiistimallere yol açması durumunda ilgili makamlar tarafından müdahale edilmelidir.

Çokevlilik İslâm'ın ihtiyaç halinde, belli kayıt ve şartlarda kullanılabilen bir müsaadesi, toplumda dengeyi sağlayan ve bazı sorunları çözen bir çözüm şekli ve bir tür "toplumsal sigorta" olarak değerlendirilmelidir.¹⁴²

2- Tesettür

Hürriyet-i Fikir gazetesi¹⁴³ sahibi Ohannos Aznavur Efendi'nin gazetesinde, İslâm dinine ve mukaddesâta tecavüz eden yazıların neşrine izin vermesi pek çok Müslüman'ın tepkisine yol açmış, ona karşı reddiyeler yazılmasına sebep olmuştur.¹⁴⁴

Gerek Serbest Fikir gazetesi yazarlarından *Kılıçzâde Hakkı Bey*'in "Tesettür âdâbından bahsetmek yirminci asır için affedilmez bir ayıptır."¹⁴⁵ Tesettür kaldırılmalıdır.¹⁴⁶ Mekteplerimizden Kur'ân dersi kaldırılmalıdır"¹⁴⁷ şeklindeki saldırıları, gerekse aynı görüşleri paylaşan Sıyanet gazetesinin.¹⁴⁸ "kadınların örtüsünün

hanımlı Gaylân b. Selemeye de (Tirmizi, "Nikâh",33) dörtten fazla olan hanımlarını boşamalarını emretmiştir.

¹⁴² Kevser Kâmil Ali-Sâlim Öğüt, "Çokevlilik" DİA, c. 8, s. 368.

¹⁴³ Sahibi: Habil Adem, 1918 yılında İstanbul'da haftalık olarak çıkarılan gazetelerdendir.

¹⁴⁴ "İslâm'ın Mukaddesâtı Aleyhine Neşriyat" SR, c. 12, 298, s. 227-28. Bu makalede Hükümetin sürekli uyarılarına rağmen Darü'l-Hilâfe'de İslâm'ın mukaddesâtına bir neşriyat tufanı başlatıldığı, Sıyanet gazetesinin Türk kadınına hicap zincirini kırdığı söylemleri, Ohannes Aznavur'un Kur'ân-ı Kerîm'e çirkin saldırıları anlatılmış, fakat insanların sırf Hükümeti sıkıntıya düşürmemek için bu tecavüzlere karşılık vermedikleri ifade edilmiştir. Bununla birlikte Hükümetin bu saldırıyı yapanları engellemesi gerektiği de vurgulanmıştır.

¹⁴⁵ Hürriyet-i Fikir, sy. 7, s. 6.

¹⁴⁶ Hürriyet-i Fikir, sy. 9, s. 16.

¹⁴⁷ Hürriyet-i Fikir, sy. 12, s. 16.

¹⁴⁸ Sıyanet Gazetesi; Sahibi ve müdürü Zaim Hayriyyedir. İstanbul'da çıkarılan haftalık gazetelerdendir.

kaldırılması hakkında birtakım din âlimlerinin görüş bildirdikleri"¹⁴⁹, "Türk kadınının örtü zincirlerini kırdığı"¹⁵⁰ şeklindeki haberleri, Akseki'nin de dahil olduğu Sebîlürreşâd dergisi yazarlarının tepkisine yol açmış, Akseki, bu münâsebetle " *Tesettür ve Kadın Hakları Konusunda Bilinmesi Elzem Hakikatler*" makalesini kaleme almıştır.¹⁵¹

Akseki bu gazetelerin İslâm aleyhindeki yazılarını ve yazarlarını inceledikten sonra gerek gazetenin gerekse yazarlarının misyonerlik faaliyetlerinde etkin rol alabileceğini iddia etmiştir.¹⁵² Siyanet gazetesinin farklı sayılarında tesettür aleyhinde kalem oynatan yazarlardan Kasım Emin Bey'in *Tahrîr'ül-Mer'e*¹⁵³ kitabından övgüyle söz etmesi,¹⁵⁴ Akseki'nin gazeteyle ilgili menfi düşüncelerini teyid etmiştir. Akseki'ye göre, o dönemde Kasım Emin Bey'in örtü aleyhindeki fikirleri hristiyan dünyasında takdirle karşılanırken, buna karşın İslâm dünyasında tepkilere yol açmış ve reddiyeler kaleme alınmasına sebep olmuş, bir kısım İslâm âlimleri âyet ve hadislerle müdafada bulunurken, bir kısmı da felsefe ve sosyoloji noktasından muhakemeler yürütmüş, özellikle Ferid Vecdî'nin *el-Mer'etü'l-Müslime*¹⁵⁵ kitabı bu konudaki son noktayı koymuştur.¹⁵⁶

Akseki, dinine sahip çıkan hiçbir Müslüman'ın âyet ve hadislerle sâbit bir dini hükmün kaldırılmasına göz yummayacağını, tesettürün kaldırılması görüşünde olan hiçbir cemaatin de bulunmadığını bildirerek İslâm âlimlerine iftirada bulduklarını

¹⁴⁹ Siyanet, sy. 9, s. 9 "İleri gelen kişilerden ve ilmi, dini ve siyasi makam sahiplerinden öyle bir cemaat biliyoruz ki kadının tâlim ve terbiyesi ve şark adâbı dairesinde olmak şartıyla kadının üzerinden örtünün kaldırılması ve çekip çıkarılması görüşündedir."

¹⁵⁰ Siyanet, sy. 9, s. 9. "Bunun için diyebiliriz ki Türk kadını Arap kadınlarından önce örtünün zincirlerini kırıp islah yolunda yürüdü."

¹⁵¹ Aslında bu makale Sebîlürreşâd dergisinde neşrolunacaktı, fakat derginin ta'til edilmesi cihetiyle ayrıca kitap şeklinde basılmıştır. (Bilinmesi Elzem Hakikatler, s. 1.)

¹⁵² *Bilinmesi Elzem Hakikatler*, s. 5-6.

¹⁵³ Kasım Emin Bey'in bu kitabı Zeki Meğamiz tarafından *Hürriyet-i Nisvan* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. (İstanbul, 1329,1331)

¹⁵⁴ Siyanet, sy. 2, sayfa: 6. "Adı geçen Kasım Emin Bey bundan yaklaşık sekiz sene önce vefat etmiştir. Burada anılan kitabı Mısır'da pek mühim bir tesir icra etmişti, mütalaası tavsiye edilecek kıymetli eserlerdendir."

¹⁵⁵ Ferid Vecdî'nin *el-Mer'etü'l-Müslime* adlı eseri Mehmet Âkif tarafından tercüme edilmiş, Sebîlürreşâd'da tefrika edildikten sonra *Müslüman Kadını* adıyla kitap olarak basılmıştır. (İstanbul, 1325). Mahmut Çamdibi'nin sadeleştirmesi de 1972'de aynı adla basılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, " *el- Meretü'l-Müslime*" *DİA*, c. 12, s. 393-395.

¹⁵⁶ *Bilinmesi Elzem Hakikatler*, s. 8-9.

söylemiştir.¹⁵⁷ Baş örtüsüne yapılacak en büyük kötülüğün âlimler içinde örtünün farziyetine inanmayanların varlığını ispata kalkışmak olduğunu savunan Akseki, insanlarda bu zan hasıl olduktan sonra diğer saldırıların çok kolay olacağını, bu kapı aralandığı zaman dinin pek çok hükmüne şüphe ve zanla yaklaşılacağını belirtmiş, önlem alınmadığı takdirde neticenin hiçte iç açıcı olmayacağını savunmuştur.

Akseki'nin gazeteden isteği, tesettür aleyhine yazdıkları makalelerinden dolayı, özel bir açıklama yapmaları, Türk kadınının hâlis muhlis Müslüman olduğunu, örtü zincirini kırmadığını, hiçbir zaman kırmayacağını, İslâm'da örtünün kaldırılması görüşünde hiçbir din âlimi olmadığını söyleyerek İslâm dünyasından özür dilemeleridir.¹⁵⁸

C- KUR'ÂN'I BAŞKA ALFABE İLE YAZMA, RADYODA KUR'ÂN OKUMA VE TÜRKÇE İBÂDET İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

1- Kur'ân'ın Başka Alfabeyle Yazılması

Kur'ân-ı Kerîm'in Latin harfleriyle yazılıp yazılamayacağı hakkında bir basın toplantısı düzenleyen Ahmet Hamdi Akseki, beyanatına, 1353 sayılı kanunla sadece Türkçe yazmak ve tedris etmek için, şekil ve sayıları kesin olarak tespit edilmiş bulunan Türk harfleriyle, Kur'ân-ı Kerîm'in hatasız olarak yazılabileceği görüşüne katılmadığını söyleyerek başlamıştır.¹⁵⁹

O'na göre Kur'ân-ı Kerîm'in yazısı, hicrî birinci asrın ortalarından itibaren hâfiz olmayan ve Arapça'yı bilmeyen Müslümanlar için, zamanla bugünkü mükemmel hale getirilmiştir. Bu yazıda kelimelerin asılları, tesniye, cem'i halleri vesair husûsiyetleri birden görülebilir. Halbuki yeni yazımızla bunları göstermek, çok güç, hatta imkânsızdır. Kur'ân-ı Kerîm'in mevcut yazısı göz önünde tutularak Türk harflerine yeni bir kanunla, birtakım harfler ve işaretler eklemek sûretiyle Kur'ân-ı Kerîm'i okutmak için husûsi bir yazı şekli kabul edilse dahi bununla da maksat hasıl olmaz. Çünkü yeni harflerimiz kelimedede de daima aynı şekli muhafaza ettiği ve yapısı –Arap

¹⁵⁷ “*Bilinmesi Elzem Hakikatler*”, s. 8

¹⁵⁸ “*Bilinmesi Elzem Hakikatler*”, s. 9-13.

¹⁵⁹ Diyânet Reisinin Beyanâtı, “*Kur'ân Latin Harfleriyle Yazılamaz*”, SR, c. 12, sy. 279, s. 50.

harfleri gibi- kısaltmaya müsait olmadığı için eklenecek harfler ve çeşitli işaretlerle kelimeler uzayıp gidecek, okunması güç karma karışık bir hale gelecektir. Sonuçta eklenen harf ve işaretlerin Arap yazısında hangi harf ve işaretlere karşılık geldiğini, çeşitli telaffuz şekillerini öğrenmek ve öğretmek imkânsız olacaktır.¹⁶⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in genç nesillere okutulması arzu ediliyorsa, onu kendisine mahsus harfler ve usûlüne göre okutmak daha kolay ve pratiktir. Hele orta ve yüksek tahsil yapanlar için bu hususta hiçbir güçlük yoktur. Kur'ân'ın yeni harflerle yazılması durumunda, nüfusun dörtte üçünü teşkil eden yeni neslin onu kolayca anlayabileceği görüşü isabetli değildir.

Kur'ân dilini ve Kur'ân yazısını Arap dil ve yazısından ayıran husûsiyet; onun lafzının da, mânasının da, Peygamber'e Allah tarafından bir mucize olarak vahyedilmiş ve insanlar tarafından da ona benzer bir söz ortaya konulamamış olmasıdır.

Kur'ân yazısının özelliği, Kur'ân-ı Kerîm Peygamber'e vahyedildikçe onu Peygamber'in o yazı ile bizzat yazdırmış olmasıdır. Bu yazının vaktiyle herhangi bir millettten alınmış olmasının ehemmiyeti yoktur. Mühim olan Asr-ı Saâdet'ten beri İslâm'ı kabul eden bütün milletler tarafından aynı yazı ile yazılışı ve aynı dil ile okunuşudur.

Gerek yazılışında gerekse okunuşunda Resûl'e ve ashabına ittiba etmenin bütün Müslümanlar için dinî bir vecîbe teşkil etmesinden dolayı, onu dinî, tarihî bir kutsiyet kazanmış bulunan bir dil ve yazı ile okumak ve yazmaktan kaçınmak, icmâya muhalefet olacaktır.

Latin harfleriyle Kur'ân'ın yazılmasıyla ilgili olarak birkaç örnek verilecek olursa: “*ve kale'l-hamdü lillahi*”¹⁶¹ deki (kalâ) tesniye iken Maarif Kütüphanesi tarafından yeni harflerle basılan mushafta bunun müfret olarak “kale” yazılması câiz değildir ve Kur'ân'ı tahriftir.

¹⁶⁰ “*Kur'ân Latin Harfleriyle Yazılamaz*”, s. 50.

¹⁶¹ Neml, 27 /15.

“*Len tenâlü'l birre...*”¹⁶² deki (tenâlû) cemi’ olduğu halde bunun aynı mushafta müfret gibi (tenâlû) şeklinde yazılması da aynı şekilde tahriftir ve câiz değildir.

Yine Asr sûresindeki “*amilü’s-salihâti*”deki (amilü) cemi’ olduğu ve Arap harfleriyle doğru yazıldığı halde vasıl halinde (amilü) şeklinde okunacağından, yeni Türk harfleriyle bunun da okunduğu gibi müfret olarak yazılması, Kur’ân’ı tahriftir. Esasen doğrusunu bu harflerle yazmak da mümkün değildir.¹⁶³

Kur’ân-ı Kerîm’i yeni harflerle yazmanın inkılaplara bir fayda sağlayıp sağlamayacağı, onu yeni harflerle yazmamanın veya yazmaya engel olmanın inkılaplara aykırı bir hareket teşkil edip etmeyeceği sorusuyla ilgili olarak ise Akseki, bunu bizzat *Atatürk’ün* Tekirdağ’da Tin sûresini Türk harfleriyle yazmayı denedikten dört sene sonra yani 1932 senesinde fiilen cevapladığını söylemiştir. Hilmi Kitapevi, salâhiyetli bir ilmi heyet tarafından vazedildiğini açıkladığı harf ve işaretlerle Kur’ân’ı yeni harflerle basıp bir nüshasını Atatürk’e takdim etmişti. Türk harflerinin yalnız Türkçe’yi yazmaya ve okutmaya elverişli olduğunu düşünen Atatürk, o zaman Hilmi Kitapevi’nin bu hareketini, Türk harflerini karma-karışık etmekle suçlamış, aynı zamanda sözü geçen heyetin kimlerden oluştuğunu ve iddia ettikleri salâhiyeti nereden aldıklarını ve Diyânet İşleri Başkanlığı’nın bu işten haberi olup olmadığını araştırılması ile âcil tedbirler alınması lüzumunu da emretmiştir. Birtakım işaretler vazederek Arapça’yı Türk harfleriyle yazmaya kalkışmayı bir suç saydığını açıkça göstermiş, o zaman Müşavere Heyeti’nce alınan kararda da Kur’ân-ı Kerîm’i Türk harfleriyle yazmanın onu tahrif etmek olacağı belirtilmiş ve keyfiyet yüksek makama cevâben arz edilmiştir.¹⁶⁴

Bütün beşeriyeti hidâyet ve saâdete erdirmek için gelen bir kitap olmasından dolayı herkesin ondan faydalanması gerekir. Bu yüzden Arapça bilmeyenler için meâlini başka dillere nakil câizdir. Bu maksatla şimdiye kadar birçok dillere ve Türkçe’ye tefsir ve tercüme edilmiştir. Tefsir ve tercümesinin câiz olması onun, namazda okunmasının cevâzını ifade etmez. Hiçbir dil tercümede Kur’ân yerini tutamaz. Onun nelerden bahsettiğini anlamak başka, onu namazda ibâdet niyetiyle

¹⁶² Al-i Imrân, 3/92.

¹⁶³ “*Kur’ân Latin Harfleriyle Yazılamaz*”, s. 53.

¹⁶⁴ “*Kur’ân Latin Harfleriyle Yazılamaz*” s. 51.

okumak başkadır. Namazda kıraatin hikmeti ise dili Kelâmullah ile meşgul etmektir. Kur'ân'ın neler buyurduğunu öğrenmek isteyenlerin onu namazın içinde değil, dışında öğrenmeleri gerekir.

Müslümanlık'ta ibâdet dilinin Kur'ân dili olduğunu söyleyerek Akseki, ana dille ibâdet edilmesine de karşı çıkmaktadır. Çünkü Kur'ân dili Müslümanlar arasında müşterek bir dildir. Buna muhalefet Resûl-i Ekrem'e, ashabına ve şimdiye kadar yapılan uygulamaların âhengine karşı gelmektir.¹⁶⁵

2- Gramofon ve Radyo İle Kur'ân

Akseki'ye gramofon ve radyo plâklarıyla Kur'ân okunmasının câiz olup olmadığı hakkında pek çok soru sorulmuş, bu vesile ile bu mesele hakkında bir cevap hazırlamıştır. Fakat bunu neşredmeden vefat etmiştir. Vefatından sonra bu tetkikatları Sebîlürreşâd da beş makale şeklinde yayımlanmıştır.¹⁶⁶ O'nun, radyoda Kur'ân okunması hususunda çok büyük gayret ve himmetleri olmuştur. Diyânet Riyâseti'ne mahsus bir radyo tesis etmeyi, her gün mütemadiyen vâizler, Kur'ân, mevlitler, din dersleri yayınlarıyla memleketin manevî hayatını canlandırmayı düşünmüştü, fakat ömrü kifâyet etmemiştir.

Bu konuda kendisine yöneltilen soruları sıralayacak olursak:

1. Gramofon ve radyo plâklarına Kur'ân-ı Kerîm parçalarının alınmasında ve okunmasında şer'î ve dinî bir sakınca var mıdır?

¹⁶⁵ Akseki'ye bu açıklamalarından sonra istifa edip etmeyeceği sorulmuştur. Cevabında gerek üniversite gençlerinden gerekse yurdun muhtelif yerlerinden pek çok tebrik ve teşekkür telgrafları aldığını belirterek, Kur'ân'ın yeni harflerle yazılmasını câiz görmediği için kendisine reislikten çekil diyenlerin bununla Kur'ân'a bağlılıklarını mı ispat ettiklerini sormuştur. İslâmiyet'in şahıslarla kaim olmadığını, o makamı terk ettiğinde hakikatlerin ayaklar altına alınamayacağını veya Peygamber'in, ashabının bu husustaki fiilî sünnetinin inkâr edilemeyeceğini kendisinin bu makama gelmeden getirildiğini ve sırf İslâm'a hizmet için görevi kabul ettiğini, bu hizmeti yapamadığına kanaat getirdiği gün hiç kimsenin ihtarına gerek kalmadan çekileceğini de cümlelerine eklemiştir. (SR, c. 12, sy. 279, s. 53).

¹⁶⁶ "Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat, I", SR, c. 5, sy. 105, s. 79-80, "Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat, II", SR c. 5, sy. 107, s. 103-104, "Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat, III", SR, c. 14, sy. 326. s. 5-6; "Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat, IV", SR, c. 14, sy. 328, s. 37; "Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat, V", SR, c. 14, sy. 329, s. 53-54.

2. Bu plâklara aynı Kârî'nin edası ve elfâz, hurûfat ve kelimâtı tilâveti vechiyle muayyen bir surette yansıtılmış olan kıraatin Kur'ân kastıyla hürmeten dinlenilmesi câiz midir?

3. Câiz olduğu takdirde manevî ecri var mıdır?

4. Secde âyeti duyulduğunda secde lâzım gelir mi?¹⁶⁷

Bu sorulara cevap vermeden önce Akseki, bir mukaddime ile Kelâmullah ve Kur'ân-ı Kerîm hakkında izahat yapmıştır. Meselenin kelâmî boyutuna tekâbül ettiği için bu açıklamalara yer vermeyi gereksiz görüyoruz.

Acaba plâktan işitilen şey seda mıdır? yoksa aksi seda mıdır? sorusuna yanıt arayan Akseki, cevabında, Kur'ân'ın ne suretle husûle geldiği, nasıl işitildiği ve ne suretle alındığı tetkik edildiğinde, plâktan işitilenin hakikî kelâm olup aksi seda olmadığını anlaşılabileceğini söyler. Bu fikrinin kuru bir iddiadan ibaret olmadığını, araştırmaya dayalı bir hakikat olduğunu, aynı zamanda bu konuda ihtisas sahibi kişilerin de bilgilerine müracat ettiğini belirterek,¹⁶⁸ Dârülfünun Fen Fakültesi Fizik Müderrisi ve bilhassa seda bahsinde mütehassıs olan Müderris *Tevfik Bey* ile, Rasathane Müdürü ve Dârülfünun Fen Fakültesi Müderrisi *Fatin Bey*'in mütalalarını da aynen nakletmiştir.

Tevfik Bey'in açıklamaları özetle şöyledir: "Plâktan işitilen seda, aksi seda değildir. Sedanın kendisinin muayyen bir fasıladan sonra havada getirdiği titreşimlerin bir mâniaya çarparak, inikas etmesiyle, bu ittihazların plâk tarafından muhafaza olunup tekrar ettirilmesi arasında hiç bir münasebet yoktur."¹⁶⁹

Fatin Bey'in mütalaları ise: "... Gramofonun husûle getirdiği ses, savttır; aksi savt, yani seda değildir. Nasıl ki hançeremizin ihtizâzı savt-ı insanîyi husûle getiriyorsa, plâktaki girinti ve çıkıntıların iğneye verdiği ihtizaz aletin mikrofondaki tableye intikal

¹⁶⁷ "Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat I", s. 79

¹⁶⁸ Akseki, henüz müsvedde bir halde iken bu eseri, okuttuğu bir kişinin plâktan işitilen sesin sada olmayıp aksi seda olduğunu iddia etmesi üzerine kendi görüşünü teyid etmek için bu meselede ihtisasları olan Rasathane Müdürü ve Dârülfünun Fen Fakültesi Müderrisi Fatin Bey ile mezkûr fakültenin önceki başkanı Müderris Hüsnü Hamid Bey'e birer mektup yazarak konuyla ilgili bilgi vermelerini rica etmiştir. Onlar da bu vesileyle yukarıda nakledeceğimiz açıklamaları Akseki'ye göndermişlerdir.

¹⁶⁹ "Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat III", s.5-6.

ederek savtı tevliid eder. Bu halde plâk ile husûle gelen kelâm üzerine terettüb edecek hükm-i şer'înin aynı olması lâzım gelir.”¹⁷⁰

Bu izahlardan sonra Akseki, “Gramofondan işitilen elfâz eğer elfâz-ı Kur'âniyye ise, onun hakikaten Kur'ân ve Kelâmullah olduğuna hükmederiz, mademki işitilen Kur'ân'dır, onun bir insan ağzından, yahut bir kuştan, taştan veya ağaçtan işitilmesi arasında fark yoktur, her ne zaman ve her nerede gramofondan Kelimât-ı Kur'âniyye işitilirse, onun Kur'ân olacağı konusunda tereddüt etmek câiz değildir.”¹⁷¹

Tereddüde yol açan ve tetkike muhtaç olan asıl mesele gramofon plâklarına Kur'ân okumanın yahut gramofondan Kur'ân dinlemenin câiz olup olmadığı konusudur.

Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir kaidesini dikkate alarak, bu meselede niyet ve maksada göre hüküm verilmesi gerektiğini belirten müellif, sözlerine şöyle devam eder: “Gramofondan Kur'ân okumak veya gramofondan işitilen lafız ve Kur'ân kelimelerini dinlemek, okuyanın ve dinleyenin maksadına göre değişir. Eğer bununla Kur'ân'ı tâlim veya taallüm, harflerin mahreçlerine riâyette Kur'ân'ı eda etmenin usûlünü öğretmek veya öğrenmek, yahut ondan ibret almak için okunursa onu dinlemekte bir sakınca yoktur. Fakat böyle olmaz da bugün umumiyetle yapıldığı gibi bununla ticaret veya telehhî kastedilirse, buna câiz diyebilmek için bir vecih yoktur. Lafız demek harflerin mahreçlerine itimat ile insanın ağzından çıkmak kabiliyetini haiz olan savttır ki, bu savta lafız ıtlâkında bilfiil insan ağzından çıkmak ve insan ağzından mesmû' olmak şart değildir. Kur'ân hiçbir şahsın veya mahlûkun kıraatiyle mukayyet olmadığı gibi zîruhtan sadır olmakla da mukayyet değildir. O, hangi mahalden sadır ve mesmû' olursa ona Kur'ân ıtlâk olunmak ve O'nun hakkında ahkâm-ı nazm-i Kur'ânî icra olunmak icap eder. Şu halde bu plâkları dinlerken Kur'ân-ı Kerîm'e yakışan tâzim ve ihtiram ile dinlemek, tâzim ve ihtirama aykırı hareketten sakınmak lâzımdır. Kahvehane vesaire gibi tazim ve ihtirama münâfi yerlerde bunları dinlemek katiyen câiz değildir.”¹⁷²

¹⁷⁰ “Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat III”, s. 6.

¹⁷¹ “Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat IV”, SR, c. 14, sy. 328, s. 37.

¹⁷² “Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat IV”, s. 37

Bunlar hakkında ahkâm-ı Kur'ân'a riâyet etmek gerekirse, gayr-ı tâhir olan bir kişinin Kur'ân âyetlerini ihtiva eden gramofon plâklarını tutması câiz olur mu?

Bu konuda âlimler plâklar için Mushaf hükmü olmadığı görüşündedirler. Onlara göre Kur'ân okunmuş olan plâkları gayr-ı tâhir olan bir insan tutabilir, çünkü bunlarda ancak kelimâtın mahreçleri resm olunmuş olup harekât-ı ihtizâziyyesi vasıtasıyla alet, hurûf ve kelimâtı takti' etmektedir. Bu, tıpkı dudak, dil, boğaz gibi insan mahreçlerinin hareketleriyle, kelime ve harflerin takti' olunması gibidir. Bunlar için Kur'ân hükmü olmadığı gibi, plâklar da böyledir.¹⁷³

Akseki bu görüşe katılmaz. Bu plâklara atfi nazar edenlerin, bunlarda kelimât ve hurûf-u Kur'âniyyeden bir şey göreceklarını söyler. Fakat konuya şu açıdan yaklaşılabilir. Plâklara "Kur'ân-ı mektûb" denilemez. Böylece "*lâ yemessühû illel mutahherûn*"¹⁷⁴ âyetindeki zamirin merciinden hariç kalır ve gayr-ı tâhir olanlar da ona dokunabilirler denilebilir.

Fakat meseleye bir de hikmet-i teşrîf noktasından bakmak gerekir. Kur'ân-ı Kerîm'de yazılmış olan bazı sahife ve levhalar, onu edaya vesile olduklarından dolayı şâyân-ı hürmet olunca Kur'ân'dan bazı âyetleri ihtiva eden gramofon plâkları da aynı suretle hürmet ve tâzime şayan olması lâzımdır. Esasen örfte bunlara Kur'ân namı veriliyor. Meselâ "sûre-i Yûsûf, sûre-i insân" deniliyor. Hatta biraz daha hakîmâne düşünülecek olursa, gramofon plâklarındaki nukûş-ı dakîka, nukûş-ı kitâbiyyeden ziyade kelâm itlâkına layıktır. Çünkü gramofondaki nukûş, kıraat-i lafziyye ile hususla gelen temevvücât-ı havâiyyeden tehaddüs etmiş olan kitâbet-i tabiiyyedir.¹⁷⁵ (Okuyanın ağzından nasıl çıkmış ise hava dalgaları ile öylece nakşolunmuş tabii bir yazıdır.)

Akseki'ye göre kitâbet-i hattiyeye, kıraati olduğu gibi gösterebilir. Lâkin edayı hiç gösteremez, eda başkadır. Bizler, Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i eda ettiği sûrette mi eda ediyoruz? bunu bilemeyiz. Fakat ahd-i risâlette, gramofon olup da Peygamber Kur'ân'ı nasıl eda etmiş ise öylece muhafaza etmiş olsaydı, o zaman Kur'ân-ı Kerîm'in lafzı gibi edası da mütevatir olurdu. Şu halde bu plâklardaki kitâbet-i tab'iyeye de

¹⁷³ "Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat V", SR, c. 14, sy. 329, s. 53.

¹⁷⁴ Vâkıa, 57/79.

¹⁷⁵ "Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat V", s. 53.

Kur'ân-ı Kerîm olup Kur'ân hükmü icra edilmesi lâzım geldiğinden, gayr-i tâhir olarak dokunulmamalıdır. Evlâ olan budur.¹⁷⁶

Müellif, burada plâkta secde âyeti işitildiğinde secde yapılmasının gerekli olduğu görüşünü de savunur.

3- Türkçe İbâdet

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkçe Kur'ân ile ibâdet meselesi sürekli gündemde tutulmuştur. Diyânet mensuplarının en önemli meşgalesi bu mesele olmuştur. Ezanın ve Cuma hutbelerinin Türkçeleştirilmesiyle başlayan, daha sonra ise namazda tercüme Kur'ân okutma faaliyetleriyle kendini gösteren bu anlayış ikinci Diyânet İşleri Başkanı Şerâfeddin Yaltkaya zamanında da (1941-1947) yeniden hararetle ele alınmıştır. O dönemde Ahmet Hamdi Akseki, Diyânet İşleri Başkan yardımcısıydı. Gerek siyasi rejimin baskısı, gerekse Yaltkaya'nın Arapça dışındaki dillerle ibâdet edileceği şeklinde fikir beyan etmesi, bu emrin yerine getirilmesine zemin hazırlıyordu.

Fakat Akseki, bu fikrin uygulamaya konulmasını engellemiştir. Diyânet Reisi Şerâfeddin Yaltkaya kendisinden bu konuda bir rapor istemiş, bunun üzerine Akseki, yüz sayfa kadar tutan çok değerli bir ilmî çalışma yapmıştır. Bu raporu alan Diyânet Başkanı itiraz mecâli bulamamış, fakat bu kıymetli araştırmayı da gizli tutmuş ve açıklamamıştır. O günden bugüne hala gün ışığına çıkmamış bu değerli hatıranın yayımlanmasını, Hoca'nın değerli varislerinden ısrarla istirham ederiz. Akseki, bu kitabını incelemesi için, eski Şer'îye Vekili *Mustafa Fehmi Gerçeker*'e vermişti. Gerçeker, çok beğendiği bu eser için manzûm bir övgü yazmıştır.¹⁷⁷ Buraya sadece Akseki'nin isminin geçtiği son kıtayı vermekle kifâyet ediyoruz:

....Rabbim etsin bu kurretü'l-aynım
Kulu Hamdi ile daimâ şâdân
İsteriz biz çoğalsın emsâli
Âmin, Âmin bi hürmeti'l-Kur'ân

¹⁷⁶ "Gramofon ve Radyo ile Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat V", s. 53-54.

¹⁷⁷ V. Vakkasoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyete İslâm Âlimleri*, s. 190-193.

D- AKSEKİ'NİN İSLÂM VE DEMOKRASİ KONUSUNDAKİ YAKLAŞIMLARI

Mısır'da İngilizler tarafından çıkarılan gazetelerde İngiliz yazarlar, din ve devlet ile hilâfet ve saltanatın çok farklı tabirler olduğunu, halifenin ruhânî reis, sultanın ise siyasî reis olması gerektiğini ve bunun din ile alâkasının olmadığını iddia etmişlerdir.

Akseki onlara cevap verirken öncelikle din kelimesinin İslâm dünyasında ve hıristiyanlarda ifade ettiği anlamı izah etmiştir. O, bu hususta şunları söyler:

“Din, lugatte, itâat ve bağlılık mânasındadır. İslâm âlimleri din kelimesini şu şekilde tarif ediyorlar: Din Allah tarafından vazolunan bir ilâhî kanundur ki, akıl sahiplerini kendi ihtiyar ve iradeleriyle, hüsn-i rızâlarıyla bugün ve gelecekte kurtuluşa sevkeder. Onları dünya ve âhiret saâdetine kavuşturur.

İslâm âlimlerine göre dinin esas kaideleri akaid, ahlâk, amel olmak üzere üçtür. Amel de iki kısım olup bir kısmı , bir kısmı da muâmelâttir. Yargılama hukuku, medenî hukuk, siyasî hukuk ve savaş hukuku muâmelât kısmına dahildir. Binaenaleyh İslâm ıstılahında din, dünyevî ve uhrevî bütün hükümleri kapsayan bir mânada kullanılır. Yoksa Avrupa ıstılahında olduğu gibi din ile şeriat başka başka mânalarda değildir.

Hıristiyan dünyasında ise din şu şekilde tarif olunur: Din insanın Allah'â nisbetini koruyan, yahut o nisbetin sıfatını beyan eden kanunlardan ibarettir.

Görülüyor ki Hıristiyanlıkta din işleri ile siyasî hükümlerin alâkası yoktur. Hıristiyanlık müntesiplerinin herhangi bir hükûmet ve saltanata boyun eğmeleri mümkün değildir. Çünkü İncil'de melikin hüküm ve saltanatı ancak fâniler üzerine, dinin saltanatı da yalnız ruhlar üzerine olduğu beyan ediliyor. Binaenaleyh umumiyetle bu din erbabınca herhangi bir saltanata boyun eğmek, kendilerine hükmeden her şeriata bağlı olmak vecîbedendir.

Fakat İslâm dini böyle değildir. İslâm dini saltanat ve kuvvet üzerine tesis edilmiş ve şeriatı ile bütün âleme hükmetmek esasına mebnîdir. Genellikle beşeriyetin bu din ile mütedeyyin olmaması bu esas üzerine müesses olmasına mâni değildir.

Çünkü insanoğlunun kendiliğinden ümmet-i vâhîde haline gelebilmesine yol yoktur. Bu gaye ancak iki sûretle temin edilebilir ki, o da vahdet-i itikad ve bir bütün şeriatı müsâvi kılan vahdet-i hüküm-i âdildir.”¹⁷⁸

Ahmet Hamdi Akseki, İslâmiyet’in en yüksek demokrasi umdelerini ihtiva ettiğini söyler. O’na göre İslâm’ın tâlim eylediği kardeşlik ve müsâvât düstûru, en yüksek demokrasi umdeleridir. ¹⁷⁹

Nitekim Hz. Muhammed, peygamberliğini ilân ettiği zaman Arap cemiyetindeki kabile taassubu, ferdî hodgâmlık onları parça parça etmiş ve birbirine düşürmüştü. Diğer milletlerde de taassup, ırkçılık, soy, sop ile iftihar hüküm sürüyordu. Bunların İslâm kardeşliğine aykırı ve beşerin saâdetine engel olduğunu, Peygamber Efendimiz büyük bir cemaat huzurunda bütün insanlık alemine ilân buyurmuşlardır. Peygamber binlerce İslâm dilaverleriyle Mekke’ye girince, sekiz sene önce kendisi ve arkadaşlarına yapmadık işkence bırakmamış olan Kureyş müşrikleri, Kâbe’nin etrafında her biri hayatından ümidini kesmiş, neticeyi ızdırapla bekler bir vaziyette toplanmışlardı. Hz. Peygamber ise onlara o gün zamanımızın demokrasi ilkelerini ihtiva eden mühim nutuklarından birini söylemiştir. Bununla yalnız Mekke müşriklerine değil, bütün beşeriyete hitap ediyordu. Bu nutukta Allah’tan başka Tanrı olmadığını, Câhiliye döneminin mal, kan davalarının kaldırıldığını, câhiliyet gururu, babalar ve soylarla büyüklükten yasak edildiğini, bütün insanların Âdem’den, onun da topraktan yaratıldığını ve herkesin bir babanın evlâtları olduğunu söylemiş, akabinde Hucûrât sûresi 13. âyeti¹⁸⁰ okumuştur.¹⁸¹

Hz. Muhammed, bu nutkuyla insanlar arasında hürriyet, kardeşlik ve müsâvât esaslarını, insanlık haklarına dair bazı hükümleri tebliğ etmiş, ırk, kabile ve renk farklarını kaldırmıştır. Akseki, bunları zikrettikten sonra “Kur’ân-ı Kerîm ile Peygamber’in hadislerini inceleyen her insanın hakikî demokrasi ilkelerinin insânî

¹⁷⁸ “Din, Devlet yahut Hilâfet ve Saltanat”, SR, c. 14, sy. 350, s. 93.

¹⁷⁹ “Müslümanlıkta Demokrasi Esasları”, SR, c. 2, sy. 48, s. 354.

¹⁸⁰ Âyetin meali: “Ey İnsanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi, birbirinizle tanışsınız diye şubelere, kabilelere ayırdık. İyi biliniz ki, Allah yanında en değerliniz, en ziyade kötülükten sakınan ve fazilet sahibi olanınızdır.”

¹⁸¹ “Müslümanlıkta Demokrasi Esasları”, s. 354-355.

umdelerini Hz. Muhammed'in tebliğ etmiş olduğunu anlamakta tereddüt etmeyecektir" der.¹⁸²

İslâm'ın bütün tekliflerinin bizzat ferdin ve cemiyetin kurtuluşu, olgunlaşması, her yönden yükselmesi ve saâdeti için tesis edildiğini belirten Akseki, dinin emirlerinin Allah'a olan bağlılığımızı sağlamlaştıracağından Allah'ın kulları ile olan seviye ve münasebetlerimizi de samimi ve temiz bir hale getireceğini savunur. O, içtimâî tekâmülün ilk şartını da böyle bir mükellefiyet olarak görür. Bundan mahrum olan bir cemiyette tekâmül düşünülemez gibi, hak mefhumu da ortadan kalkar. Çünkü cemiyetin bir ferdi sıfatıyla yaşayan insanın kendi haklarına dilediği gibi mâlik olabilmesi için o hakların başkaları tarafından tanınmış ve kefâlet altına alınmış olması şarttır.¹⁸³

Bundan ötürüdür ki her ferdin hakkı başkaları için bir vazife teşkil eder. Her hakkın karşılığında böyle bir vazife ve mesuliyet yüklenmedikçe hakların hürriyeti kurulamaz. Bunun içindir ki, hürriyet kelimesi ve hareket serbestliğini vazife bakımından değil, daima hak karşılığı olarak düşünmek şarttır. Eğer iyi düşünülürse, vazifede hürriyet değil, mecburluk vardır. Hürriyetin şümûl ve sahası yalnız haklardır. Her ferdin haklarında hürriyet ve istiklâle sahip olabilmesi de karşılıklı vazife mecburiyetini ve onun mesuliyetini üstüne almakla mümkündür ki, bunun adına mükellefiyet denir. İslâm'ın yaptığı da budur.¹⁸⁴

Her varlığın başı, her nimetin kaynağı olan Allah'a ve onun yarattıklarına karşı vazife ve mesuliyet duygusu demek olan mükellefiyet, içtimâî ve medenî insanın tek şartıdır. İnsanlarda içtimâî kabiliyet denilen yüksek halin teessüsü bu şartın bulunmasına bağlıdır. Hal ve hareketinde tamamen serbest haklara sahip olduklarını zannedenlerin bu dünyada hiç kimseye karşı hak davasına ve serbest haklara mâlik oldukları iddiasına salahiyetleri olamaz.

Vazife ve mesuliyet duygusu olmayanlarda milliyet duygusu da olmayacağı şüphesizdir. Çünkü milliyet topluluğun mükemmel bir şekli, içtimâî heyetin birliğini

¹⁸² "Müslümanlıkta Demokrasi Esasları", s. 355.

¹⁸³ Şeriat ve Demokrasi, haz. Kâzım Güleçyüz, Yeni Asya Neşriyat, s. 177-178, İstanbul 1995.

¹⁸⁴ Şeriat ve Demokrasi, s. 178.

sağlayan bir ruh, içtimaî bir vicdan demektir. Millet mefhumu, toplulukta içten bir yardımlaşmayı ve dayanışmayı ifade eder.¹⁸⁵

Böylece Akseki, dinin milliyetin temel taşlarından biri sayıldığını düşünerek dinsiz milliyet davası güdülmeyeceğini belirtir.

İslâm'da insanın hem Yaratan'a hem O'nun yarattıklarına karşı mutlaka bir vazife ile mükellef olmasından başlayan sorumluluk duygusu, kişinin şahsına, ailesine memleketine, dostlarına, milletine ve bütün insanlara karşı genişleyip gidecektir. Bu mükellefiyeti tanımayan ve bunun tekâmüle engel olduğunu söyleyenleri Akseki, koyu bir müstebit, kızıl bir dinsiz veya kindar bir cahil olarak vasıflandırır. Dinler tarihi araştırıldığı zaman görülür ki vaktiyle peygamberlerle uğraşan ve onlara karşı gelenler hep Nemrûdlar, Firavunlar Ebû Cehiller yani müstebitler olmuştur. Bu müstebitler herkes için eşit bir hak tanımak ve kendilerini halk seviyesinde görmek istemediklerinden, dine karşı en büyük düşman kesilmişlerdir.¹⁸⁶

Müellifin bu husustaki nihaî görüşü şudur: İslâm Dini, mükellefiyeti temsil ettiği içindir ki, istibdatın ve müstebitlerin en büyük düşmanıdır. İdare bakımından onun takip ettiği düzen cumhuriyet ve halkçılıktır. Bugünkü ifade ile demokrasidir. İslâm'ın ilk devirleri bunun en canlı şahidi olduğu gibi bütün esaslarında bu cihet açıktır.¹⁸⁷

E- İKTİSAT

Akseki tasarruf ve iktisadın yapılabilmesi için bazı şartlara riâyet edilmesinin zarûrî olduğunu, bunlara riâyet edilmediği takdirde de tasarrufun imkân haricinde olacağını söyleyerek bu şartları şu şekilde açıklamıştır:¹⁸⁸

1. İsrâf ve sefahat yapmamak. Maddî veya manevî serveti beyhude yere telef etmeye, haddinin üstünde, hal ve mevki ile uygun olmayan, daha umumî bir tabirle lüzumsuz masraflara girmeye israf ve sefahat denir. İçtimaî mevkiine ait ihtiyacından fazlasını sarf eden her insan, bu sarfiyatı, gayr-i meşrû olmasa bile müsriftir. Ailesinin

¹⁸⁵ Şeriat ve Demokrasi, s. 178-179.

¹⁸⁶ Şeriat ve Demokrasi, s. 179.

¹⁸⁷ "Müslümanlıkta Demokrasi Esasları", s. 356.

¹⁸⁸ Hepsini için bkz. İsmail Kara, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi II, s. 291-299.

ve çocuklarının nafakasından keserek kumara, rakıya, şaraba, şuraya buraya para vermek en büyük israftır. Hiçbir menfaate tekâbül etmeyen bu gibi sarfiyat tam mânasıyla sefahattir. Müslümanlıkta cimrilik ne derece kötülenmiş ise israf ve sefahat de o nispette ve daha ziyade kötülenmiştir. Çünkü hasis bir adamın sermayesinden cemiyet bir müddet mahrum olsa da bilahare bu sermayenin iyi kullanacak ellere geçmesi umulabilir. Fakat müsrif ve sefih böyle değildir. Onun serveti mahvolmuş, dağılıp gitmiş olmakla gerek şahsı gerek ailesi ve hatta mensup olduğu cemiyet o servetten ebediyen mahrum edilmiştir.

Müsrif bir insan hiçbir zaman tasarruf yapamadığı gibi elindekini bitirdikten sonra çoğu zaman ihtiyaç içinde borçlarla geçinmek mecburiyetinde kalır. Bundan dolayı israf ve sefahat her türlü fenalığa, ahlâksızlığa sebebiyet verir. İsraf ve sefahat yüzünden en büyük tüccarlar iflas borusunu çalıyorlar. Bunun içindir ki *insanın dostu kendi iktisadı, düşmanı da israflarıdır* deniliyor. Fertleri israf ve sefahate dalan bir millet neticede ölüme mahkumdur. İngiliz iktisatçı Adam Simit “Her müsrifin milletlin düşmanı ve her tasarruf sahibinin de mümini sayılması gerekir” demiştir ki çok doğrudur. Müsrif ve sefih kişilerin mensup oldukları cemiyet için de çok zararlı olacaklarını anlamak gerekir. Bunun için pek çok millet çeşitli vasıtalarla israflara karşı mücadele yapmaktadır. Amerika gibi dünyanın en zengin ülkesinde bile israflara karşı müthiş surette mücadele yapılmaktadır.¹⁸⁹

İsraf ve sefahat her ne sûretle olsun İslâm’da haramdır. Çay başında abdest alan bir insan bile lüzumundan fazla suyu israf etmemekle mükelleftir.¹⁹⁰ İsraf aynı zamanda elindeki nimetin kadrini bilmemek ve ona karşı nankörlük yapmaktır. Elindeki

¹⁸⁹ İ. Kara, s. 292-293. Burada Akseki Amerika’da çıkan Figaro gazetesinde “Tasarruf propagandası” ünvanlı makaleye genişçe yer vermiştir. Makalede Amerikalının bir taraftan genel teşebbüslerin doğurduğu müşküllere ve masraflara bakmayarak, onları benimsemeyerek çok para kazanmak; diğer taraftan pek müreffeh bir ömür geçirmek için mümkün olduğu kadar fazla para sarf etmek şeklindeki düşüncelerinden bahsedilmektedir. Bu ruh halinin Amerikalıların zenginlerinden ziyade halk ve işçiler arasında mevcut olduğu, bir mağazada müstahdem aldığı ücretin pek büyük bir kısmını elbisesine, ya da haftalıklarının yarısını kız dostlarından birinin refakatinde bir gece eğlencesine sarf edeceği, bununla beraber sarfiyata gösterilen bu aşırı temayülün Amerika terbiyecilerini, içtimafıyatçılarını, iş adamlarını pek ziyade endişeye düşürdüğü, bu yüzden onların israfa karşı her vasıta ile mücadele ettikleri, millete tasarruf ve iktisat için kuvvetli propagandalar yaptıkları, senenin bir haftasının tasarruf ve iktisadın iyiliklerinin anlatılmasına tahsis edildiği, bu propaganda için de makaleler, risaleler yazıldığı, okullarda konferanslar verildiği ve iyi neticeler alındığı vurgulanan makalede birkaç sene sonra da Amerika’da müsrif kelimesinin tamamen geçmişe gömüleceğini savunulmaktadır.

¹⁹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, Tağliku’t-Ta’lik, nşr. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazekî, II, s. 98, Beyrut 1405

nimetin kadrini bilmeyip de uluorta savuranların bir gün gelip de “eyvah” diyeceklerini, o nimete karşı hasret çekeceklerini, Kur’ân-ı Kerîm pek çok âyetinde vurgulamıştır.¹⁹¹

2. Her Türk eline geçen parayı memleketinde bırakmayı bir umde olarak kabul etmeli, bunun için de yerli malından başkasına rağbet etmemeli, yerli malı varken yabancı malına katiyen para vermemelidir. Kaba bile olsa yerli malı kullanılmalıdır.

Mademki kendi öz malımızdır, onun için kabalık yoktur. Bugün kaba bile olsa sahiplerinin rağbetine mahzar oldukça incelik ve zerafet kazanacağına şüphe yoktur. Bilindiği gibi Türk sanatının da kendisine mahsus birçok güzellikleri vardır. Batılılar bunlara hayran ve meftun olurlardı. Kendi güzel sanatlarımıza, güzel mallarımıza, ehemmiyet veremediğimizdendir ki onlar da nihâyet Batı’ya çekilip gitti. Ne yazık ki eski Türk kadınlarının fevkalade bir maharetle işledikleri, dokudukları şeyler haiz oldukları incelik, metanet ve zerafet dolayısıyla bugün yalnız antika olarak duvarlarda, çerçeve içlerinde görülebiliyor. Bunlar ne kadar ince, ne derece metin olursa olsun, kendi malımız olmak itibariyle bizim hiç de nazar-ı dikkatimizi celbetmiyor. Fakat bir Avrupalı eline geçerek başka bir şekil ve nam ile tekrar bize gelince maalesef gözlerimize gâyet sık, gâyet kibar görünüyor. Bunun sebebi açıktır: Biz kendi mallarımızdan, kendi sanatlarımızdan yüz çevirmiş olduğumuz için onlar da şahsiyetlerini muhafaza edememişler.¹⁹²

Kendi mallarımızın bir şahsiyet sahibi olabilmeleri için her şeyden önce teveccühümüze mahzar olması lâzımdır. Eğer mallarımız bizden böyle bir teveccüh görebilirse emin olalım ki, batının ihtiras gözü ile okşadığı doğu güzelliği, Türk sanatları az zaman içinde yine eski mevkiini alır ve kendisini bütün dünyaya tanıtır. Binaenaleyh tezgahlarımızın yeni baştan kurulması lâzımdır. Bunun için hükümetin emrini yahut da bir kanun çıkarmasını beklememeli. Memleketini seven, milletine muhabbeti olan her insanın bu yolda hareket etmesi icap eder. Yerli mallarımız ancak bu suretle bir şahsiyet sahibi olabilirler. Yalnız biz idarecilerimizden şunu rica edeceğiz: En kaba bile olsa yine yerli mallarını bizzat giyerek millete numune olmak.

¹⁹¹ İ. Kara, s. 293; Âyetler: Hûd, 11/9-10; Furkân, 24/18; Zümer, 39/8, 49.

¹⁹² İ. Kara, s. 294.

Büyüklerimizden, vekillerimizden, mebuslarımızdan bunu çok istirham ederiz. Tasarruf için ikinci umdemiz de şu olmalıdır: *Türk, yerli malından başkasına para vermez.*

3. İktisat ve tasarruf yapabilmek için modaya tâbi olmamakta şarttır. Millî servetimizi bitiren şeylerden biri de hiçbir kıymet ihtiva etmeyen moda eşyasına rağbet etmektir. Batı'nın her yaptığını moda diye takip etmeye neden dolayı kendimizi mecbur tutuyoruz? Hem ne hacet, eğer mutlaka bir modaya tâbi olmak lâzımsa bizim tâbi olacağımız moda, Batı'lı değil, Doğu'lu olmalıdır. Bugün yerli mallarımız ecnebilerin malları kadar dayanıklılık ve zerafet kazanmaktadır. Yerli mallarımız bu kadar ilerlemiş bulunuyorken kendi öz malımızı bırakıp da başkalarına koşarsak milli benliğimizi kaybedeceğimize şüphe yoktur. Yaşamak isteyen insanlar her şeyden önce kendisine kıymet vermelidir. Kendisine kıymet vermeyen, milletini, benliğini kaybetmiş olan insanlar için bu dünyada hayat hakkı yoktur. Öyleyse üçüncü umdemiz şu olmalıdır: *Türk izâfi bir kıymeti bile ihtiva etmeyen moda eşyasına rağbet etmez.*

4. Masrafını gelirinden az yapmak, kati ihtiyaç ve zarûret olmadıkça borç yapmamak, tasarruf için sarfiyatını gelirine göre yaparak servetinin müsait olmadığı masrafları yapmamak ve borçlanmamak şarttır. Hz. Peygamber ne buyurmuşlardır: *“İktisada son derece riâyet ediniz. Gelirlerinizi ve sarfiyatınızı dengeleyerek az borç yapınız ki hür yaşayabilirsiniz.”*¹⁹³

Borç fertler için de ahlâkî ifsât, serveti mahveden müthiş bir hastalıktır. İnsan böyle fuzûlî yere borç edecek olursa hem tasarruf yapamaz, hem de hürriyetinin bir kısmını kaybeder. Çünkü borçlu olduğu insanlara karşı serbest değildir. Sonra mütemadiyen borç yapmaya alışan bir insan neticede elinde olan malını mülkünü de satmaya ve onların parasını da sarf etmeye mecbur olur. Mülkünü elden çıkaran ve parasını sarf eden bir insan ise kolay kolay bir daha mülk sahibi olamaz. Bunun için Hz. Peygamber çok borçtan menettiği gibi elinde bulunan ev ve akarı satmayı da menetmiştir. Serveti muhafaza hususunda Peygamber'in çok faydalı tavsiyelerinden biri de akar satmamaktır. Bir hadîsinde şöyle buyurmuşlardır: *“Bir kimse bir ev veyahut akar satar ve onun parası ile tekrar onlar gibi bir mülk almazsa o paranın faydasını*

¹⁹³ Deylemî, nşr. Saîd Besyûnî Zağlûl, s. 387, Beyrut 1986.

göremez, bereketini bulamaz, o para beyhude yere zayi olup gider"¹⁹⁴ Borç ile ölmüş olan sahâbeden bir zatın cenaze namazına Peygamber'in gitmek istememesi çok şayan-ı dikkat değil mi?¹⁹⁵ Mademki borç yapmak tasarrufa mânidir, mademki borç yapmak ve dünyadan âhirete borçlu gitmek şeriat nazarında hoş bir şey değildir, şu halde dördüncü ve beşinci umdelerimiz de şunlar olmalıdır: *Masrafı gelirden az yapmak, zarurî ve kati bir ihtiyaç olmadıkça borç yapmamak.*

Ahmet Hamdi Akseki'nin iktisat ve tasarruf için gerekli gördüğü şartlar burada bitiyor. O, Müslümanlar'ın dünyanın en iktisatlı milleti olması gerekirken aksine ne iktisada ne de tasarrufa hiçbir şekilde riâyet etmediklerini, dünyanın iktisat ve tasarrufa doğru tam bir hız ile yürüdüğü, iktisat kanunlarının bütün cihana hakim olduğu böyle bir devirde Müslümanlar'ın yaptıkları israfların akıllara durgunluk verecek bir dereceye gelmiş olduğunu söylemektedir.¹⁹⁶

Tasarrufa teşvik çabalarına mâni teşkil eden israflara ve modaya karşı tedbirler alınması ve israflara karşı bütün milletin mücadeleye girişmesinin vatani ve milli bir vazife olduğunu söyleyen Akseki, vatanının ve milletin yükselmesini arzu eden her ferdin şahsen bu vazifeyi deruhte etmesinin vâcip olduğunu, milli varlığı yaralayacak her şeye karşı koymanın da en kutsî görevimiz olduğunu savunmaktadır.

¹⁹⁴ Akseki'nin kaydettiği bu rivâyetin kaynağı bulunamamıştır.

¹⁹⁵ Buhâri, "Havâlât", 3, "Ferâiz" 15, "Kefâlet" 5; Müslim, "Ferâiz" 16.

¹⁹⁶ İ. Kara, s. 297; Memleketimizdeki israf ve sefahatin derecesini, paraların yabancılara, hem de hiçbir fayda temin etmemek şartıyla nasıl akıp gittiğini Akseki, burada iki misal vererek açıklamıştır. Birinci misal 21 kanunuevvel 1929 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan bir makaledir. Makalede memleketimizde bulunan 40 tane bardan ve bu barların gecelik masraflarından, orada çalışan yabancı kadınların konsomasyon ücretlerinden ve içilen yabancı şaraplara ödenen paralardan söz edilmektedir. Barların bütün masraflarının fiyatlarının zikredilerek verildiği bu makale israfların ve paramızın yabancılara aktığının çok canlı bir şahididir. İkinci misal ise Müslümanlarla hiçbir sûrette alâkası olmayan, maddî ve manevî hiçbir fayda temin etmeyen "Noel Baba" israflarıdır. Akseki, yılbaşı gecesinde İstanbul'a Müskirat İdaresi'nin elindekiler dışında 200 sandık şampanya satın alındığını, hiçbir ihtiyaca tekâbül etmeyen ve sırf memleket ve millet zararına yapılan bu israfların memlekette açtığı yaraları vatandaşlarımızın görmesi ve engellemesi gerektiğini savunmaktadır.

SONUÇ

Ahmet Hamdi Akseki, İslâm alemince tanınmış, faziletli, son derece zeki, ileri görüşlü, mütefekkir bir din âlimimizdir. Devrindeki gelişmeleri dikkate almış, kendisini devamlı yenileyerek taklide karşı bir çizgi takip etmiştir. Müsbet ilimlere ve felsefeye ilgi duymuş, Doğu'nun kültürü kadar Batı'nın kültürüne de vakıf olmuştur.

Saltanat, Meşrûtiyet ve Cumhuriyet dönemlerini yaşayan bir âlim ve fikir adamı olarak Müslüman Türk toplumunun uğradığı içtimaî ve kültürel değişikliği ve sorunları tesbit etmiş, hadiseleri yakından takip etmiş, eser ve makalelerinde bu konuda isabetli teşhis ve tahlillerde bulunmuştur. İktisadî, siyasî, kültürel ve ilmî bakımdan geri kalmış İslâm toplumlarının her alanda gelişme ve ilerlemeleri için hayatı boyunca gayret sarf etmiştir.

Bu gaye için Kur'an'ı ve Hadisi esas alarak İslâm ilimlerinin canlandırılmasını, gelişmelerin ışığında İslâmî müesseselerin yeniden düzenlenmesini gerekli gören Akseki, bir taraftan hurâfe ve bâtil inançlarla diğer taraftan da dini, Batı kalıpları içinde değerlendirecek modası geçmiş bir müessese şeklinde gösterip İslâm'a hücumda bulunanlarla mücadele etmiştir. Batı emperyalizminin İslâm dünyasının parçalanması için kurduğu plan ve sürdürdüğü gayretlere dikkatleri çekmiştir.

Ahmet Hamdi Akseki, İslâm Dinini inanç, ahlak, siyaset, idare hukuk vs. hayatın her alanına hakim kılmak ve Müslümanlar'ın Batı karşısında geri kalmışlıklarını İslâm'ın hakikatine dönerek önlemek çabası içinde bulunmuştur. İnsanlığın terakkisinin ancak İslâm'ın özüne dönmekle, dinin özünde sahip olduğu birlik ve kardeşlik ruhunun tesis edilmesiyle sağlanacağını vurgulayan Akseki, İslâm'ın mümtaz ve üstün vasıflarını her fırsatta anlatmıştır. Müslümanların bütün sorunların kaynağını dinden uzaklaşma ve hurafelerin yaygınlaşp din yerine geçmesi olarak tesbit etmiş, çözümünü ise dinin aslî kaynaklarına dönülmesi, ictihad mekanizmasının çalıştırılması, bidat ve hurafelerin dinden ayıklanması ile olacağını söylemiştir.

İlim öğrenmenin bütün Müslümanlar'a farz olduğu, İslamiyet'in gelişmeye engel olmadığı, Avrupa'ya üstünlük sağlayan vasıfların aslında Müslümanlardan alındığı, Müslümanlar'ın her alanda kuvvetli olması gerektiği, bunun içinde çok çalışmanın elzem olduğu görüşlerine pek çok eserinde rastlamak mümkündür. O, Müslümanlar'ın sağlam bir imana sahip olmalarını, onları tembelliğe sevkeden bütün amillerin giderilmesini, böylece güçlü bir kişilik geliştirilebileceğini söyleyerek eğitim-öğretim faaliyetlerine her yaşta ağırlık verilmesi konusuna vurgu yapmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe tercümesiyle namaz kılınması yönündeki temâyüllere karşı gerek Hey'et-i Müşâvere âzalıği sırasında takındığı tâvîzsiz tavrı gerekse Diyânet İşleri reis muavinliği sırasında, bu yönde bir kanâate sahip bulunan reis Şerafeddin Yaltkaya'nın isteği üzerine hazırladığı raporda böyle bir uygulamanın dinî ve ilmî hiçbir dayanağının bulunmadığını ortaya koyarak karşı tavrı alması ilmî ve dinî gayret ve cesaretinin bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

Kur'ân üstünlüğünü savunan yozlaşmayı reddeden bir çizgi takip etmiştir. İslâm Dini'nin evrenselliği, İslâm Medeniyeti'nin üstün oluşu, ruhani alemin varlığı, ilimle din arasındaki uyum konuları üzerinde durmuştur. İslâm'ın akıl ilkelerine göre anlaşılmasını da yeri geldikçe savunmuştur. O'na göre Müslümanlar'ın içine düştüğü içtimai ve siyasî zayıflığın sebebi ilimden uzaklaşp atarlığının mirasını aynen taklit etmekle yetinmeleridir. Gerçek din insanın selim yaratılışına paralel evrensel ilkeler içeren ve hurafelere yer vermeyen İslâm'dır.

Diğer İslâmcılar gibi Akseki'de ictihad konusunun üzerinde fazlaca durmuştur. Ona göre mezhep taassubu kırılmalı ve ictihad kapısı açılmalıdır. Böylece gerekli görülen değişiklikleri hayata geçirebilmek için farklı mezheplerin ictihadlarından yararlanılır ya da yeni ictihatlar kullanılabilir. İctihadi savunmanın bir gereği olarak taklide de şiddetle karşı çıkmıştır. Bu taklit ister geçmiş ictihatları körü körüne taklit, isterse Batı medeniyetini taklit olsun sonuç değişmeyecektir.

Nazariyeden ziyade pratik ve uygulamayla ilgilenmiş, insanların o dönemde ihtiyaç duydukları ilimlere yönelmeye öncelik tanımıştır. Özellikle eserlerini Türkçe kaleme alması, kolay ve anlaşılır bir üslupla yazması, o dönemde pekçok insanın

ihhtiyacına cevap vermiştir. Medreselerde okutulacak kitaplara 6ncelik tanımış, k6ytl6lerden askerlere, 6ocuklardan yetişkinlere toplumun her kesimi i6in eserler kaleme alarak İsl6m'ın doğru anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. O d6nemde emsallerinin olmaması sebebiyle bu eserler yıllar yılı Anadolu'da dinini 6ęrenmek ve 6ęretmek isteyen insanların temel başvuru kitapları olmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Akseki, Ahmet Hamdi, (1371 h. /1951)

..... **Askere Din Kitabı, (4. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1945**

..... **Askere Din Kitabı; (sdl. Talât Koçyiğit), (3. Baskı), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1997**

..... **Bilinmesi Elzem Hakikatler, İstanbul 1332**

..... **Dinî Dersler, İkinci Baskı, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1923**

..... **İslâm: Fitri, Tabii ve Umumi Bir Dindir, Diyanet İşleri Reisliği, İstanbul 1943**

..... **İslâm Lernen İslâm Leben, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1989**

..... **İslâm Dini: İtikat, İbâdet ve Ahlâk, (33. Baskı), Nur Yayınları, No: 79, Ankara 1983**

..... **Köylüye Din Dersleri, (1 .Baskı), Amedi Matbaası, İstanbul 1928**

..... **Peygamberimiz'in Vecizeleri: Kuvvetli İman, Kuvvetli İrade, Ebu'z-Ziya Matbaası, İstanbul 1945**

..... **Ve'l-Asr Sûresi Tefsiri, (sdl. Ertuğrul Özalp), Birun Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul (t.y.)**

..... **Yavrularımıza Din Dersleri, Ali Toygar Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul 1947**

..... **Yeni Hutbelerim**, Diyanet İşleri Reisiği Yayınları, Cumhuriyet Matbaası, c. (1-2), İstanbul 1936

el-Askalânî, İbn Hacer (852 h. 1449), **Ta'liku't-Ta'lik**, (nşr. Saîd Abdurrahman Musâ el- Kazekî), c. 1-5, Beyrut 1405/1985

Bayur, Hikmet, **Necati Lugal Armağanı**, Ankara 1968

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978

Çelebi, İlyas- Ziya Yılmaz, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Düşüncesi'nde Arayışlar III**, (1. Baskı), Rağbet Yayınları, İstanbul 1999

Deylemî, (nşr. Saîd Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1986

Dönmez, İbrahim Kâfi, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996

Ertan, Veli, **Ahmet Hamdi Akseki**,: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1988.

Gökalp, Ziya, (1343 h. 1924), **Türkleşmek İslâmlaşmak Muâsırlaşmak**, İstanbul 1924.

Güleçyüz, Kâzım, **Şeriat ve Demokrasi**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1995

Kara, İsmail, **İslamcılarının Siyasi Görüşleri**, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

..... **Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi**, (3. Baskı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.

Karaman, Hayreddin, **İslâm'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri**, Diyanet İşleri Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1974

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (8. Baskı), Ankara 2000

es-San'ânî, Abdurrezzak, **el-Musanef**, (2. Baskı),(nşr. Habîbürrahman el-Azamî), c. 1-11, Beyrut 1403/1983

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasal Partiler**, (2. Baskı), İstanbul 1988

..... **Hürriyet'in İlânı, II. Meşrutiyet'in Siyasî Hayatına Bakışlar**, Siyaset İlmî Serisi I, Baha Matbaası, İstanbul 1959

Vakkasoğlu, Vehbi, **Osmanlıdan Cumhuriyet'e İslâm Alimleri**, İstanbul 1987

Yeni Arayışlar Platformu Kitapları, İslâm Düşüncesi'nde Yeni Arayışlar III, Rağbet Yayınları, İstanbul 2000

Makaleler:

Akseki, Ahmet Hamdi

..... *Allah'a İbadetin Felsefesi*, **İslam-Türk Mecmuası**, c. 2, sy. 71, s. 2-4, İstanbul 1947.

..... *Allah'a İbadetin Felsefesi*, **İslam-Türk Mecmuası**, c. 2, sy. 72, s. 2-4, İstanbul 1947.

..... *Allah'a İbadetin Felsefesi*, **İslam-Türk Mecmuası**, c. 2 sy. 73, s. 2-4, İstanbul 1947.

..... *Allah'a İbadetin Felsefesi*, **İslam-Türk Mecmuası**, c. 2, sy. 74,s. 2-4,İstanbul 1947

..... *"Din, Devlet Yahut Hilâfet ve Saltanat"*, **SR**, c. 14, sy. 350, s. 93-94, İstanbul 1915

..... *Diyânet Reisi'nin Beyanâtı: Kur'an Latin Harfleriyle Yazılamaz*, **SR**, c. 12, sy. 279, s. 50-51, İstanbul 1958.

..... *En Müthiş Maraz-ı İçtimaî Müskirât ve Lübiyât*, SR, c. 2-9, sy, 45-227, s. 333-334, İstanbul 1952.

..... *Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat*, SR, c. 5, sy.107, s. 103-104, İstanbul 1951.

..... *Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat*, SR, c. 5, sy. 105, s. 79-80, İstanbul 1951.

..... *Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat*, SR, c. 13, sy. 324, s. 375-376, İstanbul 1961.

..... *Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat*, SR, c. 13, sy. 325, s. 387-388, İstanbul 1961.

..... *Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat*, SR, c. 14, sy. 328, s. 37, İstanbul 1961.

..... *Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat*, SR, c. 14, sy. 329, s. 53-54, İstanbul 1961.

..... *Gramofon ve Radyo İle Kur'ân Meselesi Hakkında İlmî Tetkikat*, SR, c. 14, sy. 326, s. 5-6, İstanbul 1961.

..... *İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-1-* SR, c. 11, sy. 275, s.226-228, İstanbul 1914.

..... *İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-2-* SR, c. 11, sy. 276, s. 243-244, İstanbul 1914.

..... *İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-3-* SR, c. 11, sy. 277, s. 258-260, İstanbul 1914.

..... *İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-4-* SR, c. 11, sy. 280, s.309-312, İstanbul 1913.

..... *İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-5-* SR, c. 11, sy. 284, s. 379-381,
İstanbul 1913.

..... *İslâmiyet ve Taaddüd-i Zevcât-6-* SR, c. 11, sy. 285, s.392-394,
İstanbul 1913.

..... *Kur'ân'ın Latin Harfleriyle Yazılması*, SR, c.12, sy. 279, s. 50-51,
İstanbul 1958.

..... "*Müslümanlık Beşeriyetin Tekâmülünü Hedefler*", SR, c. 20, sy. 495,
s.10-11, Ankara 1922

..... *Müslümanlıkta Demokrasi Esasları*, SR, c. 2, sy. 48, s. 354-356,
İstanbul 1949.

..... *Orucun Hikmet-i Şer'îyesi*, SR, c. 20, sy. 499, s. 51-53, Ankara 1922.

..... *Oruca Mütereddib Fevâid-i İçtimâiyye*, SR, c. 20, sy. 500, s. 63-65,
Ankara 1922.

..... *Savm ve Fıtrda Telefon ve Telgrafla Amel*, SR, c. 12, sy. 295, s. 154-
156, İstanbul 1914.

..... *Zekâtınızı Asker Ailelerine Veriniz*, SR, c. 14, sy. 343, s. 36-37,
İstanbul 1915.

Ahmet Hamdi Akseki'nin Hayatı, *Asrın Dini Müslümanlık*, sy. 21, Ankara
1963

Aksoy, Hasan, "*Ahmet Hamdi Akseki*", TDEA, c. 1, s. 95-96

Aydın, Mehmet Akif, "*İslâmcılık*", DİA, c. 23, s. 69

Aykut, Ayhan, "*Türk-İslâm Ansiklopedisi*", DİA, c. 23, s. 57-58

Bolay, Süleyman Hayri, "*Akseki, Ahmet Hamdi*", DİA, c. 2, s. 293-295

Erdem, Hasan Hüsnü, "Ahmet Hamdi Akseki", İslâm, c. 4, sy. 103-104, Ankara 1961

Ertan, Veli, "Ahmet Hamdi Akseki (1877-1951)", Yeni Defne, sy. 28, s. 26-29, İstanbul 1983

Kevser Kâmil Ali- Sâlim Ögüt, "Çokevlilik", DİA, c. 8, s. 367-368

Miras, Kâmil,(1376/1956), "Yeni Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki", İslâm-Türk Mecmuası, c. 2, sy. 70, s. 6-9,

Türküne, Mümtaz'er "İslâmcılık", DİA, c. 23, s. 60

Yücel, İrfan, "Ölümünün 33. Yıldönümünde Kendi Kaleminden Ahmet Hamdi Akseki", Diyanet Gazetesi, sy. 299, s. 14-16,27, Ankara 1984